

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ VATANDAŞLIK EĞİTİMİ
POLİTİKALARI VE UYGULAMALARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Hatice ADAY

Danışman:
Prof. Dr. Ali MEYDAN

Nevşehir
Haziran 2023

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ VATANDAŞLIK EĞİTİMİ
POLİTİKALARI VE UYGULAMALARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Hatice ADAY

Danışman:
Prof. Dr. Ali MEYDAN

Nevşehir
Haziran 2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Hatice ADAY

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“İttihat ve Terakki Dönemi Vatandaşlık Eğitimi Politikaları ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi” adlı Yüksek Lisans Tezi Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Hatice ADAY

Danışman

Prof. Dr. Ali MEYDAN

Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Ali MEYDAN

İmza

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Ali MEYDAN danışmanlığında Hatice ADAY tarafından hazırlanan “İttihat ve Terakki Dönemi Vatandaşlık Eğitimi Politikaları ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

...../...../.....

JÜRİ

İMZA

Danışman

.....

Üye

.....

Üye

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ..... /..... / ..... tarih ve ..... sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

.....

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Tez konumun belirlenmesinden, tez yazma sürecim boyunca değerli bilgi ve birikimlerini benimle paylaŐan, bazen umutsuzluğa kapılarak yapamayacağımı dűŐündüęüm anlarda beni cesaretlendirerek umut veren, her zaman ilgisi ile yanımda olduğunu hissettirerek bana olan inancını hiç kaybetmeyen kıymetli danıŐman hocam Prof. Dr. Ali MEYDAN'a sonsuz teŐekkür ederim.

Tez savunma jürisinde yer alarak kıymetli fikir ve dűŐüncelerini benimle paylaŐan ve tezin son halini almasında katkıları bulunan Doç. Dr. HaŐım ERDOęAN'a ve Doç. Dr. Tercan YILDIRIM'a teŐekkür ederim.

Tez yazma sürecim boyunca manevi ve maddi desteklerini esirgemeyen ve hep yanımda olan babam Osman ADAY'a ve annem Hayriye ADAY'a, kardeŐlerim Müzeyyen'e, Hasan'a ve Ecrin'e sonsuz teşekkür ediyorum. Ayrıca tezin Őekillenmesinde ve kaynaklar konusunda bana fikir veren değerli arkadaŐlarım Fatma KARABACAK'a ve Hakkı BOSTANCI'ya teŐekkürü borç bilirim.

Hatice ADAY

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ VATANDAŞLIK EĞİTİMİ POLİTİKALARI VE UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Hatice ADAY

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Bilgiler Eğitimi, Yüksek Lisans, Haziran, 2023

Danışman: Prof. Dr. Ali MEYDAN

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllar boyunca birçok ulus farklı yerlerde fakat tek bir çatı altında yaşamaktadır. Bu farklılıklar düzenini sağlamak için geliştirilen millet sistemi uygulaması ile halk, Müslümanlar ve Gayrimüslimler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Millet sistemi Müslümanları Gayrimüslimlerden daha ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. Ancak 1789'da Fransız İhtilali ile birlikte yayılan ulus devlet fikri Osmanlı İmparatorluğu'na da etki etmiştir. Bireye yönelen ulus devlet anlayışı zamanla "vatandaşlık" kavramının önem kazanmasına sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu vatandaşlık bağlamında ilk gelişimi 1839'da Tanzimat'ın ilanı ile atmıştır. Ardından 1856 Islahat Fermanı ile Gayrimüslimler ile Müslümanların birçok yönden eşitlendiği bir uygulamaya gitmiştir. II. Abdülhamit tarafından 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi ile dini, dili, ırkı ne olursa olsun herkesin Osmanlı olarak görüldüğü bir ideoloji etrafında toplamıştır. Ancak II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'yi durdurarak baskı rejimini devreye sokmuştur. Mevcut durumdan rahatsız olan İttihat ve Terakki mensupları 1908'de meşrutiyet idaresinin yeniden yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Bu yeni düzenle birlikte ulus devlet modeli benimsenmiştir. Belirlenen bu modelin sürdürülebilir ve aktarılabilir olması için vatandaşlık eğitimi uygulamalarına önem verilmiştir.

İttihat ve Terakki dönemi vatandaşlık eğitimi politika ve uygulamalarının değerlendirildiği bu tez nitel araştırma yöntemlerinden kültür analizi metodu kullanılarak araştırılmıştır. Araştırma kapsamı 1908-1918 yılları aralığını kapsadığı için verilere Devlet Arşivleri'nden ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığından dijital ortamda ulaşılmıştır. Bu materyaller doküman incelemesi aracılığı ile Osmanlı Türkçesinden Günümüz Türkçesine çevrilerek İttihat ve Terakki

dönemi vatandaşlık eğitimi, genel uygulamalar, ders programı ve ders kitapları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

İttihat ve Terakki genel vatandaşlık eğitimi uygulamalarında kendi adını taşıyan kulüpleri yer almaktadır. İttihat ve Terakki yayımlanmış olduğu nizamnamelerinde kulüplerin teşkilat yapısı, görevleri, masrafları gibi hususlardan bahsedildiği tespit edilmiştir. Nizamnamelerde, kulüplerin Osmanlı'da yayımlanan gazete, dergi ve haritaların bulunacağı ve halka ahlak, sağlık, ziraat gibi konularda konferanslar düzenleneceği bilgileri yer almaktadır. Aynı zamanda hemen hemen her kulübün bir okulu himaye ettiği veya okul açtığı ve bu okulları himaye ettiği erişilen belgelerle anlaşılmaktadır.

İttihat ve Terakki'nin genç nesile yönelik vatandaş yetiştirme modelinde birçok kendi alt kuruluşu veya desteklemiş olduğu kuruluşlar yer almaktadır. Bunlar, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Türk Ocakları, İzciler Ocağı, Güç Dernekleri ve Genç Dernekleri'dir. İzciler Ocağı, Güç Dernekleri ve Genç Dernekleri Harbiye Nazırı Enver Paşa himayesinde açılmıştır. Bu oluşumlar beden terbiyesi üzerine odaklanarak vatanını hem ruhen hem bedenen müdafaa eden nesiller yetiştirmek amacı güdülerken kurulduğu anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile İzciler Ocağı ve Güç Dernekleri faaliyetleri durmuş olsa da Genç Dernekleri savaş ortamında kurularak faaliyetlerine yine bu ortamda devam etmiştir. Genç Dernekleri yayımladığı mecmua ile öğrenciler arasında bir bağlantı da kurmuştur. 1 Eylül 1917'de ilk sayısını ile yayın hayatına başlayan mecmuanın yazarları arasında Von Hoff, Selim Sırrı, Mustafa Asım bulunmaktadır. Mecmua, Genç Derneklerinde yapılan faaliyetler, oyunlar, beden terbiyesi ile ilgili hususlar, vatani sevmek ve anlamak üzerine çeşitli konular kaleme alındığı sonucuna ulaşılmıştır.

İttihat ve Terakki dönemi iptidai ders programı çerçevesinde yapılan incelemelerde vatandaşlık eğitiminde rol oynayan dersler Musabakat-ı Ahlakiyye (Tarihiyye, Sıhhiyye ve Medeniyye), Tarih, Coğrafya ve Terbiye-i Bedeniyye, Sıhhiyye, Asker Talimi, Oyun ve Nişan dersleridir. Bu dersler arasında doğrudan vatandaşlık eğitimi ile ilgili olan ders ise Musabakat-ı Ahlakiyye'dir. Erişilen 1913 senesine ait müfredat kitabında Musabakat-ı Ahlakiyye dersinin iptidai devrelerine göre hangi konuların yer

alacağına yer verilmiştir. Genel olarak bu dersin, değerlerden, hak ve sorumluluklardan oluştuğu neticesine ulaşılmıştır.

İttihat ve Terakki dönemi vatandaşlık eğitimi odaklı dersi Malumat-ı Medeniye'dir. Malumat-ı Medeniye dersi çerçevesinde farklı yazarlar tarafından farklı isimlerle kitaplar yazılmıştır. Bu ders kitapları içerisinde erken tarihli olanlarından Rehber-i İttihat, iptidai öğrencileri için kıraat risalesi görevi görmesi amacıyla yazılmıştır. Kitapta vatan ve vatan sevgisinden, parlamenter sistemden ve bu doğrultuda hürriyet ve müsavat kavramlarından bahsedilmiştir. Sağlıkta dikkat edilmesi gereken hususlar hıfzıssıhha başlığında oldukça detaylı olarak ele alınmıştır. Hayvan sevgisinden bahsedilerek insanların hayatındaki evcil hayvanlar onların bakımı ve faydaları üzerine durulmuştur. Kitapta ayrıca coğrafya konularına da yer verilmiştir. Malumat-ı Medeniye kitaplarının genelini değerlendirildiği kısımda ise imparatorluk mekanizmalarının nasıl işlev gördükleri, bireyin sorumluluklarından bahsetmektedir. Böylelikle İttihat ve Terakki'nin getirdiği yeni düzende vatandaşların eğitilerek nasıl iyi vatandaş olacakları Malumat-ı Medeniye kitaplarında işlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde İttihat ve Terakki kulüplerinin vatandaşlık eğitiminin ve kurulan derneklerin vatandaşlık eğitiminin dönemin gazetelerinden yararlanılarak araştırılması önerilerinde bulunulabilir.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık, vatandaşlık eğitimi, İttihat ve Terakki, İttihat ve Terakki dönemi vatandaşlık, İttihat ve Terakki dönemi vatandaşlık eğitimi.

**EVALUATION OF CITIZENSHIP EDUCATION POLICIES AND
PRACTICES IN THE PERIOD OF THE COMMITTEE OF UNION AND
PROGRESS**

Hatice Aday

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute for Social Sciences, Department
of Social Studies Education,**

Postgraduate, June, 2023,

Supervisor: Prof. Dr. Ali MEYDAN

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, many nations have lived in different places but under one roof for centuries. With the application of the millet system, which was developed to ensure the order of these differences, the people were divided into two as Muslims and non-Muslims. The millet system has put Muslims in a more privileged position than non-Muslims. However, the idea of nation-state, which spread with the French Revolution in 1789, also affected the Ottoman Empire. The concept of nation-state, which is directed towards the individual, has led to the concept of "citizenship" gaining importance over time. The Ottoman Empire made its first development in the context of citizenship with the declaration of the Tanzimat in 1839. Then, with the 1856 Reform Edict, he went to an application where non-Muslims and Muslims were equal in many ways. II. With the Kanun-i Esasi, which was proclaimed by Abdülhamit in 1876, he gathered his religion, language and race around an ideology in which everyone was seen as Ottoman. However, II. Abdülhamit stopped the Kanun-i Esasi and put the repression regime into effect. The members of the Committee of Union and Progress, who were disturbed by the current situation, ensured that the constitutional administration re-entered into force in 1908. With this new order, the nation-state model has been adopted. In order for this model to be sustainable and transferable, importance was given to citizenship education practices.

This thesis, which evaluates the citizenship education policies and practices of the Committee of Union and Progress, was researched using the cultural analysis method, one of the qualitative research methods. Since the scope of the research was between 1908-1918, the data were accessed digitally from the State Archives and

Istanbul Metropolitan Municipality Atatürk Library. These materials were translated from Ottoman Turkish to Contemporary Turkish through document analysis and evaluated within the framework of the Committee of Union and Progress citizenship education, general practices, curriculum and textbooks.

The Committee of Union and Progress has clubs bearing its name in general citizenship education practices. It has been determined that in the regulations published by the Committee of Union and Progress, the organizational structure of the clubs, their duties and expenses are mentioned. In the regulations, there is information that the clubs will have newspapers, magazines and maps published in the Ottoman Empire, and that conferences will be held for the public on subjects such as morality, health and agriculture. At the same time, it is understood from the documents that almost every club patronizes a school or opens a school and patronizes these schools.

The Committee of Union and Progress includes many of its sub-organizations or the organizations it supports in the citizen training model for the younger generation. These are the Defense of the National Society, the Turkish Hearths, the Boy Scouts, the Power Associations and the Youth Associations. Scouts Corps, Power Associations and Youth Associations were opened under the auspices of the Minister of War Enver Pasha. It is understood that these formations were established with the aim of raising generations who would defend their homeland both spiritually and physically by focusing on physical education. Although the activities of the Scouts and Power Associations stopped with the outbreak of World War I, Young Associations were established in the war environment and continued their activities in this environment. Youth Associations also established a connection between the students and the journal they published. Von Hoff, Selim Sırrı and Mustafa Asım are among the authors of the journal, which started its publication life with its first issue on September 1, 1917. It has been concluded that various topics have been written about the activities carried out in the journal, Youth Associations, games, matters related to physical education, loving and understanding the homeland.

The course of the Committee of Union and Progress, focused on citizenship education, is Malumat-ı Medeniye. Books with different names were written by different authors within the framework of the Malumat-ı Medeniye course. Rehber-i İttihat, one of the earliest of these textbooks, was written to serve as a recitation treatise for elementary students. In the book, patriotism and patriotism, the parliamentary system and the concepts of freedom and equality in this direction are mentioned. The issues to be considered in health are discussed in detail under the title of hygiene. By mentioning the love of animals, the care and benefits of pets in people's lives are emphasized. Geography issues are also included in the book. In the part where the Malumat-ı Medeniye books are evaluated in general, how the imperial mechanisms function and the responsibilities of the individual are mentioned. Thus, in the new order brought by the Committee of Union and Progress, how the citizens will be good citizens by being educated is covered in the books of Malumat-ı Medeniye.

As a result of the findings obtained from the research, suggestions can be made to investigate the citizenship education of the clubs of the Committee of Union and Progress and the citizenship education of the established associations by using the newspapers of the period.

Keywords: Citizenship, citizenship education, Committee of Union and Progress, Committee of Union and Progress citizenship, Citizenship training of the Committee of Union and Progress.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
GÖRSELLER LİSTESİ	xvii
TABLolar LİSTESİ.....	xviii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Problem.....	3
1.2. Alt Problemler.....	4
1.3. Araştırmanın Önemi	4
1.4. Varsayımlar.....	5
1.5. Sınırlılıklar	5
1.6. Tanımlar.....	5
1.7. Tez Kronolojisi	6

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2. Kavramsal Çerçeve	8
2.1. İttihat ve Terakki	8
2.1.1. İttihat ve Terakki'nin Oluşumu ve İktidara Gelişi	8
2.1.2. II. Meşrutiyet Dönemi Kabineleri, İttihat ve Terakki İktidarı ve Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa.....	11

2.1.2.1. Kamil Paşa Kabinesi.....	13
2.1.2.2. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi	14
2.1.2.2.1. 31 Mart Vak‘ası	14
2.1.2.3. Tevfik Paşa Kabinesi	15
2.1.2.4. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi	16
2.1.2.5. İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi	17
2.1.2.5.1. Trablusgarp Savaşı.....	19
2.1.2.6. Said Paşa Kabinesi.....	20
2.1.2.7. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi.....	22
2.1.2.7.1. I. Balkan Savaşı.....	24
2.1.2.8. Kamil Paşa Kabinesi.....	24
2.1.2.9. Mahmut Şevket Paşa Kabinesi	25
2.1.2.10. Mehmet Sait Paşa Kabinesi	26
2.1.2.10.1. II. Balkan Savaşları	26
2.1.2.10.2. I. Dünya Savaşı	27
2.1.2.11. Mehmet Talat Paşa Kabinesi	31
2.1.2.13. Enver Paşa.....	34
2.1.2.14. Talat Paşa.....	35
2.1.2.15. Cemal Paşa.....	35
2.2. İttihat ve Terakki Öncesi Eğitimin Genel Hatları	36
2.2.1. Osmanlı İmparatorluğu Modernleşme Öncesi Eğitim.....	36
2.2.2. Osmanlı İmparatorluğu Eğitimde Modernleşme Süreci.....	38
2.3. İttihat ve Terakki Döneminde Eğitim	39
2.3.1. II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Bakanlığının Eğitim Politikaları.....	40
2.3.2. Öğretim Kademelerine Göre Yapılan Eğitim Uygulamaları.....	45
2.3.2.1. Ana Mektepleri	45
2.3.2.2. Mekatib-i İptidai	46
2.3.2.3. İdadiler ve Sultaniler.....	47
2.3.2.4. Darülfünun	48

2.3.3.1. Emrullah Bey'in Vatandaşlık Eğitimi Görüşlerine Yönelik Bulgular	50
2.3.3.2. Satı Bey'in Vatandaşlık Eğitimi Görüşlerine Yönelik Bulgular	51
2.3.3.2.1.Tuba Ağacı Nazariyesi.....	53
2.3.4. Vakıf, Dernek ve Kulüpler	55
2.3.4.1. İttihat ve Terakki Kulüpleri	55
2.3.4.2. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti	56
2.3.4.3. Türk Ocağı	56
2.3.4.4. İzçiler Ocağı.....	57
2.3.4.5. Güç Dernekleri.....	57
2.3.4.6. Genç Dernekleri.....	58
2.4. Vatandaşlık.....	58
2.4.1. Vatandaşlık Kavramı	58
2.4.2. Osmanlı'da Vatandaşlık	60
2.4.3. Vatandaşlık Eğitimi	62
2.5. İlgili Araştırmalar	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli	71
3.2. Çalışma Kapsamı	71
3.3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması	72
3.5. Verilerin Yorumlanması.....	73
3.6. Araştırmacının Rolü	74

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

4.1. İttihat ve Terakki Dönemi Genel Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına Yönelik Bulgular	75
--	----

4.1.1. İttihat ve Terakki Kulüplerinin Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına Yönelik Bulgular	75
4.1.2. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına Yönelik Bulgular	80
4.1.3. Türk Ocağı'nın Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına Yönelik Bulgular	82
4.1.4. İzciler Ocağı'nın Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına Yönelik Bulgular	83
4.1.5. Güç Dernekleri'nin Vatandaşlık Eğitimi Uygulamaları Yönelik Bulgular	84
4.1.5. Genç Dernekleri'nin Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına Yönelik Bulgular	87
4.2. İttihat ve Terakki Döneminde İptidai Ders Programında Vatandaşlık Eğitimine Yönelik Bulgular	98
4.3. İttihat ve Terakki Döneminde Vatandaşlık Eğitiminin Ders Kitaplarına Yansımalarına Yönelik Bulgular	101
4.3.1. Rehber-i İttihad'da Vatandaşlık Eğitimine Yönelik Bulgular.....	101
4.3.2. Malumat-ı Medeniye'de Vatandaşlık Eğitimine Yönelik Bulgular	107

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç ve Tartışma.....	116
5.2. Öneriler	118

KAYNAKÇA	120
-----------------------	------------

EKLER.....	133
-------------------	------------

ÖZ GEÇMİŞ.....	149
-----------------------	------------

KISALTMALAR LİSTESİ

BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH. İ. UM. EK	: Dahiliye İrade-i Umumiye Ekleri
DH. MPS. M	: Dahiliye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik
İ. MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.M.F	: İrade Maarif
MF. İBT	: Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemı
MF. MKT	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemı
ML. EEM	: Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti
MMZC	: Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
ŞD	: Şura-yı Devlet Evrakı
Y. EE	: Yıldız Esas Evrakı

GÖRSELLER LİSTESİ

Sayfa No.

GN 4.1.	İttihat ve Terakki'nin 1330-1332 senesine ait nizamnamesinde yer alan kulüpler başlığı.	76
GN 4.2.	İttihat ve Terakki'nin 1327 senesine ait nizamnamesinde yer alan kulüpler başlığı.	76
GN 4.3.	Hüseyin Kazım tarafından yazılan Çiftçi Çocuğu adlı eser.....	81
GN 4.4.	Güç Dernekleri'nin kılığı hakkında belge.	86
GN 4.5.	Von Hoff tarafından yazılan Genç Dernekleri Nedir? Ne Surette Çalışılacaktır! isimli eser.	88
GN 4.6.	Terbiye-i bedeniye yürüyüş marşının güftesi.	91
GN 4.7.	Genç Dernekleri Mecmuası'nın 1 Eylül 1333 tarihli ilk sayısının kapağı.	93
GN 4.8.	“Biga’da Genç Dernekleri Meydanında Kal’a-i Sultaniye darümuallimin muallimleri Genç Dernekleri rehberi Halil Hulusi Efendi idaresindeki gürbüzler terbiye-i bedeniye talimleri yaparken.”	94
GN 4.9.	“Sevgili İstanbulumuzun boğaz içi manzaralarından biri”	95
GN 4.10.	“Çanakkaleden düşmanı def eden ordu ve donanmaya karşı harbiye nezareti meydanında tezahürat vatanperverane - millette hissiyat birliği –”	95
GN 4.11.	“Ecdadın aşiyân ebedisi”	97
GN 4.12.	“Sevgili vatanımızın güzel İzmir şehri”	98
GN 4.13.	İptidai ders müfredatında devre-i evveli birinci sınıfında Musabakat-ı Ahlakiye dersi.	99
GN 4.14.	İptidai ders müfredatında devre-i alliyenin birinci sınıfında Musabakat-ı Ahlakiye dersi.	100
GN 4.15.	İptidai ders müfredatında Musabakat-ı Ahlakiye dersinde vatan.	101
GN 4.16.	Rehber-i İttihad’da yer alan başlıklar.	102
GN 4.17.	Rehber-i İttihat’da Osmanlı Milletinin tarifi.	104
GN 4.18.	Malumat-ı Medeniye’nin tarifi.	108

TABLolar LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 2.1.	II. Meşrutiyet kabineleri	12
Tablo 2.2.	II. Meşrutiyet dönemi maarif nazırları ve görev süreleri.....	41
Tablo 2.3.	1908'den sonra açılan resmi iptidai okul sayıları (1913-1914)	46
Tablo 2.4.	Emrullah Efendi'nin Maarif Nezareti'nin takip etmesi gereken hususlar hakkındaki görüşleri	50
Tablo 2.5.	Satı Bey'in Vatan Fikri ve 'Vatan Muhabbeti' konferansındaki vatandaşlık ile ilgili görüşleri	52
Tablo 2.6.	Satı Bey'in 'Vatan Terbiyesi' konferansındaki vatandaşlık ile ilgili görüşleri	52
Tablo 2.6.	Satı Bey'in 'Vatan Terbiyesi' konferansındaki vatandaşlık ile ilgili görüşleri (devamı).....	53
Tablo 4.1.	Bazı bölümleri türkçeleştirilen ittihat ve terakki nizamnameleri tarihleri	75
Tablo 4.2.	İttihat ve terakki mekteplerinin isimleri.....	78
Tablo 4.3.	Genç derneklerinin teşkilatlanması.....	89
Tablo 4.4.	Selim Sırrı'nın 'Vatan Nedir?' makalesindeki vatandaşlık hakkında düşünceleri	94
Tablo 4.5.	Selim Sırrı'nın Vatanın Ruhaniyeti Makalesindeki Vatandaşlık Hakkında Düşünceleri.....	96
Tablo 4.6.	Selim Sırrı'nın 'Maddi ve Manevi Vatan' makalesindeki vatandaşlık hakkında düşünceleri	97
Tablo 4.7.	1913 Senesi Altı Dershane ve Muallimli Mekteplerin ders cetveli vatandaşlık dersleri	99
Tablo 4.8.	Rehber-i İttihad'da yer alan başlıklar	102
Tablo 4.9.	Rehber-i İttihad'da vatanın tanıtılmasına yönelik ifadeler	103
Tablo 4.10.	Rehber-i İttihad'da Osmanlı vatandaşlarını sevmenin önemi.....	104
Tablo 4.11.	Rehber-i İttihad'da Müsavat kavramı	105
Tablo 4.12.	Rehber-i İttihad'da hürriyet kavramı	105
Tablo 4.13.	Rehber-i İttihad ve Parlamento	106
Tablo 4.14.	Malumat-ı Medeniye kitapları hakkında genel bilgiler	109

Tablo 4.15. Malumat-ı Medeniye kitaplarında vatan tarifi	112
Tablo 4.16. Malumat-ı Medeniye kitaplarında vatan sevgisi.....	114
Tablo 4.17. Malumat-ı Medeniye ve İttihat ve Terakki	115

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Toplumların meydana gelmesinde ve devamlılığını sağlamasında birçok etkenden söz edilmektedir. Bu etkenler bazen içerisinde bulunulan ülke sınırlarında olabileceği gibi çok uzak yerlerde de olabilmektedir. İnsan doğası bu noktada bir etkileşim içerisinde olmuştur. Bu yüzden geçmişte yaşanan ve gelecekte yaşanacak olayların insanın genel doğası gereği onu etkilediğini unutmamak gerekir. Nitekim XVIII. yüzyıl dünyasında özeldir Fransa'da yaşanan gelişmeler zaman içerisinde tüm dünyayı etkilemiştir. Böylelikle her ulusun kendi hürriyetini oluşturma hakkına sahip olacağı bir ülke hayali, bu hayali gerçekleştirme çabasıyla sonuçlanmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar birçok gerekliliği de yanında getirmiştir.

Her ulusun kendi hürriyetlerini belirleyebileceği veya hürriyetler konusunda sorumluluk alabilecekleri bir devlet oluşturma fikri ön plana atılmıştır. Zaman içerisinde şekillenen bu fikir ulus devletlerin oluşumunu ortaya çıkartmıştır. Ulus oluşumundaki temel düşünceyi Balibar (2000), yüzyıllardan beri devamlılık sağlayan kuşakların birbirlerine 'değişmeyen bir töz' aktardıklarına inanmaları şeklinde ifade etmektedir (Balibar, 2020, s. 109). Ulus, ortak hatıralar, ortak karar alma, birlikte yaşamayı istemek ve tüm bunların gelişimine katkı sağlayabilecek düşünsel temellerden oluşmaktadır (Renan, 2016, s. 50). Ortaya çıkan bu yeni ulus modeli ile birlikte genel anlamıyla halk pasif bir konumdan aktif bir konuma geçmiştir. Kurallara boyun eğen halkın yerini yönetimde söz alabilme gücünü elinde bulunduran halk almıştır. Tüm bu değişimlerin ulus anlayışına göre devamlılığını sağlayabilmesi için çeşitli araçlar ile kontrolünün sağlanması gerekliliği doğmuştur. Ulus çerçevesinde yapılan tanımlamalar neticesinde ulus düşüncesindeki temellerin

kontrol edilebilirliği anlaşılmaktadır. Bu kontrol edilebilirlik ulus devletlerinin çeşitli aygıtları ile m¼mk¼n olabilmektedir.

Devlet, devamlılığını sağlamak için ideoloji ve eğitimden yararlanmaktadır. İdeoloji aracılığı ile mevcut iktidar kendi normlarını topluma dayatırken eğitim bu dayatmanın zemininde iktidarın kullanacağı bir seğenektir (Çetin, 2001, s. 201). Dolayısıyla eğitim ve ulusçuluk arasında bir bağlantı olduğu düşün¼lmektedir. Bu düşün¼yedeki eğitim ve ulus ilişkisinin yön¼ modernleşmeye giderken toplumsal birlik temin edilmektedir (şimşek, Küçük ve Topkaya, 2012, s. 2813). Genel anlamıyla devlet, eğitim sayesinde ülkesinin geğmişini bilen, ülkesine sadık, ülkesini ilgilendiren konularda yetkiler almaya gön¼ll¼ ve ülkesinin geleceğine hizmet eden vatandaşlar yetiştirmeyi hedeflemektedir.

Riesenberg'e (1992) göre vatandaş, kült¼rel bir topluluğun organik bir azası olmaktan ziyade tüm mekanizmaların oluşumuna sebep olacak ve etkileyecek kilit bir yapıtaşına işaret etmektedir (Riesenberg, 1992; Aktaran: Özkazanç, 2009, s. 252). Bir kimsenin kimlik gelişimi, kendi özerkliğine bırakılmadan devlet tarafından organize edilen okullar vasıtasıyla sosyalleşme faaliyetlerinin hedefini oluşurmaktadır. Öğrencilerin kimlik gelişimini hangi bakımdan destekleyeceği ise vatandaşlık eğitimi çerçevesinde inşa edilmektedir (Veugelers ve Groot, 2019, s. 14). Bu kapsamda Batı'da eğitimciler ve bürokrasi XIX. Y¼zyılda vatandaş eğitiminin önemini savunmuşlardır (Üstel, 2008, s. 16). Vatandaşlık eğitiminin, ulus devletlerin oluştuğu dönemde önemli olmasındaki sebebi Üstel (2008), merkezi iktidarın, sahip olduğu gücü tehdit eden durumlarda kuvvetli bir biçimde kendisini gösterecek ve ortak bir aidiyetlik hissettirebilecek bir vatandaşlık eğitimi uygulamalarına dayandırmaktadır. Batı'da, vatandaşlık eğitimi uygulama ve politikalarının XIX. y¼zyılda gerek eğitim ortamına gerekse siyasi ortamlarda zemin kazandığı bilinmektedir.

Fransız İhtilali ile birlikte yayılan ulus devlet fikri Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu birçok ulustan meydana gelmektedir. Bu anlamda uluslar farklı topraklarda, kıtalarda yaşayarak Osmanlı'nın oluşmasını sağlamışlardır. Ulus devlet fikri yayılmadan önce Osmanlı'da yaşayan bireylerin sınıflandırılması ulus üzerine değil millet sistemi üzerine olmuştur. Millet sistemi

sınıflandırılmasındaki temel ölçüt ise din olmuştur. Halk, Müslümanlar ve Gayrimüslimler olmak üzere ayrılmıştır. Ulus devlet fikrinin yayılması çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli etkilere sebep olmuştur. Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli uluslar kendi devletlerini oluşturmak istemişlerdir. 1913 Balkan Savaşları ile giderek toprak ve halk kaybeden Osmanlı, millet sisteminden ziyade başka bir ideoloji geliştirmiştir. Bu yeni ideoloji Osmanlılıktır. Osmanlılık din, mezhep ve ırk farkı gözetmeksizin halkı tek bir çatı altında toplamaktadır.

Balkan Savaşları'nın yaşandığı tarihte Osmanlı iç meselelerinde de birtakım farklılıklar meydana gelmiştir. II. Meşrutiyet idaresinin yeniden yürürlüğe girmesini sağlayan İttihat ve Terakki, yönetim mekanizmalarında yerini almıştır. Ulus devlet modelinin eğitimde benimsendiği bu dönemde (Alkan, 2008, s. 14) halkı daha fazla kaybetmemek ve devamlılıklarını sağlamak adına vatandaşlık eğitimi çerçevesinde çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır.

İttihat ve Terakki döneminde vatandaşlık eğitimi kapsamında birçok faaliyetten söz edilmektedir. Bu faaliyetler genel vatandaşlık eğitimi uygulamaları, ders programları ve ders kitaplarında yer edinmiştir. Genel vatandaşlık eğitiminde İttihat ve Terakki kendi adını taşıyan kulüpleri ile eğitim ve öğretim faaliyetlerine yer vererek halkın bilinçlenmesini sağlamıştır. Harbiye Nazırı Enver Paşa himayesinde açılan İzciler Ocağı, Güç Dernekleri ve Genç Dernekleri gibi oluşumlar mevcuttur. Bu oluşumlar beden terbiyesi üzerine odaklanarak vatanını hem ruhen hem bedenen müdafaa eden nesiller yetiştirmek amacı güdülen kuruluşlardır. Ders programları ve ders kitaplarında vatandaşlık eğitimini üstlenen ders Malumat-ı Medeniye olmuştur. Malumat-ı Medeniye dersi tüm öğretim kademelerinde yerini almıştır. Bu ders kapsamında hazırlanan ders kitaplarıyla öğrencilerin geleceğin vatandaşı olarak yetiştirmek hedeflenmiştir.

1.1. Problem

Bu araştırmada İttihat ve Terakki dönemi vatandaşlık eğitimi politikaları ve uygulamalarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1.2. Alt Problemler

Araştırmada İttihat ve Terakki donemi vatandaşlık eğitimi politikaları ve uygulamalarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde aşağıda ifade edilen alt problemler oluşturulmuştur:

1. İttihat ve Terakki doneminde genel vatandaşlık eğitimi uygulamaları nelerdir?
  - a. İttihat ve Terakki kuluplerinin vatandaşlık eğitimi uygulamaları nelerdir?
  - b. Mudafaa-i Milliye Cemiyeti'nin vatandaşlık eğitimi uygulamaları nelerdir?
  - c. Turk Ocağı'nın vatandaşlık eğitimi uygulamaları nelerdir?
  - d. İzciler Ocağı'nın vatandaşlık eğitimi uygulamaları nelerdir?
  - e. Gu Dernekleri'nin vatandaşlık eğitimi uygulamaları nelerdir?
  - f. Genç Dernekleri'nin vatandaşlık eğitimi uygulamaları nelerdir?
3. İttihat ve Terakki doneminde iptidai ders programlarında vatandaşlık eğitiminin yeri nasıldır?
4. İttihat ve Terakki doneminde vatandaşlık eğitiminin ders kitaplarına yansımaları nasıldır?
  - a. Rehber-i İttihad'da vatandaşlık eğitimi nelerdir?
  - b. Malumat-ı Medeniye'de vatandaşlık eğitimi nelerdir?

1.3. Araştırmanın onemi

II. Meşrutiyetin ilanıyla, vatandaşlık, vatandaş olma hak ve sorumlulukları gibi konular gundeme gelmiştir. Donemin siyasi zemininde bulunan İttihat ve Terakki, vatandaş oluşturma bilincinin eğitimle olabileceği hususunda titiz davranarak uygulamaya geçirmiştir. Yayımlanan ders kitaplarında vatandaşlıkla ilgili bilinmesi gereken birçok husus izahlı olarak açıklanmıştır. Aynı zamanda eğitim açısından birçok yeniliğin yapıldığı bilinmektedir. Eğitimde cinsiyet eşitliğinin sağlanması kızların ve erkeklerin eşit eğitim hakkına sahip olmasının zeminin atılması, zorunlu

ve ücretsiz eğitim, okullardaki derslerin bilime dayalı ve günlük hayata adapte olduğu bilinmektedir. Vatandaş olma bilincinin gelişmesi açısından tarihi ve dilini bilen, ulusal benliği gelişmiş kimseler yetiştirmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda İttihat ve Terakki dönemi vatandaşlık eğitiminin incelenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

Araştırmanın amacı, İttihat ve Terakki dönemi vatandaşlık eğitimi politikaları ve uygulamalarının değerlendirilmesidir.

1.4. Varsayımlar

Bu çalışmada elde edilen verilerin dönemin vatandaşlık eğitimini yansıttığı varsayılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

Yapılan araştırmanın sınırlılıkları şu şekildedir:

- İttihat ve Terakki Dönemi (1908-1918) ile ilgili yazılı kaynaklar,
- İttihat ve Terakki Dönemi vatandaşlık eğitimi ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

İttihat ve Terakki: İttihat ve Terakki, 1889 yılında İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sukuti ve Mehmet Reşit tarafından Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyye’de gizli bir örgüt olarak kurulmuştur. II. Abdülhamit’in İstibdat rejimine karşı çıkarak 23 Temmuz 1908’de Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesini sağlayarak yönetimde söz sahibi olan grubun adıdır.

Vatandaş: Siyasi bir birliği oluşturan her bir kimse.

Vatandaşlık Eğitimi: Demokratik topluluklarda öğrencilerin aktif, görev ve sorumluluk alabilen ayrıca ihtiyaçlar doğrultusunda yeni görev ve sorumluluklar üretebilen, değerlerin gelişmesine katkıda bulunup yaşadığı toplumda kimlik kazanarak insanlık topluluğunun gelişimini üstlenilmesini hedefleyen eğitim anlayışıdır.

1.7. Tez Kronolojisi

1856 Islahat Fermanı

1864 (11 Şubat) Meclis-i Maarif'in Kurulması

1869 (28 Ocak) Osmanlı Tabiiyet Kanunu

1869 (18 Haziran) Maarif-i Umumiye Nizamnamesi

1869 II. Darülfunun Teşebbüsü

1872 Cemal Paşa'nın Dünyaya Gelişi

1874 III. Darülfunun Teşebbüsü

1876 Talat Paşa'nın Dünyaya Gelişi

1881 Enver Paşa'nın Dünyaya Gelişi

1889 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu

1900 (1 Ağustos) Darülfunun-u Şahane'nin Kuruluşu

1906 Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Kuruluşu

1908 II. Meşrutiyet'in Başlangıcı

1909 31 Mart Vakası

1911 Trablusgarp Savaşı

1911 Türk Ocağı'nın Kurulması

1912 I. Balkan Savaşı

1913 II. Balkan Savaşı

1914 I. Dünya Savaşı

1914 Güç Dernekleri'nin Kuruluşu

1914 Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname

1916 Genç Dernekleri'nin Kuruluşu

1918 İttihat ve Terakki'nin Feshi

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. İttihat ve Terakki

2.1.1. İttihat ve Terakki'nin Oluşumu ve İktidara Gelişi

Mevcut idare tarzıyla vatanın yok olup gitme endişesi üzerine pek çok kez kafa yoran gençler faaliyete geçmeyi kendilerine vazife bilmişlerdir. İttihad-ı Osmani Cemiyeti 1889 Mayısında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyye öğrencilerinden İbrahim Temo'nun önderliğinde olmak üzere İshak Sükûti, Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet tarafından gizli bir cemiyet olarak kurulmuştur (Temo, 2013, s. 26-27). Cemiyet, bu suretle oluşmuş olmakla birlikte öncelikli olarak taraftar bulunmaya çalışılmış 1894'e kadar uygulamalı bir faaliyette bulunmamıştır (Kuran, 2000, s. 46). 1893'te Ermeni Meselesi ortaya çıkmış 1896'da ise Ermenilerin Osmanlı Bankasına hücumu akabinde Babıali'ye baskına teşebbüsleri ile sonuçlanmıştır (Komisyon kitabı, 1963, s. 3363). Yaşanan Ermeni Olayları Müslüman vatandaşları kışkırtmış ve II. Abdülhamit rejimine karşı bir etki yaratmıştır (Karal, 2007, s. 514). Vukua gelen bu olay İbrahim Temo'nun harekete geçmesini sağlamış ve bildiri basmaya karar vermişlerdir (Temo, 2013, s. 50-51).

İttihat ve Terakki Cemiyeti bu bildiri ile siyasi bir varlık olarak kendisini saraya hissettirmiştir. Bu neticeler sonucunda artan baskılar ve tutuklanmaların neticesinde fikirlerini Avrupa'da daha rahat yayma umuduyla İbrahim Temo Romanya'ya kaçarken (Temo, 2013, s. 60), 1897 Ağustos ayında birçok öğrenci ve

içlerinde cemiyetin önemli isimlerinden Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti de sürülmüş veyahut zindanlara atılmıştır (Temo, 2013, s. 66; Karal, 2007, s. 515; Aydemir, 1983, s. 255).

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri çeşitli faaliyetlerde bulunmuş ancak kendi aralarındaki görüş ayrılıkları gibi sebepler, düzenli ve uyumlu olmamalarıyla sonuçlanmıştır (Karal, 2007, s. 518; Aydemir, 1983, s. 256). Kendi aralarında yaşanan bu anlaşmazlıklar II. Abdülhamit'in cemiyetin faaliyetlerini önleme girişimine sebep olmuştur. Bu girişimlerin içerisinde Ahmet Rıza'nın Meşveret gazetesinin Türkçe basımının yasak ettirmesi yer almaktadır (Karal, 2007, s. 518).

II. Abdülhamit İttihat ve Terakki ile bir anlaşma yapılması için 1897'de Mahmut Celalettin Paşa'yı Avrupa'ya göndererek Avrupa'ya kaçan ve sürgün edilen cemiyet üyelerinin affına ve çeşitli memuriyetler verilmesi karşılığında yayınlarına son vermesini istemiştir (Karal, 2007, s. 518). Mizancı Murat'ın da içlerinde bulunduğu bir grup bu teklifi cazip bularak ülkeye geri dönmüşlerdir (Ramsour, 2001, s. 65). Cemiyet üyelerinin faaliyetlerine son vermesi için yapılan teklifler, II. Abdülhamit'in otoritesini korumaya yönelik başka bir politikadır.

Yaşanan bu gelişmeler İttihat ve Terakki'nin bölünmesine sebep olmuşsa da onu ortaya çıkartan ve var olmasına sebep olan düşünceleri ortadan kaldıramamıştır. Ayrıca Teşebbüsü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Karal, 2007, s. 519).

Prens Sabahattin önderliğinde İstanbul'a karşı Jön Türklerin bir faaliyette bulunulmasına karar vermiştir. Bunun için tüm Jön Türklerin birleşerek bir kongre etrafında toplanılmasına karar verilmiştir (Temo, 2013, s. 136; Kuran, 2000, s. 189; Aydemir, 1983, s. 256). Ancak kongreye katılan Jön Türkler kendi aralarında hilafet ve saltanat meseleleri sebebiyle ayrılıklar yaşamıştır (Aydemir, 1983, s. 257). Prens Sabahattin ve taraftarları yapılacak değişikliklerde yabancı devletlerin desteğini alma taraftarı olurken Ahmet Rıza ve onun taraftarları bu çözüm yoluna karşı olmuşlardır. Böylelikle kongre "müdahaleciler" ve "ademi müdahaleciler" olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Kuran, 2000, s. 191). 1908 İhtilalinin ortaya çıkmasında Rumeli'deki Jön Türk grubu aktif olarak yer almıştır (Tunaya, 1989, s. 7; Aydemir, 1983, s. 267). Bu

grup 1906 Eylül ayında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı altında toplanmıştır (Zürcher, 1987, s. 75).

İbrahim Temo'nun önderliğinde 1889'da kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti ile cemiyetin faaliyetlerinin ve ulaştığı insanların zaman içerisinde kendi örgütleniş biçimi oluşmuştur. Bu örgütlenmeler bir lider etrafında olmamakla birlikte genellikle Paris Şubesi, Cenevre Şubesi, Kahire Şubesi, vb., şeklinde meydana gelmiştir. Bu halde İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin daha sonra Ahmet Rıza'nın kurduğu merkezle birleşerek kabul ettikleri isim Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. 1902 kongresinde farklı düşünceye sahip grupların bir araya gelmesi ancak elle tutulur bir birlik oluşturamamasıyla neticelenmiştir. Böylelikle ortaya Ahmet Rıza grubu ve Prens Sabahattin grubu çıkmıştır. Yaşanan bu ayrılıkla beraber Ahmet Rıza Bey Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetini feshederek yerine Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adını vermiştir. 1906'da Talat Bey önderliğinde Selanik'te kurulan grubun ismi ise Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ismi etrafında toplanmıştır. Bu kimselerin asıl amacı II. Abdülhamit rejimini yıkmak, istibdatın zincirlerinden kurtulmak olduğu unutulmamalıdır. Nitekim İttihat ve Terakki'nin siyasi düşünceler temelinde monarşik düzenle ilgili şikâyetler olmamakla beraber istekleri parlamenter düzenin de bu monarşik düzen içerisinde yer almasıdır. Netice itibariyle Selanik teşkilatlanması ile Paris'teki teşkilatlanma ile 1907'de iş birliği içerisinde olma yoluna gitmiştir (Tunaya, 1989, s. 16; Zürcher, 1987, s. 80). Böylelikle birleşen cemiyette bu surette Osmanlı Terakki ve İttihat adını almıştır. Belgelerle birlikte ihtilal günü (1908) cemiyet merkezinin kullandığı isim budur. Fakat ihtilalin yaşandığı günlerde ise Manastır Merkez Heyeti'nin kullandığı isim ise halen Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ismidir. 1908 ihtilalinden önce cemiyetin isimleri karıştırılarak kullanılmakla birlikte ihtilalden sonra kesin olarak benimsenen ismi ise İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

9 Haziran 1908'de Reval'de İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola, Makedonya ve Osmanlı üzerine olan emelleri hakkındaki görüşleri kısa zamanda "Reval'de Türkiye'nin taksimine karar verildi." nidaları ile yankılanmıştır (Aydemir, 1983, s. 508). Bu görüşmelerin ardından İttihat ve Terakki harekete geçmiştir. Bulgar Makedonya Komitesi'nin de Resne'de kurulması sebebiyle Niyazi Bey (Resneli

Kolağası Niyazi Bey) ihtilale Resne'den başlamak istemektedir. Böylelikle Kolağası Niyazi Bey ve Enver Paşa dağa çıkmıştır (Aydemir, 1983, s. 527).

Başlayan bu isyan için saray, Makedonya'ya askeri birliklerini göndermiştir. Bunun için Şemsettin Paşa özel kuvvetleri ile bu ihtilalcileri ortadan kaldırmak için saraydan yetki almıştır. Mülazım Atıf Bey, Şemsettin Paşa'nın Resne'ye hareketini haber aldığı sıralarda yaşanan karmaşadan faydalanarak Şemsettin Paşa'yı öldürmüştür. Şemsettin Paşa'nın ölümü, padişahı isyan hareketleri için yapılacak bir şeyin olmadığı kanısına vardirmiştir (Aydemir, 1983, s. 537).

Cemiyet, padişaha son uyarısını 9 Temmuz'da vererek 10 Temmuz 1324'te (23 Temmuz 1908) Enver Paşa tarafından Makedonya'nın Köprülü Hükümet Konağı önünde, hürriyeti, okuduğu nutukla ilan etmiştir. Manastır'da Binbaşı Vehip Bey, Resne'de Niyazi Bey tarafından hürriyet nutukları okunmuş ve halk tarafından bu hürriyet büyük bir coşku ile karşılanmıştır (Aydemir, 1983, s. 555).

Tüm bu gelişmeler üzerine sarayda sadrazam Sait Paşa bir kabine toplantısı düzenleyerek durumu padişaha açık ve net bir biçimde açıklamış ve II. Abdülhamit yaşanan bu gelişmeler nihayetinde Kanun-i Esasi'yi ilan etmeyi kabul etmiştir (Zürcher, 1987, s. 84).

23 Temmuz 1908'de istibdat rejimini yıkan İttihat ve Terakki, tıpkı yıktığı rejim gibi bir yönetim anlayışı sergilemiştir (Tunaya, 1989, s. 8). Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi imparatorluktaki vatandaşlar tarafından büyük sevinçlerle yankılanmış ancak istibdat rejiminin yerini cemiyetin baskısı kısa sürede kendini göstermiştir.

2.1.2. II. Meşrutiyet Dönemi Kabineleri, İttihat ve Terakki İktidarı ve Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa

1889 yılında bir grup Askeri Tıbbiye öğrencisi tarafından kurulan İttihat ve Terakki, II. Abdülhamid dönemi siyasetinden, istibdadından ve imparatorluğun gidişatından memnun değillerdir. 1908 yılında amaçlarına ulaşarak Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini sağlamışlardır. Artık, İttihat ve Terakki meşrutiyet ve hürriyet ile anılmaktadır. Ancak Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle birçok değişim yaşanmıştır. II. Abdülhamid yönetimine karşı olan muhalif grupların yeniden

Osmanlı'ya dönmeleri, beraberinde İttihat ve Terakki'ye karşı, yeni bir muhalefet grubunu doğurmuştur. Kadın hareketleri, basın özgürlüğü ve askerler içerisindeki yeni düzen 31 Mart Vakası'nın doğmasına sebep olmuştur.

İttihat ve Terakki, II. Abdülhamid'in Selanik'e sürgüne göndererek otoritesini garanti altına almayı hedeflemiştir. 1911 yılında İttihat ve Terakki karşıtlarının oluşturduğu Hürriyet ve İtilaf ile muhalif hareketler, İttihat ve Terakki'nin otoritesinde zayıflıklar meydana getirmiştir. İttihat ve Terakki meclis içindeki muhalefeti ise yeni bir seçim ve kendi adamlarıyla doldurmak suretiyle susturmaya çalışmış ancak gizli bir askeri muhalif gücün oluşmasına da sebep olmuştur. Halaskar Zabitan grubu meşrutiyet ile uyuşmayan İttihat ve Terakki meclisini feshederek 1912'de yeni bir kabine kurmuştur. Balkan Savaşı'nın başlamasını fırsat bilen İttihat ve Terakki, Enver Paşa önderliğinde Bab-ı Ali'ye baskın düzenleyerek Nazım Paşa'yı öldürmüş ve Kamil Paşa'yı da istifaya zorlamıştır. 1918 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa tarafından askeri bir biçimde yönetilmiştir.

II. Meşrutiyet Döneminde 11 tane kabine kurulmuştur. Kurulan bu kabineler ile Osmanlı, bir yandan yeni parlamenter yaşama uyum sağlarken diğer taraftan imparatorluğun iç ve dış sorunları ile ilgilenmiştir. 1913'ten sonra kabineler İttihat ve Terakki doğrultusunda oluşturulmuştur. Yönetim organizmalarında Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa aktif rol oynamıştır. Aşağıda Tablo 2.1'de II. Meşrutiyet boyunca kurulan kabinelerin isimleri yer almaktadır.

Tablo 2.1. II. Meşrutiyet kabineleri

Kabineler	Başlangıç	Bitiş
1 Kamil Paşa Kabinesi	5 Ağustos 1908	14 Şubat 1909
2 Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi	14 Şubat 1909	13 Nisan 1909
3 Tevfik Paşa Kabinesi	13 Nisan 1909	5 Mayıs 1909
4 Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi	5 Mayıs 1909	28 Aralık 1909
5 İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi	12 Ocak 1910	29 Eylül 1911
6 Sait Paşa Kabinesi	30 Eylül 1911	16 Temmuz 1912
7 Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi	22 Temmuz 1912	29 Ekim 1912
8 Kamil Paşa Kabinesi	29 Ekim 1912	23 Ocak 1913
9 Mahmut Şevket Paşa Kabinesi	23 Ocak 1913	11 Haziran 1913
10 Mehmet Sait Paşa Kabinesi	12 Haziran 1913	3 Şubat 1917
11 Mehmet Talat Paşa Kabinesi	4 Şubat 1917	11 Ekim 1918

Kaynak: (Çavdar, 1991 ve Tunaya, 1989'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.)

2.1.2.1. Kamil Paşa Kabinesi

Kamil Paşa, sadareti 5 Ağustos 1908'de devralmıştır. Meclis-i Meb'usan 17 Aralık 1908'de açılmıştır. Kâmil Paşa Kabinesi, hiçbir cemiyete bağlı üyelerden oluşmamıştır. Bu yönüyle siyasi bir kabine özelliği taşımamaktadır (Karal, 1999, s. 46). Kamil Paşa Kabinesi, 13 Ocak 1909'da programını meclise sunmuştur. Programda, genel olarak; geçmişe yönelik hataların ıslahı, her yıl bütçe yapılması ve kontrolü, tarım ve endüstrinin gelişmesine katkı sağlanması, milli eğitim ve adliye ıslahatına dair konular yer almaktadır. Kamil Paşa, ordunun siyasette yer almasını istemezken, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa bu konuda gerekenleri yapmamıştır. Bu sebeple Nazım Paşa'yı Mısır'a tayin ederek yerine II. Ordu Kumandanı Nazım Paşa'yı, Bahriye Nazırlığı görevini yapan Arif Hikmet Paşa yerine ise vekâleten Hüsnü Paşa'yı tayin etmiştir. Bu durum İttihat ve Terakki tarafından hoş karşılanmamıştır. Nitekim İttihat ve Terakki parlamenter düzende de iktidara sahip olmak istemektedir (Çavdar, 1991, s. 42).

Bu sorunlar üzerine İttihat ve Terakki gensoru önermeleri vermiştir (Tunaya, 1989, s. 45). Nitekim İttihat ve Terakki kendi iktidarını oluşturmak gayretindedir (Akşin, 2009, s. 181). Yaşanan değişiklikler sebebiyle İttihat ve Terakki, Kamil Paşa'nın düşmesine karar vermiştir. Hükümetin, istibdat rejimini yeniden getireceğine dair birtakım söylentileri, Edirne ve Selanik ordu subaylarına duyurulmuştur. Subaylar, böyle bir durumda harekete geçileceğine dair telgraflar göndermişlerdir. Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey, Kamil Paşa'dan izahat vermesini talep etmiştir. Ancak Kamil Paşa, Rusya Elçisinin geleceğinden dolayı bu görüşmeyi birkaç gün sonraya almak istemiştir. Meclis, hemen gelmesinde ısrarcı olmuştur. Ahmet Rıza Bey birkaç mebusla birlikte Yıldız Sarayı'na giderek durumu II. Abdülhamid'e bildirmişlerdir. II. Abdülhamid cemiyetin kararlarına uyarak 14 Şubat 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadarete getirmiştir (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3424).

Kamil Paşa hazırlamış olduğu hükümet programını meclise sunduğunda orduyu siyasetten ayrı tutmak istemiştir. Ancak İttihat ve Terakki bu durumdan hoşnut olmamıştır. Çünkü İttihat ve Terakki meşrutiyetin ilanında oynadığı rolden ötürü kendisini denetleyici olarak görmektedir. Böylece Kamil Paşa'nın güvensizlik oyu almasına sebep olmuştur.

2.1.2.2. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi

Hüseyin Hilmi Paşa, programını meclise sunduğunda, Kanun-i Esasi'nin gerçek manasıyla uygulanması hususunu vurgulamıştır (Tunaya, 1989, s. 57). Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadarete gelmesinden 13 Nisan'a (31 Mart) kadar geçen sürede İttihat ve Terakki ile muhaliflerin siyasi mücadeleleri söz konusudur (Çavdar, 1991, s. 45).

2.1.2.2.1. 31 Mart Vak'ası

İttihat ve Terakki'ye karşı olarak kurulmuş İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, kendi düşüncelerini Volkan Gazetesi aracılığı ile yayımlamaktadır. Derviş Vahdeti, Kıbrıslı bir hafızdır. Edinmiş olduğu birtakım dini bilgilerle Nakşibendi tarikatına girmiştir. Kıbrıs'tan İstanbul'a gelerek buradaki Fedakâran-ı Millet Cemiyetine katılmış ancak orada yaşamış olduğu anlaşmazlık neticesinde ayrılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmek istediye de bu mümkün olmamıştır (Çavdar, 1991, s. 49). Volkan Gazetesi, 31 Mart Vakasına değin meşrutiyet yanlısı bir yayın hayatı sergilemiştir (Sezer, 2017, s. 145). Volkan gazetesinin bu dönemine ait yayınları incelendiğinde, gazetenin dini bir çizgisi olmadığını ve bir anda dini yazılara yöneldiği düşünülmektedir (Akşin, 2009, s. 189).

Derviş Vahdeti'nin kaleminden çıkanlar sert bir muhalif kanadının doğmasına sebep olmuştur. Bir yandan Murat Bey, Mizan Gazetesi'ni çıkartarak İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet hareketine girişmiştir. Hasan Fehmi Bey, Serbesti Gazetesi'yle muhalif düşüncelerini yaymaktadır (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3441). 6 Nisan'da Hasan Fehmi Bey'in Galata Köprüsü üzerinde suikasta uğraması ve onu öldüren kişi/kişilerin yakalanmaması halkın aklında birçok soru işareti bırakmıştır (Akşin, 2009, s. 198; Çavdar, 1991, s. 50). Bu işin arkasında İttihat ve Terakki'nin olduğu düşüncesi büyük bir hızla yayılmıştır.

Osmanlı ordusunda Meşrutiyet'in ilanı ile Harbiye Mezunu subaylar, yeni bir düzen girişiminde bulunarak alaylı subayları eksiltme yoluna girmiştir. Bu durum ordudan uzaklaştırılan subayların arasında hoşnutsuzluk meydana getirmiştir (Akşin, 2009, s. 195). Ordudan uzaklaştırılan subayların, İttihat ve Terakki'ye olan karşıtlıkları giderek artmaktadır. İttihat ve Terakki'ye düşman bulunanlar propagandalarına başlamışlardır. Askerlerin aklına şüphe düşüren durum ise birkaç gün önce

subaylarının askerlere yönelik “askerlikte diyanet meselesi aranmaz.” demesi üzerine, hükümet üyelerinin kâfir olduğu veya dini kaldıracaklarını düşünmelerine sebep olmuştur. Ordudan uzaklaştırılan subaylar da onları kışkırtmaktadırlar. Volkan Gazetesi'nin başyazarı Derviş Vahdeti, halkı galeyana getirecek bir üslupla yazılarına devam etmiştir (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3442).

Taşkışla'da bulunan avcı taburları, subaylarını 12 Nisan gecesini hapsederek toplanmaya başlamışlardır. Sultanahmet Meydanı'na kadar gelen askerlerin, içerisinde sarıklı kimseler ve medrese öğrencileri de vardır. “Şeriat isteriz” diye bağırıp çağırılmışlardır. Meydana gelen hadisenin meşrutiyete zarar vereceği düşünülmüştür (Kuran, 2000, s. 340). Gerici sayılan bu hareket, sadece İstanbul sınırlarını kaplamamış, Anadolu'ya da yayılmıştır (Lewis, 1993, s. 216).

Hüseyin Hilmi Paşa, hükümet programını meclise sunduğunda Kanun-i Esasi'nin tam anlamıyla uygulanmasını istemektedir. Her alanda söz sahibi olmak isteyen İttihat ve Terakki'nin bu yöndeki görüşleri giderek artmaktadır. Akabinde iktidara ve İttihat Terakki'ye yöneltilen “dinsizlik” suçlamaları ve daha önce ordudan atılan subayların kışkırtılması halkın üzerinde de gerginliğe sebep olmuştur. Volkan ve Mizan gazetelerinin muhalif yazılarıyla ardından gelen faili meçhul suikast gerginliğin iyice artmasına yol açmıştır. Yaşanan bu olaylara karşı savunmasız kalan Hüseyin Hilmi Paşa sadareti bırakmak durumunda kalmıştır.

2.1.2.3. Tefik Paşa Kabinesi

İstanbul'daki askerlerin neredeyse tamamı isyana karıştığı için bu askeri gücü sindirecek kuvvet bulunmamaktadır (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3443). Bunun üzerine II. Abdülhamid eski ikinci tümen kumandanı olan Şevket Paşa'yı yeniden görevine getirerek askerler üzerinde kısmen otorite sağlayabilmiştir. II. Abdülhamid yayınladığı tebliğ ve şeriate olan bağlılıklarının arttırılmasını beyan etmiştir.

Üçüncü ordu tümen kumandanı Hüsnü Paşa, Rahmi Bey tarafından “Adadayız ve cümlemiz sıhhatteyiz.” yazan bir telgraf almıştır. Selanik redif tümeni kurmay başkanı olarak bulunan Mustafa Kemal, İstanbul'da farklı durumların olduğunu anlamıştır. Bunun üzerine arkadaşlarıyla görüşme sağlayarak İstanbul'a asker göndererek düzensizliğin bastırılması kararlaştırılmıştır. Ordu kumandanı Mahmut

Şevket Paşa bu kararı onaylayarak kuvvetin başına Hüseyin Hüsnü Paşa, kurmay başkanlığına Mustafa Kemal'i getirmiştir. Mustafa Kemal bu kuvvete "Hareket Ordusu" adını vermiştir. Ordu, 15 Nisan'da Selanik'ten trenle hareket etmiştir (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3445).

Hareket Ordusu 22/23 Nisan gecesinden itibaren İstanbul'u işgal altına almıştır. 25 Nisan'a kadar İstanbul, Çatalca ve İzmit'te örfi idaresini ilan etmiştir. İsyan katılanların ise Rumeli'ye nakli gerçekleşmiştir (Akşin, 2009, s. 213). Kurulan örfi idarenin emrinde bir harp divanı kurulmuştur. Bir taraftan da Hareket Ordusu'nun İttihat ve Terakki ile alakası olduğu söylentileri yayılmıştır. Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu'nun İttihat ve Terakki ile alakasının olmadığını dile getirmiştir.

Hareket Ordusu, İstanbul'daki duruma hâkim olduktan sonra 27 Nisan 1909'da Meclis-i Umumi Milli adlı bir toplantı düzenlenmiştir. Ayastefanos'ta düzenlenen toplantıda II. Abdülhamid'in hal kararını bildirilmesi kararı verilmiştir (Kuran, 2000, s. 344; Çavdar, 1991, s. 53). Hal kararının olduğu fetva, mecliste okunmuş ve oylarla birlikte hal kararı verilmiştir. 31 Mart Vakası ile Mahmut Şevket Paşa ve ordusu ön plana çıkmıştır (Çavdar, 1991, s. 55). II. Abdülhamid, 31 Mart Vakasına sebep olmak, dini kitapları bozmak, devlet hazinesini israf suçlarından hal edilmiştir. II. Abdülhamid'in yerine Mehmet (V.) Reşat geçmiştir. Hal kararı II. Abdülhamid'e bildirildikten sonra ailesiyle birlikte Selanik'e sürgün edilmiştir. Sultan Mehmet Reşat'ın tahta çıkmasıyla Tefvik Paşa kabinesi istifa etmiştir.

2.1.2.4. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi

31 Mart Vakası ile istifa eden Hüseyin Hilmi Paşa, Sultan Mehmet Reşat'ın tahta geçmesiyle yeniden sadarete gelmiştir. İttihat ve Terakki, Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadarete olmasını istememektedir (Ahmad, 1999, s. 72). Kabinenin kuruluşunu takip eden günlerde kabine üyeleri ve İttihat ve Terakki üyeleri ile anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Kabine üyeleri bu anlaşmazlıktan dolayı istifa ederek yerlerini İttihat ve Terakki mebuslarına bırakmışlardır. Kanun-i Esasi'nin 67. Maddesinin değiştirilmesindeki husus 1 Haziran 1909'da meclise getirilmiştir. Ancak karar hakkında İttihat ve Terakki istediği neticeleri elde edemediği için politikalarını değiştirmişlerdir. Bu yeni politika doğrultusunda, başarılı üyelerin kabineye girmesi

olarak belirlenmiştir (Ahmad, 1999, s. 74-75). Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nde önemli bir olay da 19 Ağustos 1909'daki Kanun-i Esasi'de bulunan 21 maddenin değiştirilmesidir (Uçarol, 1994, s. 416).

1909 yılına ait bütçede altı milyona yakın açık vardır. Bu durumun telafisi için Osmanlı Bankası'ndan borç alınarak giderilmeye çalışılmıştır. Meclis, ağustosta tatile girince nazırlar memleketin farklı yerlerini dolaşmışlardır. Bu esnada Arnavutluk tarafında halk birtakım huzursuzluklar içerisindedir. Meşrutiyetin ilanı ile tüm Osmanlı halkının eşit olması onları eski imtiyazlarından ayırmıştır. Bu durum bölgede gerilimlere sebep olmuştur.

Mecliste bütçe konuları sıkça konuşulurken İngiltere'nin Linç Kampanyası meselesi de gündemde yerini alarak Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadareten gitmesine sebep olmuştur (Çavdar, 1991, s. 60). İngiltere 1834 yılındaki imtiyazlarına dayanarak Dicle ve Fırat nehirlerinde Linç Kampanyası adı ile iki vapur işletmeye başlamıştır. Bu kampanyaya üçüncü bir vapurun katılması müsaadesi verilmiştir. II. Abdülhamid yalnızca Hazine-i Hassaya'da iki vapur için izin vermiştir. Bahis olan bu imtiyaz birtakım ihtilafların doğmasına sebep olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa, Linç Kampanyası vekili Vital ile görüşerek Osmanlı kumpanyası kurulması kararına varılmıştır (Tunaya, 1989, s. 356). Bu anlaşma imparatorluğun çıkarına olsa da mecliste özellikle İttihat ve Terakki tarafından hoş karşılanmamıştır. Çoğunluk partisi bu kararın uygun olmadığı görüşündedir. Hüseyin Hilmi Paşa bu durum karşısında 28 Aralık 1909'da istifasını vermiştir (Tunaya, 1989, s. 63).

2.1.2.5. İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi

Daha önce Kamil Paşa kabinesinde nazır olan İbrahim Hakkı Paşa 12 Ocak 1910'da sadarete tayin olmuştur. Meclis, açılış programında “adl-ü ihsan (adalet ve bağlış)” politikasını güdeceğini belirtmiştir. II. Meşrutiyet dönemindeki parlamento çatışmalarının en hareketli olduğu zaman İbrahim Hakkı Paşa hükümetinde olmuştur (Tunaya, 1989, s. 74). Nitekim meclis içerisinde hakaret, kavga, tokatlama gibi olaylar görülmüştür (Çavdar, 1991, s. 62).

Maddi sıkıntılar halk üzerinde huzursuzluklara yol açmaktadır. Memurlar içerisinde yapılan tenkisatlar halkın bir kısmını maddi bunalıma sürüklemiştir. Meclis gündemi

bütçe olmuştur. Bütçedeki açık bu sefer de sekiz milyon olarak belirlenmiştir. Osmanlı Bankası'nın şartları ağır olduğunu için borç alınamamıştır. Ancak Almanya'dan borç bulunabilmiştir (Ahmad, 1999, s. 106). Parlak vaatlerle kurulan meşrutiyet idaresinde iki yıl içerisinde hiçbir şey yapılamamıştır.

Meclisin tatil evresinde Arnavutluk'ta huzursuzluklar başlamıştır. Hâlihazırda uyanan milliyetçilik fikrinin yanında, bir de bölge idarecilerinden mahalli idarenin sarf olunmaması halk üzerindeki huzursuzluğun artmasına sebep olmuştur. Akabinde Mahmut Şevket Paşa hususi bir Arnavutluk seferine çıkarak halkın silahlarını ellerinden almıştır (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3463; Kuran, 2000, s. 367). Yaşanan bu olaylar Arnavutluk halkı üzerinde olumsuz bir hava bırakmıştır.

İttihat ve Terakki muhalifi, Saday-ı Millet Gazetesi mensuplarından, Ahmet Samim'in sokak ortasında katledilmesi İttihat ve Terakki'ye karşı düşüncelerin halk arasında olumsuz şekilde yayılmasına sebep olmuştur. Ancak İttihat ve Terakki, 31 Mart'tan çıkarttığı sonuçlarla hareket ederek, suçluların yakalanıp yargılanmasını sağlamıştır (Ahmad, 1999, s. 109-110).

Balkan Devletleri, kendi aralarında Osmanlı İmparatorluğuna karşı birleşmeye başlamışlardır. Bulgarlar ve Sırlar Makedonya'yı alarak aralarında paylaşmak istemektedirler. Yunanistan ise bu iki devletle anlaşma konusunda kararsızdır. Girit'in Yunanistan'a katılması ve bu kararı Osmanlı'nın kabul etmesi sonucu Yunanistan'ın Osmanlı'dan uzaklaşarak Bulgaristan ve Sırbistan ile yakınlaşmasına sebep olmuştur.

Bu üç devletin anlaşmalarının arasında bir engel de kilise konusundaki anlaşmazlık meselesidir. Meşrutiyet idarecileri bu soruna el atarak 2 Temmuz 1910'da "Kiliseler Kanunu" çıkartmışlardır. Bu kanuna göre Ortodoks cemaatine ait dini bir kurum, bölgede hangi unsur çoğunlukta bulunuyorsa ona ait olacağı kararlaştırılmıştır (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3466).

Arnavutluk'taki yaşanan olumsuz gelişmeler, İttihat ve Terakki'nin hatalı davranışını anlaması sebebiyle Makedonya'daki unsurların devlete bağlanmasına yönelik faaliyetlerin yapılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Sultan Mehmet Reşat 5 Haziran 1911'de İstanbul'dan Selanik'e doğru yola çıkmıştır. Selanik, Üsküp ve

Priştine halkıyla buluşmuştur. Halk her ne kadar padişahı büyük bir coşkuyla karşılasa da bütün bu olayları önemsememiştir (Kuran, 2000, s. 367).

2.1.2.5.1. Trablusgarp Savaşı

İtalya 1887'den bu yana Trablusgarp ve Bingazi taraflarında hâkimiyet elde etme isteği vardır (Akşin, 2009, s. 293). Bu gayesini hiçbir devletten gizlememiştir. İbrahim Hakkı Paşa sadaretinden sonra İtalya Dışişleri Bakanı 14 Şubat 1910'da verdiği izahatta Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki vilayetlerinin Akdeniz'deki kuvvetler dengesinin İtalya için önemli olduğunu ve yürütülecek politikanın da prensibi olduğunu söylemiştir. Bu sözler Osmanlı'nın Trablusgarp'a olan tutumunda gevşeklik göstermesine sebep olmuştur.

Trablusgarp vali ve kumandanı İbrahim Paşa, İtalya'nın emellerini sezdiğinden engel olmaya çalışmaktadır. Bu durum İtalya'yı harekete geçmesine sebep olmuştur. Harekete geçmeden önce Roma'daki İngiltere ve Almanya Büyükelçilerine Bab-ı Ali'nin tavrının tehlikeli sonuçlar doğuracağını belirtmiştir. Almanya, İstanbul'daki Büyükelçisine arabulucu yetkisi vermişse de Osmanlı İtalya'nın bölgede ekonomik faaliyetlerde bulunmasına karşı olmamakla birlikte, başka bir imtiyazın söz konusu olmadığını altını çizmiştir (Uçarol, 1994, s. 426). Ancak İtalya ve diğer devletlerle arasının açılmaması için sıkıntıya sebep olduğu düşünülen Trablusgarp valisi İbrahim Paşa'yı azlettirmiştir (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3469). Avrupa'daki siyasi hava İtalya'nın lehinde olmuştur. İtalya son kez Almanya'ya düşüncelerini sorduğunda ise hareket serbestliğinin karşılığını almıştır. İtalya 28 Eylül 1911'de Osmanlı'ya bir ultimatom vermiştir. Bu ultimatomu üzerine şaşırarak İbrahim Hakkı Paşa, istifaya karar vermiştir.

Halkın ekonomik bunalımlar yaşaması ve Balkanlarda yayılmaya başlayan milliyetçilik akımı da eklenince İbrahim Hakkı Paşa zor durumda kalmasına sebep olmuştur. Dış politikada yaşanan olayları takip etse de yeterli önlem alamamış ve görevini bırakmıştır.

2.1.2.6. Said Paşa Kabinesi

30 Eylül 1911'de Said Paşa Sadaret makamına tayin olmuştur. Trablusgarp'ta bulunan tümen vaktiyle Yemen'e sevk edildiği için Trablusgarp'ta çok az asker bulunmaktadır. 15-16 bine yakın Trablusgarplı Osmanlı kuvvetleri ile birleşmiştir. Osmanlı ordusunun genç subaylarından aralarında Halil (Kut), Enver, Fethi (Okyar) ve Mustafa Kemal'in bulunduğu bir grup, Tunus ve Mısır'ı sivil kıyafetlerle geçerek, harekâta yerlerini almışlardır (Uçarol, 1994, s. 426).

Savaş fiili olarak İtalya'nın Preveze açıklarında Osmanlı torpidosunu batırması ve akabinde 1 Ekim 1911'de Trablusgarp'ın ablukasını ilan etmesiyle başlamıştır (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3473). İtalyanların işgaline karşı bölgeye gönderilen askeri grup, Trablusgarp'ta yerli kabilelerden oluşturduğu ordu ile işgale karşı büyük direniş göstermiştir. İtalya bu direnişe karşı istediği sonucu alamayacağını anlayınca Ege Deniz'inde bulunan adaları işgal ederek Osmanlı'nın dikkatini buraya çekmeyi başarmıştır. Hali hazırda bulunan Trablusgarp işgaline, Adaların işgalinin de eklenmesiyle, Osmanlı bu iki bölgenin işgaline aynı anda yeterli karşılığı veremeyince Trablusgarp'ı İtalya'ya bırakarak terk etmek zorunda kalmıştır. Akabinde İtalya'nın Trablusgarp üzerinde hak talebinde bulunması sebebiyle taarruza devam etmiştir. Temmuz 1912'de ara bulma teşebbüsleri olurken İttihat ve Terakki muhalefet ile mücadele halindedir. Said Paşa 12 Temmuz 1912'de İtalya temsilcileri ile Lozan'da bir görüşmelere başlamışlardır. Ancak 16 Temmuz'da Said Paşa'nın istifası üzerine görüşmelerinin geçerlilikleri olmayacağını düşüncelerinden dolayı Said Paşa sadarete yeniden dönmüştür.

Trablusgarp Savaşı sürerken, İbrahim Hakkı Paşa, Dr. Dagavaryan, Dr. Rıza Nur Bey, Miralay Sadık Bey tarafından 21 Kasım 1911'de "Hürriyet ve İtilaf Partisi" kurulmuştur. İktidara karşı faaliyetler partinin kurulması ile birlikte gelişme göstermiştir. Çünkü parti üyeleri zaten meclis içerisinde yer almışlardır (Lewis, 1993, s. 220; Tunaya, 1988, s. 265).

11 Aralık 1911 İstanbul ara seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Partisinin Dahiliye Nazırı adayı, İttihat ve Terakki'nin adayından 1 fazla fark oyla seçimi kazanmıştır (Tunaya, 1988, s. 271; Ahmad, 1999, s. 128). İttihat ve Terakki bu yenilgi üzerine meclisi feshetmek üzerine faaliyetlerde bulunmuştur. 1909'da padişah'tan alınan hakların geri

verilmesi üzerine meclise öneri verilmiştir. Bu önerinin verilmesi sebebinde de İtalya ile olan savaşta kurulacak yeni kabinenin savaşın seyrini değiştirebileceğine olan inanç yatmaktadır (Ahmad, 1999, s. 129). Böylelikle padişah meclisi dağıtarak yeniden seçimlere gidilmesi talebinde bulunmuştur. Meclisin feshi ve yeni seçimlerle birlikte huzur yakalanacağı düşünülüyse de örfi idare kaldırılmadan yapılan seçimde yeni yolsuzluklar yapıldığı iddiaları yayılmaya başlanmıştır. Trablusgarp Savaşı'nın çıkış şekli, devletin borç üzerine borçlanması, muhalif gruplara mensup kişilere karşı işlenen suikastlar ortalığı iyice karıştırmaktadır.

İttihat ve Terakki'nin orduda da gücünün farkında olan muhalefet, kendisi için de ordu da güç arama girişimine girmiştir. Hürriyet ve İtilaf Partisi mecliste dağınık halde bulunan muhalif gruplar bir araya getirilmiştir. Amaçları İttihat ve Terakki'yi meclisten uzaklaştırmaktır. Böylece ilk önemli girişimleri ise İbrahim Hakkı Paşa ve mesai arkadaşlarının Divan-ı Ali'ye sevki hakkında çıkan karşıtlık olmuştur. İttihat ve Terakki bu durumda meclisi feshedip bu sefer kendilerinin çoğunlukta olduğu bir meclis istemişlerdir. Meydana gelen gelişmeler muhalefetin seçimlerin doğru yapılmadığını, tarafsızlıktan uzak olduğunu iddia etmişlerdir.

Bu huzursuzluk ortamı orduya da sirayet etmiştir. Bir kısım genç subaylar İttihat ve Terakki'ye mensuptur. Bu subayların hızlı yükselişleri ordudaki diğer subayların kıskançlığı ile sonuçlanarak ordu içerisinde de disiplinin bozulmasına sebep olmuştur. Meydana gelen gelişmeler neticesinde İttihat ve Terakki karşıtı olan subaylar "Halaskar Zabitan Grubu"nun çıkmasına sebep olmuştur. Halaskar Grubu'nun başlıca isteği ordunun siyasetten uzak olması ve meşrutiyetin anayasal düzende gerçek icrasındır (Lewis, 1993, s. 222). İsteklerin arasında kanunların tatbiki ve kalkınmaya yönelik faaliyetlerin artırılması ve hükümetin değişerek seçimlerin baskısız bir ortamda gerçekleşmesi şeklinde özetlenebilir. Bu doğrultuda beyannamelerini bastırarak geniş bir kitleye dağıtmışlardır (Tunaya, 1988, s. 324).

Arnavut subaylar hemen bu gruba katılmışlardır (Tunaya, 1989, s. 96). Durum Bab-ı Ali'ye bildirilmiştir. Ancak bu grup 21/22 Haziran 1912'de tıpkı geçmişte Enver ve Niyazi Bey'in yaptıkları gibi dağa çıktıkları haberi gelmiştir. Dağa çıkanlar arasında, Yüzbaşı Tayyar, Mülazım Tahsin, Yüzbaşı Mümtaz, Mülazimievvel İbrahim, Mülazım Celal, Mülazım Kasım ve Mülazım Melek Fraşeri'dir (Kuran, 2000, s.

369). Haberin yayılması İstanbul'da büyük bir endişeye sebep olmuştur. Harbiye Nezareti'nin yayınladığı tebliğde yaşananların küçük bir olaydan ibaret olduğu bildirilmiştir. Hemen ardından Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa istifa ederek yerine Bahriye Nazırı Hurşid Paşa vekâleten tayin edilmiştir.

Siyasetteki huzursuzluk ortamı devam ederken Balkanlarda Osmanlı aleyhine bir cephe meydana gelmektedir. Sırlar ve Bulgarlar tamamen anlaşmış, Yunanlar ve Bulgarların anlaşmaya varması üzerine görüşmeler devam etmektedir. Uzayan Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan'lar Arnavutları kışkırtmaktadırlar. Sinop'ta sürgünde bulunan İttihatçı düşmanı olan Yakovalı Rıza Bey, affedilerek memleketine dönmesiyle Arnavutların ayaklanmasına sebep olmuştur. 1912 Mayıs ayı itibarıyla İpek, Yakova ve İşkodra bölgelerinde isyanlar başlamıştır. Ayaklanmayı başlatan Müslüman Arnavutlar, Hristiyan Arnavutlara tanınan hakların kendilerine tanınmamasından dolayı bu ayaklanmanın çıktığını dile getirmişlerdir. Bölgedeki Hristiyan Arnavutlar isyan çıkaran gruba karşı taarruza geçmiştir. Tam bu esnaya denk gelen Mahmut Paşa'nın istifası kabinenin karışmasına sebep olmuştur. Yeni Meclisin açılması İtalyan kuvvetlerinin Çanakkale'ye taarruzlarına denk gelmiştir. Said Paşa 15 Temmuz 1912'de Arnavutluk'taki asilerin isteklerinin gerçekdışı olduğuna dair bir konuşma yaptıktan sonra 16 Temmuz'da istifasını vermiştir.

Meşrutiyet'in ilanından beri iç ve dış sorunlarla uğraşan İttihat ve Terakki, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi ve ardından ülke içindeki huzursuzluklarla muhalif kesimin oluşturduğu Hürriyet ve İtilaf Partisi de eklenince karışıklıklar sadece siyasi alanda değil orduda kendine yer edinmiştir. İttihat ve Terakki'nin ordu ile bağının farkında olan Hürriyet ve İtilaf mensupları Halaskar Zabitan grubu içerisinde yerlerini almışlardır. Amaçları İttihat ve Terakki'nin iktidardaki etkinliğini kırarak gerçek anlamda meşrutiyetin uygulanmasıdır. Muhalif kesim ve iktidar güçleri arasında meydana gelen bu gerginlik, belirsizlik içerisinde kalan Sait Paşa'yı, Halaskar Zabitan'ın da baskısıyla istifa etmek zorunda bırakmıştır.

2.1.2.7. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi

22 Temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa sadaret makamına tayin olmuştur. 30 Temmuz'da meclise programını sunarak neticede 54 oya 113 oy çoğunluğu ile

güvenoyu almıştır. Daha çok “büyük kabine” olarak bilinen Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, üç eski sadrazamı bulundurmasından dolayı bu ad verilmiştir (Çavdar, 1991, s. 70). Bunlar, Kamil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa ve Ferit Paşa’dır. Sadrazam, İttihat ve Terakki’nin karşısında yer almıştır. Bununla birlikte meclisi dağıtma kararı alacaktır (Tunaya, 1989, s. 106-107).

Kabine’nin kuruluşundan bir gün sonra Halaskar Zabitan grubu tarafından alınan mektup da açıkça bir tehdit söz konusudur. Bu tehditte meclisin iki gün içerisinde dağıtılması istenmektedir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mebusan Meclisine çıkmasıyla İttihat ve Terakki muhalefete düşmüştür. Hükümet, İttihat ve Terakki’yi seçimlerdeki kanunsuzluklar, atamalarda dzensizlik, askerlerin siyasete girmeleri ve Kanun-i Esasi’ye uyulmaması yönünde suçlamalarda bulunmuştur. Halaskar Zabitan grubu beyannameler yayınlamakta ancak hükümet bu konuyla ilgili her hangi bir şey yapmamaktadır (Tunaya, 1989, s. 108-111).

Bulgaristan, hükümetin içinde bulunduğu durumlardan faydalanmak niyetindedir. Makedonya’yı paylaşmak ve Edirne’yi almak istemiştir. Bulgaristan’ı emellerini çabuk kazanması hususunda ise İtalya kışkırtmaktadır. Sırbistan ise Osmanlı’dan ümidi keserek 13 Mart 1912’de Bulgaristan ile antlaşma imzalamıştır. Yunanistan’da oluşturulan Balkan İttifakına 29 Mayıs’ta katılmıştır (Uçarol, 1994, s. 432). Sırbistan, savaşın yakın olduğunu sezerek Avrupa’dan ateşli top ve silah satın almıştır. Aldığı bu mühimmatı Osmanlı izniyle Selanik yolundan sevk almıştır. Said Paşa kabinesinde bu duruma izin verilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa bu duruma engel olup sevk olunan mühimmata el koydurmuştur (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3486).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Makedonya’da yaşayan unsurların hak ve menfaatlerinin korunmasını hususunda bir layiha tertip etmiştir. Eğer burada bulunan isteklerinin gözetilmemesi halinde tamamen elden çıkacağına farkındadır. Ancak Bulgaristan bu layiha sunulmadan savaşı başlatmak niyetinde olmuştur. Avrupa bu konuda olabilecek bir savaş dalgasından kendilerinin de etkilenebileceği düşüncesiyle bir an evvel bu ıslahatın uygulamaya konulması tarafında olmuşturlar. Ancak Balkan devletleri bu son gelişmeleri kesintisiz bırakmak için seferberliğini ilan ederek Osmanlı sınırına askerlerini göndermiştir. Hariciye Nazırı Noradugyan Efendi son çare olarak Fransa, İngiltere, Rusya ve Romanya ile görüşmeler sağladıysa da olumlu

sonuçlar elde edememiştir. Bu esnada İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin destekleriyle savaş lehine mitingler düzenlenmiştir (Kuran, 2000, s. 385). Bu mitinglerde halk ve öğrenciler kanlarının son damlasına kadar savaşacaklarını belirtmişlerdir. İttihat ve Terakki ise siyasi gelişmeleri kenarda bırakarak elinden geldiği kadar hükümeti destekleyeceğini bildirmiştir.

Ahmet Muhtar Paşa, sürüp giden Trablusgarp Savaşı'na karşı İtalya ile barışmak niyetindedir. Görüşmeler Eylül başında başlamış sonrasında, Lozan şehrinin iskelesi olan Uşı'de devam etmiştir. 15 Ekim 1912'de imzalanan Uşı Anlaşmasında, Osmanlı'nın Trablusgarp ve Bingazi'deki askerlerini çekmesi zerine On iki Ada'nın İtalya gözetimine bırakılması kararlaştırılmıştır (Sander, 2012, s. 323). Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu Afrika'da bulunan topraklarını kaybetmiştir (Uçarol, 1994, s. 429).

2.1.2.7.1. I. Balkan Savaşı

Balkan devletleri savaş için hazırlıklarını tamamlayarak 13 Ekim 1912'de Bab-ı Ali'ye ültimatom vermişlerdir. Bab-ı Ali bu ültimatom zerine Bulgaristan ve Sırbistan ile olan siyasi münasebetlerini keserek Yunan hkmetine ise ültimatomu iade etmiştir. Bulgaristan ile Sırbistan Osmanlı'nın ıslahatı yapacağına güveni olmayacağını düşünerek bu durumu savaş sebebi saymıştır. Yunan hükümeti ise Osmanlı'nın bu iki devletle siyasi münasebetlerini kesmesini savaş sebebi saymıştır.

Balkan Savaşları'nın başlamasıyla birlikte kabinede Ahmet Muhtar Paşa aleyhinde çalışmalar yrtlmştir. Bu alışmalar İttihat ve Terakki'ye mensup kimseler ve İttihatçı düşmanı olan Kamil Paşa yanlılarıdır. Gazi Ahmet Muhtar Paşa aleyhinde ve Kamil Paşa lehinde olanlar ise şeyhülislam Cemalettin Efendi ve Ferit (Avlonyalı) Paşa, askerlik ve siyasetten aynı derecede anlayan birilerinin hükümetin başında olması tarafında olduklarını belirtmişlerdir (Akşın, 2009, s. 337). Ahmet Muhtar Paşa'nın istifası ile yerine Kamil Paşa sadarete geçmiştir.

2.1.2.8. Kamil Paşa Kabinesi

Kamil Paşa 29 Ekim 1912'de sadarete tayin olmuştur. Kamil Paşa'nın İttihat ve Terakki'ye olan düşmanlığı bilinmektedir (Lewis, 1993, s. 221). Balkan Savaşı batı

ordusunda 14-18 Kasım'da Manastırda Sırlara karşı mağlup olmuştur. Arnavut milliyetçileri durumdan faydalanarak 29 Kasım'da istiklalini ilan etmiştir. Büyük devletler ise 17 Aralık'ta onun istiklalini tanımışlardır. Sırlar Batı Cephesinde 17 Kasım 1912'de Çatalca'ya kadar ilerlemişlerdir. Sırların bu ilerleyişi İstanbul'u tedirgin etmiştir. Tarafsız devletlerden destek kuvvetleri istenmiştir. Bab-ı Ali büyük devletlerle barış görüşmeleri yapmak istemişse de her bir devletin isteği farklı olması dolayısıyla en sonunda Bulgaristan'dan mütareke istemiştir. 3 Aralık 1912'de Bulgaristan, Sırbistan, Karabağ ve Osmanlı arasında mütareke imzalanmıştır. Barış görüşmeleri 16 Aralık 1912'de Londra'da İngiltere dışişleri bakanının gözetiminde başlamıştır (Uçarol, 1994, s. 439). Londra görüşmeleri birtakım anlaşılamayan durum neticesinde kesintiye uğrayarak 17 Ocak 1913'te tekrar devam etmiştir. Ancak herhangi bir konuda uzlaşılammıştır.

Dışarıda bu olaylar olurken kabineden uzak olan İttihat ve Terakki, hükümetin Edirne'yi Bulgarlara verdiği ileri sürerek faaliyetlerine başlamıştır. Bab-ı Ali'yi basarak hükümetin düşürülmesi amaçlanmıştır. Enver Paşa bu hususta 23 Ocak 1913'te yola çıkmıştır. Hükümet erkânı tam bu esnada büyük devletlere verilecek olan notayı görüşmektedirler. Bab-ı Ali'ye giren Enver Paşa, Talat Paşa ve fedailerini birlikte Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmüşlerdir (Ahmad, 1999, s. 146-149). Kamil Paşa'nın odasına yönelmişlerdir. Enver Paşa, Kamil Paşa'dan istifasını istemiştir (Karpat, 2013, s. 92). Kamil Paşa böylelikle istifasını yazmıştır. Bununla birlikte İttihat ve Terakki kendi iktidarını oluşturabilecek ve demokratik bir muhalefetin oluşmasını engelleyecektir (Acar ve Bayram, 2020).

2.1.2.9. Mahmut Şevket Paşa Kabinesi

31 Mart Vakasının bastırılmasında önemli rol oynayan kumandan Mahmut Şevket Paşa karizmatik bir askeri kişiliğe sahiptir. Mahmut Şevket Paşa 23 Ocak 1913'te sadaret makamına atanmıştır. Bab-ı Ali baskını ile kurulan kabine, seçimsizdir ve meclis yoktur. Bu durum İttihat ve Terakki'nin tek başına iktidar olma serüveninin başlangıcı olmuştur (Tunaya, 1989, s. 120-121; Lewis, 1993, s. 219). Balkan devletleriyle olan barış görüşmeleri yarıda kesildiğinden Bulgarlar 29 Ocak'ta savaşın dört gün sonra tekrar başlayacağını bildirmişlerdir. Çatalca'ya kadar ilerlemiş kuvvetleri Osmanlı ordusu bu sefer püskürtmüştür. Ancak Edirne'de

bulunan Osmanlı askerlerine erzak yardımı dahi olmadığı halde Şükrü Paşa komutasındaki birlikleri ile 155 gün Edirne'yi müdafaa etmiştir. Daha fazla dayanamayan Şükrü Paşa Edirne'yi 26 Mart'ta Bulgarlara teslim etmiştir. Şükrü Paşa'nın bu müdafaası dolayısıyla "Edirne Müdafii" olarak geçmektedir.

Yeni hükümet Edirne'yi kurtarmanın imkânsız olduğunu anladığından, İngiltere dışişleri bakanı ile barış konusunda 31 Mart 1913'te görüşme talep etmiştir. 30 Mayıs'ta 1913'te yedi maddelik barış anlaşması imzalanmıştır. Edirne, Bulgarlara terkedilmiş, Arnavutluk meselesi büyük devletlere bırakılmış ve Girit üzerindeki bütün haklardan vazgeçilmiştir (Sander, 2012, s. 324).

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa 11 Haziran'da Bab-ı Ali'ye gelirken yol üzerinde suikasta uğrayarak vefat etmiştir (Bleda, 2010, s. 56). Cemal Paşa, anılarında kendisine, Mahmut Şevket Paşa'ya ve Talat Paşa'ya bir suikast yapılacağı haberlerini aldıklarını belirtmiştir (Cemal Paşa, 2010, s. 31). Sultan Reşad bu olay üzerine eski sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadarete geçmesini istemiştir. Ancak İttihat ve Terakki, Mısırlı Prens Said Halim Paşa'yı sadaret mevkiinde istemiştir. Bu konuda padişaha ısrarları sonucunda istediklerini almışlardır.

2.1.2.10. Mehmet Said Paşa Kabinesi

Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle birlikte çok partili meşrutiyet dönemi kapanarak, tek parti İttihat ve Terakki dönemi başlamıştır (Tunaya, 1989, s. 140). Mehmet Said Halim Paşa 12 Haziran 1913'te sadaret makamına tayin edilmiştir. İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'i n ilanından bu yana ilk defa kendi kabinesini kendi isteği doğrultusunda kurmuştur (Çavdar, 1991, s. 79). İttihat ve Terakki'nin tam anlamıyla hükümete hâkim olması Said Halim Paşa kabinesi ile olmuştur. Bu dönemde İttihat ve Terakki, tecrübeleriyle kuvvetli kişilerden ziyade genç kimselerin kabineye alınması sağlamıştır (Birgen, 2006, s. 123-124).

2.1.2.10.1. II. Balkan Savaşları

İstanbul'da bu olaylar meydana gelirken Balkan devletlerinde de karmaşıklıklar hâkimdir. Bulgaristan, yaşanan savaş dolayısıyla elde ettikleri ile yetinmek niyetinde değildir. Bu sebeple Bulgaristan müttefiki bulunduğu devletlere karşı 29 Haziran

1913'te taarruza geçmiştir. Ancak Temmuz'un ilk günlerinde hem Sırlara hem de Yunanlılara karşı yenilgiler yaşamıştır. Romanya'da Bulgaristan'ın elinde bulunan bir kısım topraklara hücum etmiştir. Osmanlı hükümeti Edirne'nin geri alınması için harekete geçmiştir. 21 Temmuz'da Osmanlı ordusu Edirne ve Kırklareli bölgelerini işgal edip, Edirne'yi almışlardır (Sander, 2012, s. 324). Bab-ı Ali Edirne'yi aldıktan sonra hiçbir surette Edirne'den vazgeçilmemiştir.

Balkan devletlerinin birbirlerine karşı giriştiği savaş sonucunda 10 Ağustos 1913'te Bükreş Anlaşmasını imzalamışlardır. Bulgaristan, savaş sonucunda istediği toprakları elde edememiştir. Bu sebeple barış talebinde bulunan Bulgaristan, 29 Eylül 1913'te İstanbul Anlaşmasını imzalamıştır (Uçarol, 1994, s. 443). Balkan Savaşları'ndan sonra perişan olan Osmanlı ordusunun yeniden tensik ve ıslah etmek için Almanya'dan bir heyet getirtilmiştir. 14 Aralık 1913'te gelen heyetin başında II. Prusya Tümen kumandanı General Liman von Sanders vardır (Palmer, 1995, s. 347). Enver Bey'in Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında bulunması yarbaylıktan, paşalığa yükseltilerek 3 Ocak 1914'te Harbiye Nazırlığına tayini gerçekleştirilmiştir. Cemal Paşa Bahriye Nazırı olmuştur. Talat Paşa Dâhiliye Nazırı bulunmaktadır. Böylelikle kabine Talat, Enver ve Cemal üçlüsüne geçmiştir (Çavdar, 1991, s. 81).

2.1.2.10.2. I. Dünya Savaşı

28 Haziran 1914'de Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu veliahdı Fransuva Ferdinand Saraybosna'da bir Sırp genci tarafından öldürülmüştür. Hâlihazırda tetikte bekleyen Avrupalı Devletleri bu durumu savaş sebebi görerek birbirlerine savaş ilanlarında bulunmuşlardır (Uçarol, 1994, s. 461).

2 Ağustos 1914'te Osmanlı, Almanya ile yaptığı gizli antlaşma ile ittifak etmiş bulunmaktadır. Bu antlaşmayı, Sadrazam Mehmet Sait Paşa, Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ve Meclis Reisi Halil Bey tarafından hazırlanmıştır (Kuran, 2000, s. 425). Bu antlaşmadan, padişahın, meclisin ve hükümetin haberi yoktur. Antlaşmanın imzalanmasının ardından hemen savaşa katılmayan Osmanlı, seferberlik ilan etmiş, Meclisi kapatmış ve 7 Ağustos'ta basına sansür uygulamasına gitmiştir. Osmanlı Tanzimat'tan beri kapitülasyonlardan kurtulmanın yollarını aramıştır. Ortaya çıkan bu savaş sebebiyle

eline fırsat geçtiğini düşünen Osmanlı, 9 Eylül 1914'te, 1 Ekim'den itibaren tüm kapitülasyonlarını ilga ettiğini ilan etmiştir (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3520).

Almanların Akdeniz'deki Göben ve Breslav zırhlılarının İngiliz takibinden kaçarak 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'na sığınmıştır. Osmanlı'nın tarafsızlık hükmünü çiğnemesi üzerine çareyi gemileri satın almakta bulmuştur. Gemilere Yavuz ve Midilli adını vermiştir (Uçarol, 1994, s. 465).

Osmanlı, Ekim sonlarında Yavuz ve Midilli gemileriyle Karadeniz'e çıkarak Rus gemisi ve Fransız vapurunu batırmıştır. Rusya ve İngiltere buna karşılık olarak sınırları tecavüz etmişlerdir. Kasım'ın başında İtilaf devletleri Osmanlı'ya savaş açtıklarını ilan etmişlerdir. Bab-ı Ali buna karşılık 11 Kasım 1914'te savaş ilan etmiştir (Uçarol, 1994, s. 467). Osmanlı'nın Almanya'dan satın aldığı gemilerin Rus limanlarını bombaladığını duyan Mehmet Sait Paşa, istifasını vermiştir. Ancak hükümet üyelerinin yoğun ısrarı üzerine istifasını geri almıştır.

İttihat ve Terakki Almanya yanında yer alarak savaşa girmiştir. 14 Kasım 1914'te Fatih Cami'sinde okunan fetvalar neticesinde Cihad-ı Ekber ilan edilmiştir (Öğün, 2018, s. 97). Rusya, İngiltere, Fransa ve müttefiklerinin esareti altında yaşayan Müslüman halk, buldukları yerlerde isyana çağırırsalar da faydası olmamıştır. Bağlı oldukları devletlerin aleyhinde Osmanlı ve müttefiklerine karşı savaşmışlardır.

Ruslar, doğu sınırında ilerleyerek Pasin ve Eleşgird'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Osmanlı ordusu Rusları Köprüköy mevkiinde karşılaşmıştır. 11 Kasım'da yaşanan Azapköy savaşını kazanarak Rus kuvvetlerini sınırın öbür tarafına çekilmeye mecbur bırakmıştır. Enver Paşa, Kafkaslardan yapacağı taarruz ile buradaki Müslüman halkın mutlaka başarıya ulaşacağına ve Rusların Doğu cephesinin çökertileceği düşüncesindedir. Enver Paşa, Köprüköy'e bizzat gelerek Üçüncü Ordu kumandanı Hasan İzzet Paşa ile görüşüp, saldırı emri vermiştir. Hasan İzzet Paşa, bölgenin şiddetli kışını ileri sürüp bu emre itiraz edince görevinden alınmıştır. Kumandayı Enver Paşa bizzat ele aldı ve 21 Aralık'ta saldırıya geçmiştir. Ordu, Sarıkamış'ı geri almış olsa da Rusların şiddetli saldırısında kasabayı geri kaybetmiştir. Allahuekber Dağları'nda yapılan hücum da neticesiz kalınca, Enver Paşa geri çekilerek Mecinger'de gitmiştir (Zürcher, 1987, s. 130). Bu harekâtlar neticesinde Osmanlı ordusu büyük kayıplar vermiştir.

Savaşın ilanıyla birlikte İngilizler Basra Körfezi'ne asker çıkartarak işgale başlamıştır. İngilizler, 21 Kasım'da 1914'te Basra'yı ele geçirerek kuzey yönünde ilerlemiştir (Dinç, 2016). Süleyman Askeri Bey, Yarbay rütbesine yükseltilerek Irak kuvvetlerinin genel kumandanı olmuştur. Süleyman Askeri Bey, Şuaybe civarında alınan yenilginin kendisinde bıraktığı manevi duygulara yenik düşerek 17 Nisan 1915'te intihar etmiştir (Tekeşin, 2016, s. 290). Osmanlı Orduları ve İngiliz Orduları arasında 22 Kasım 1915'te Bağdat civarlarında yapılan savaşı İngilizler kaybederek, Kut'ul Amare'ye çekilmişlerdir (Sakin, 2010, s. 149). Halil (Kut) Paşa, 10 Mart 1916'da General Tohwshend'e teslim olması için mektup gönderse de General bunu reddetmiştir (Atabey, 2017, s. 213). Birlikleriyle İngilizlere gelecek olan yardımları kesince 29 Nisan 1916'da İngilizler teslim olmuştur (Türkmen, 2016, s. 151).

Mısır'ı İngilizlerin elinden almak amacıyla 2-3 Şubat gecesi Kanal Cephesi'nde Cemal Paşa önderliğinde gerçekleştirilen saldırı sayı üstünlüğüne sahip olan İngilizler tarafından engellemiştir (Ünalp, 2016, s. 212). Süveyş Kanal'ında Osmanlı Ordusu büyük kayıplar vermiştir. Cemal Paşa, bu tecrübeden Mısır'ın demiryolu olmadan alınamayacağını anlamıştır. Kendisini daha önce bu konuda uyaran Zeki Paşa, Enver Paşa tarafından görevinden alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun savaşa katılmasıyla Boğazlar meselesi birincil önem kazanmıştır, özellikle İngilizler Boğazlara önem vermiştir (Turan, 2016, s. 78). Çanakkale Savaşları, deniz ve kara savaşları olarak yaşanmıştır. Deniz Savaşlarında, Osmanlı'nın savunma tertibatı Orhaniye, Kumkale, Seddülbahir ve Ertuğrul tabyalarına konulmuş 20 toptan ibaretti. Sonradan eklenen tabyalarla Osmanlıların elinde 137 top bulunmaktadır (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3532). Boğazdaki savunma zayıflıkları Almanların vermiş olduğu destekle giderilmeye çalışılmıştır (Oğuz, 2015, s. 26). İtilaf devletleri ilk saldırısını 3 Kasım 1914'te Seddülbahir ve Kumkale'ye gerçekleştirmiştir (Cankut ve Şimşek, 2015, s. 133). Saat 06.55'te amiral bayrağı taşıyan İngiliz zırhlısının açtığı ateşle savaş başladı. Düşman zırhlıları birleşik güçleriyle Osmanlı tabyalarına karşı şiddetli saldırılarını gerçekleştirse de fazla zarar verememiştir. İtilaf kuvvetleri aldıkları hatırı sayılır hasarlar neticesinde Seddülbahir ve Kumkale'ye keşif amacıyla bir çıkarma yaparak buradaki savunma hattını tamamen yıkmışlardır.

2 Mart'ta zırhlılar tabyalara karşı saldırıya başlamıştır. Kronovalis zırhlısı aldığı ağır bir isabet üzerine savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. 5 Mart'ta beş zırhlı, bir kruvazör ve bir torpidobot Seddülbahir'i şiddetli saldırı altında tutmaya başlanmıştır. Yapılan çıkarmalar Osmanlı piyadesi tarafından engellendi ve ilerlemeleri durdurulmuştur. 7, 8, 9, 10 Mart günlerinde yapılan saldırılar Osmanlı bataryaları tarafından engellendi. Barbaros zırhlısı yaptığı atışlarla Kuin Elizabeth'i çekilmek zorunda bırakmıştır.

7-8 Mart gecesi Karanlık limanın yukarı kısmına Nusret gemisi tarafından mayınlar döşenmiştir (Taşkiran, 2009, s. 35). 18 Mart sabahı 15 İngiliz, 4 Fransız zırhlısıyla 3 kruvazör ve pek çok torpidobot, mayın tarama ve nakliye gemilerinden oluşan düşman donanması tüm gücüyle yüklenilmiştir. Türk tabyalarından açılan karşı ateş ve daha önce boğaza döşenmiş olan mayınlar neticesinde İtilaf Devletleri'ne ait zırhlılar batırılmıştır (Babaoğlu, 2017, s. 743).

18 Mart'ta Boğazda gerçekleştirilen bu savaş neticesinde İtilaf Devletleri Boğazları deniz yoluyla aşamayacağını anlayınca karadan hücum etmeye başlamıştır. Osmanlı, düşmanın kara harekâtını sezmiştir. 23 Mart'ta Alman Liman Von Sanders'in kumandasında olmak üzere Beşinci Ordu kurulmuştur (Tunçoku ve Taşkiran, 2000, s. 37). Bu ordunun ihtiyatını teşkil eden 19. Tümen kumandanı Yarbay Mustafa Kemal Bey, Osmanlı savaşa girdiğinde Sofya'da ateşemiliter olarak bulunuyorken cephede görev istedi ve tümen kumandanlığına tayin etmiştir (Akça, 2014, s. 108).

Deniz savaşlarının verdiği sonuçlara göre kara savaşları daha planlı yapılmıştır. Kumkale, Beşike, Bolayır, Seddülbahir, Arıburnu ve Kabatepe yapılan çarpışlarla düşman kuvvetleri Çanakkale cephesinde umduğunu alamayarak Cephede ağır yenilgi alarak çekilmeye başlamıştır (Hatip, 2015, s. 176). Bu yaşanan savaş, Osmanlı askerinin Balkan savaşında aldığı yenilginin ve orduyla oluşan yanlış düşünceyi kırmış bulunarak ordunun savaş kudretini asla kaybetmediğini göstermiştir ve Ordu zarar gören eski saygınlığını geri kazanmıştır.

Başlayan I. Dünya Savaşı'yla, Hicaz'ın durumu İngilizler için önem icap ediyordu. Mısır Fevkalade Komiseri Lord Kitchener, Cihad ilan edilince Hicaz'ın bu harekâta katılmasını engelleme düşüncesine girdi bundan ötürü Şerif Hüseyin Paşa'ya bu durumu sordu ve İtilaf Devletleriyle işbirliği yapmasının iki taraf içinde faydalı

olacağını iletmiştir (Ünal, 2021, s. 128). İngilizler bir taraftan da Necid Emiri ve Vahhabilerin reisi İbnis Suud'a haber göndererek İngiltere ile işbirliği yapmasını isteyerek anlaşma imzalamıştır (Akcakaya ve Aydoğan, 2022, s. 361).

İngiltere ve Şerif Hüseyin arasında gizli bir anlaşma yapıldı. Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916 yılında yayınladığı beyannameyle isyan ederek ilk harekete geçtiği yer Mekke olmuştur (Bostancı, 2014, s. 124). Medine ise Fahrettin Paşa kumandasındaki 12 taburluk kuvvet sayesinde karşı saldırıları engellemiş ve Osmanlı idaresinde kalmıştı. 6 Kasım 1916'da Şerif Hüseyin krallığını ilan etmiştir.

Osmanlı, Bağdat'ı geri alıp kurtarmak için Almanya ile harekete geçti. Enver Paşa, Alman birlikleriyle Feld Mareşal Von Makenzen'in gönderilmesini ve Yıldırım Ordularının yardım etmesini ve böylece İngilizlerden önce harekete geçileceği düşüncesindeydi. Suriye demiryollarının yetersizliği, Yıldırım Orduları ve Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa arasında olan anlaşmazlık buna engel olmuştur (Nizamoğlu, 2013, s. 138). Mustafa Kemal Paşa ve Miralay İsmet Bey, o günkü durumu ve ileride yaşanacak olası vahim durumları anlatan rapor hazırlayarak göndermiştir. Başkumandanlık, bu fikirlere katılmadığını bildirince Mustafa Kemal, ordu kumandanlığından çekilerek ikinci ordu kumandanlığına tayin olunduysa da bunu kabul etmeyip kendisine izin verilerek İstanbul'a dönmüştür.

31 Ekim'de İngilizler Bi'rüs Seb'e hücum etmişlerdir. Osmanlı kuvvetleri esir düşmemek için geri çekilmiştir. 6 Kasım'da Gazze, İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. 9 Kasım'da Kudüs'e yapılan saldırılar karşısında Kudüs İngilizler tarafından ele geçirilmiştir (Karakaş, 2016, s. 484). 27 Aralık'ta karşı saldırıya geçilse de başarılı olunamamış ve Cemal Paşa görevinden istifa edip İstanbul'a dönmüştür. Said Halim Paşa ile İttihat ve Terakki'nin arası açıldığı için 3 Şubat 1917'de istifa etmiştir. Sadaret makamına vezaret rütbesiyle Talat Paşa geçmiştir.

2.1.2.11. Mehmet Talat Paşa Kabinesi

Talat Paşa'nın kabine programında savaştan ziyade ekonomik sorunlar ele alınmıştır. Savaş devam ederken kabine birçok yeniliğe de imza atmıştır. Hukuk-u Aile kararnameyi ile kadınlara yeni haklar tanınması, şeriyeye mahkemelerinin Adliye Nezareti'ne bağlanması, medreselerin şeyhülislamılarına bağlanması bu sayede dini

eğitim belirli kurallara tabii olması ve Miladi takvime geçiş konuları yer almaktadır (avdar, 1991, s. 84).

Dünya Savaşı devam ederken ABD ilk başta tarafsız olsa da ticaret gemilerinin Alman denizaltılarının saldırısına maruz kalınca Almanya'ya 3 şubat 1917'de Savaş ilan etmiştir. 1917'nin Eylül ayında Almanya İmparatoru II. Vilhelm, İstanbul'u üçüncü kez ziyaret etmiştir. Padişah V. Mehmet ve II. Vilhelm arasında iki devletin dostluğunu belirten söylevler olmuştur. Bu ziyaret, Osmanlı veliahdının yüzeye çıkmasına sebep olmuştur. Veliaht Vahdeddin, Sultan Mehmet adına Almanya'ya ziyarette bulunmuş ve ziyarette yanında İstanbul'da izinde bulunan Mustafa Kemal Bey'de katılmıştır.

1918 yılında Rusya'da gerçekleşen ihtilalle Rusların savaştan çekilmesi üzerine 20 Aralık 1917'de Brest-Litovks'da yapılan görüşmeler neticesinde Doğu Bölgesi'nde Kars, Ardahan ve Batum geri alınmıştır (avdar, 1991, s. 85). 3 Temmuz'da Sultan V. Mehmet vefat edince yerine VI. Mehmet Vahdeddin geçmiştir.

1918 yılında yaşanan gelişmeler İtilaf Devletleri açısından istedikleri gibi ilerliyordu. Ruslar savaştan çekilse de ABD'nin savaşa girmesiyle güç kazandı bunun neticesinde savaşta üstünlüklerini ele geçirmiştir. Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devletleri ABD Başkanı Wilson'un ilan ettiği on iki maddelik prensipler içinde barış yapılması için kendisine başvurmuştur. Bu prensiplerden on ikinci madde Osmanlı'yı ilgilendirmektedir. Bu maddeye göre Türklerin oturduğu yerde Türk Devleti'nin hâkimiyeti tanınmakla birlikte diğer kalan halklara ayrı bir bağımsızlık imkânı verilmiştir. Bulgaristan'ın mütareke imzalamasıyla Osmanlı'nın müttefikleriyle olan irtibatı kesilmiştir (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3579).

Yaşanan yenilginin ardından İttihat ve Terakki izlemiş olduğu siyasetin başarısızlığı neticesinde Talat Paşa istifa etmiş ve yerine Ahmet İzzet Paşa geçmiştir (Zürcher, 1987, s. 131). Paşa iktidarı ele alınca mütareke çareleri aramaya başlamıştır. İngiltere Devletine başvurarak Limni Ada'sının Mondros Limanında, İngilizlerin Agamemnon savaş gemisinde müzakereler başlamıştır. İngiltere'yi Akdeniz Kuvvetleri Başkumandanı Arthur Galthrope, Osmanlı'yı Bahriye Nazırı Rauf, Hariciye Nezaret Müşteşarı Reşad Hikmet ve Erkânıharp Kaymakamı Sadullah Bey temsil etmektedir. 30 Ekim 1918'te mütareke imzalanmıştır. Bu mütareke Osmanlı için ağır şartlar

taşımaktadır. Türk yurdunu ve milletini ortadan kaldırma tehlikesi oluşturmaktadır. Mütarekeden sonra 3 Kasım'da Musul işgal edilmiştir.

İttihat ve Terakki son kongresi 1 Kasım 1918'de Merkez-i Umumi binasında gerçekleşmiştir. Kongre reisliğini yapan Talat Paşa, "Vaziyetin aldığı şekil üzerine İttihat ve Terakki hükümeti iktidar mevkiini terk ettiği gibi cemiyet liderleri de istifa ediyorlar. Cemiyetin bundan böyle izleyeceği hareket hakkında karar vermek kongrenin yetkisindedir." sözleriyle siyasal yaşamdan çekilerek yerini İsmail Canbolat Bey'e bırakmıştır (Tunaya, 1989, s. 552; Çavdar, 1991, s. 86).

Bu toplantının üçüncü günü Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa'nın kaçtıkları haberi alınmıştır. Toplantıda üç konu dikkat çekmiştir. İttihat ve Terakki'nin feshedilerek yerine yeni bir parti kurulması, İttihat ve Terakki ad olarak itibarını yitirmiş değildir, onun bu hale sürüklenmesi partinin ünlü isimleridir, bu kongrenin yersiz ve kanun bakımından da geçersiz sayılması üzerine durulmuştur (Tunaya, 1989, s. 552). 5 Kasım itibarıyla İttihat ve Terakki isminin tarihe karıştığı oy kararı ile kabul edilmiştir (Çavdar, 1991, s. 86).

Programda Teceddüt (yenilik) Fırkası adında bir fırka kurularak, İttihat ve Terakki'nin maddi varlıkları bu fırkaya devredilmiştir (Tunaya, 1989, s. 554). 3 Kasım'da Talat Paşa, Cemal Paşa ve Enver Paşa gece yurdu terk etmek suretiyle önce Rusya'ya, oradan da Enver Paşa Moskova'ya, Talat Paşa ve Cemal Paşa Berlin'e kaçmıştır (Kuran, 2000, s. 443). Ülkeyi sürükledikleri durum karşısında hesap verme cesareti göstermeden kaçmaları, halkı şiddetle İttihatçılara karşı döndürmüş ve gazeteler ağır hücumlarla hükümeti eleştirdiler (Komisyon Kitabı, 1963, s. 3581).

Talat Paşa, Tabberyan adında bir Ermeni tarafından suikasta uğramıştır (Kuran, 2000, s. 443). Enver Paşa, Bolşeviklerle girdiği çatışmada Tacikistan'da bulunan Çegan Tepesi'nde 4 Ağustos 1922'de öldürülmüştür (Aksoy, 2008, s. 161). Cemal Paşa, Tiflis'te bulunduğu sırada tıpkı Talat Paşa gibi bir Ermeni tarafından öldürülmüştür (Kuran, 2000, s. 443).

İttihat ve Terakki, istibdat rejimini yıkarak büyük umutlarla iktidara gelmiştir. İçeride ve dışarıda politikalarıyla imparatorluğun son yıllarına damga vurmuştur.

Darbeler, savaşlar ve kendi içerindeki çekişmelerle siyasi l paşa döneminin yıkıcı etkileriyle baş başa kalan imparatorluk çaresizlik ve umutsuzlukla mücadele etmiştir.

2.1.2.13. Enver Paşa

Asıl adı İsmail Enver'dir. Enver Paşa İstanbul'da 23 Kasım 1881'de dünyaya gelmiştir (Aydemir, 1983, s. 177). Enver Paşa'nın babasının memurluk vazifesi sebebiyle Manastır'a gitmek zorunda kalmışlardır (Bardakçı, 2015, s. 52). Hedefi subay olmak olan Enver Paşa, Manastır Askeri Rüştiye'sini 55 kişi içinden 19. olarak bitirmiştir. Ardından Manastır Askeri İdadisi'ne başlamıştır. Orta dereceli bir öğrencidir (Aydemir, 1983, s. 186). Enver Paşa'nın yaşadığı ilk siyasi olay ise amcası Halil Bey ile Yıldız Sarayı'na götürülmeleri olayı ile vuku bulmuştur (Aydemir, 1983, s. 195). Bu olaydan sonra Enver Paşa, II. Abdülhamit otoritesine karşı kinlenerek bu gidişatın değişmesi huşunda düşünceler edinmiştir (Cengiz, 1991, s. 43). Yüzbaşı rütbesiyle Kurmay Okulundan mezun olduktan sonra III. Ordu'ya tayin edilmiştir (Cengiz, 1991, s. 44; Aydemir, 1983, s. 198). 1907'de çete takibine Rumeli'ye gitmiştir. Aydemir (1983), Ever Paşa'nın bu işin, kendisine hürriyetin ilanı sebebiyle dağa çıkmasına vesile olacağını belirtmiştir (Aydemir, 1983, s. 196). Selanik'te bulunduğu süreçte Mümtaz Yüzbaşısı olan amcası Halil Bey'le yaptığı görüşmelerde otoriteye karşı olan fikirlerini yinelemiştir. Halil Bey, kendisine Selanik'teki Cemiyetten söz etmiştir. Kolağası Hafız Hakkı Bey'in vasıtasıyla Posta ve Telgraf Başktibi Talat Bey'le tanışmıştır. Talat Bey'le aynı fikirlere sahip olmasından ötürü yakınlık hissetmiştir, daha sonralarıdaysa Talat Bey, Hafız Hakkı Bey'le araç içerisinde birlikte Alatini Tuğla Fabrikası'nda bulunan sokağa gitmişlerdir, burada gözleri bağlı şekilde bir kapı önünde kendisini bulmuştur. "Hilal" parolası ile açılan kapıdan içeri girmişlerdir ve içeride kendisine ettirilen yeminle Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne girmiştir (Cengiz, 1991, s. 59). Bu cemiyet 1907 yılında İttihat ve Terakki'yle birleşmiştir (Bardakçı, 2015, s. 6). Enver Paşa II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde başlıca sözü edilecek kimselerdendir. Enver Paşa I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarından dolayı Osmanlı ülkesini ve aktif rol aldığı İttihat ve Terakki partisini terk etmiştir.

2.1.2.14. Talat Paşa

Talat Paşa, 1876'da Edirne'de doğmuştur (Çavdar, 1984, s. 9). Genç yaşında babasını kaybeden Talat Paşa, ailesinin geçimini sağlamak için Edirne Postanesi'nde çalışmaya başlamıştır (Aydemir, 1983, s. 269). Bir yandan da Edirne'de bulunan Alyans İsrailité okulunda Türkçe dersleri vermeye başlamıştır. Bu okul Talat Paşa'nın üzerinde oldukça etki bırakmıştır (Çavdar, 1984, s. 18). Edirne'de arkadaşları arasında kurmuş oldukları tartışma grubu giderek büyüyüp 1985'te Talat Paşa'nın yargılanmasına ve hapsolmesine sebep olmuştur (Çavdar, 1984, s. 25). Talat Paşa, hapis günlerinde ülkenin gidişatıyla ilgili sorunları ancak bir örgüt kurarak düzeltebileceğine inanmıştır (Çavdar, 1984, s. 28). Gelen bir ayla hapishane günlerinin bitmesinin hemen ardından Selanik'e gitmiştir. Selanik'te Posta Telgraf müdürlüğünde seyyar postacılık görevinde bulunmuştur (Kuran, 2000, s. 313; Çavdar, 1984, s. 42). 1906 Eylül'ünde arkadaşları ile toplanarak Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuştur (Çavdar, 1984, s. 46-47). Talat Paşa ve arkadaşlarının kurduğu bu örgüt, 1907 yılında Terakki ve İttihat'ın Paris temsilcisi olan Dr. Nazım ile bir görüşme sağlayarak birleşmiş ve İttihat ve Terakki adını almıştır (Tunaya, 1989, s. 16). Talat Paşa'nın karakterini Bleda (2010) şu sözlerle özetlemiştir: "Talat hepimizden daha cesur, daha atak, dünyaya metelik vermeyen bir karaktere sahipti." (Bleda, 2010, s. 19). Talat Paşa'nın İstanbul'daki siyasete girişi ise II. Meşrutiyet'in ilanından sonra olmuştur. Meşrutiyet'in ilanı İstanbul'da istenilen yankıya sebep olmadığı gerekçesiyle Talat Paşa, İsmail Canbolat ve Rahmi Bey Heyet-i Ali'ye oluşturarak başkente gitmiştir (Çavdar, 1991, s. 26). Daha sonra Meclis-i Umumi görevinde, Dâhiliye Nazırlığı görevinde ve son olarak sadrazam görevinde bulunmuştur.

2.1.2.15. Cemal Paşa

Asıl adı Ahmet Cemal'dir. 1872'de Midilli'de doğmuştur. 1890'da Kuleli Askeri İdadisi'ni bitirmiş ardından 1893 yılında Mekteb-i Harbiyye-i Şahane'den mezun olmuştur (Hanioğlu, 1993, s. 305-307). Ekim 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne üye olmuştur (Hanioğlu, 1993, s. 305-307). 31 Mart Vakası'nın bastırılması için Hareket Ordusunda yer almıştır. 1913 yılında İstanbul Muhafızlığı göreviyle siyaset hayatına atılmıştır (Cemal Paşa, 2010, s. 13). Cemal Paşa'nın da içinde yer aldığı

3'lü paşa dönemi öncesinde yapılan Bab-ı Ali Baskını'nda fiilen yer almamış ancak baskının hazırlanmasındaki faaliyetlerde bulunmuştur. Nafia ve Bahriye Nazırlığı görevlerinde bulunmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında 4. Ordu komutanlığını yürütmüştür (Cemal Paşa, 2010, s. 164). Cemal Paşa, II. Meşrutiyet döneminde, İstanbul'daki siyasette bulunmaktan ziyade Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde aktif olarak askeri görevlerini yürütmüştür.

2.2. İttihat ve Terakki Öncesi Eğitimin Genel Hatları

2.2.1. Osmanlı İmparatorluğu Modernleşme Öncesi Eğitim

Eğitim, toplumların kendilerini ileri taşıyabilmeleri ve geçmişten geleceğe bağ kurmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Eğitim sayesinde bilginin üretilmesine ve gelecek nesillere aktarılması sağlanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşunu takip eden yıllarda eğitimde büyük gelişmeler yaşamamıştır. Eğitim, genel çerçeve ile İslam dini merkezine dayanmaktadır. Medreseler, Osmanlı eğitim kurumlarından en yaygın olanı olarak bilinmektedir. Gaza ve cihat anlayışı ile askeri eğitimde gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu eğitim faaliyetlerine kuruluş yıllarında ayrı bir önem vermiştir. Vermiş olduğu önem çerçevesinde yurt içi ve yurt dışından âlimleri toplayarak bu âlimler sayesinde eğitim ve bilim hayatına katkılarda bulunmuşlardır (Koçer, 1991, s. 10). Osmanlı İmparatorluğu kuruluş dönemi eğitimini Selçuklular dönemindeki eğitim anlayışından almaktadır. Yaygın eğitim kurumları varlıklarını korumuştur. Bilim insanlarındaki artış ve bu insanların sayesinde medreseler kurulmuştur. Medreseler üst düzeyde din eğitimi veren kurumlardır (Güven, 2018, s. 80). Fatih Sultan Mehmet döneminde eğitim faaliyetlerine önem verilirken amaç, İstanbul'un dünyanın bilimde öncü bir yer haline gelmesidir (Şanal ve Alaca, 2020, s. 40).

Sıbyan mektebi dini bilgiler ve okuma yazmayı öğrenmeleri için kız ve erkek çocuklarının gittiği okullardır. Bu okullardan devletin amacı dini iyi bilen kişiler yetiştirmeyi hedeflemektir (Güven, 2018, s. 66). Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve bürokratik yönden insanlarını yetiştirmek için zaman içerisinde saray mektepleri

oluşturmuştur. Saray mekteplerinin ilk aşaması şehzadegan mektebi olup şehzadelerin eğitilmesi amaçlanmıştır (Güven, 2018, s. 90). Şehzadegan mektebi öğretim faaliyetleri olarak sıbyan mektebi özelliklerini taşımaktadır. Saray mektepleri içerisinde yer alan diğer bir mektep ise Enderun Mektebi'dir. Bu kurumdaki eğitimler, öğrencilerle uygulamalı olarak yürütülerek Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu idari kadroları öğrencilerin bu şekilde özümsemeleri sağlanmıştır (Güven, 2018, s. 90-91).

Osmanlı'da eğitim faaliyetleri mektep ve medrese olmak üzere iki türlü yürütülmektedir (Ergin, 1977, s. 5). Sıbyan mektepleri öğrenimin ilk basamağı görevini görmekle birlikte bu kurumda dini birtakım bilgiler ve yazma faaliyetlerini içermektedir (Ergin, 1977, s. 86). Hemen hemen her mahallede bulunan bu mekteplere kız ve erkek çocukları 5-12 yaş aralığına kadar eğitim görmektedirler. Saraydaki eğitim öğretim farklı işlemektedir. Padişahın kız ve erkek çocuklarının tıpkı sıbyan mektebi özelliklerinde öğrenim gördükleri okul Şehzadegan Mektebidir (Ergin, 1977, s. 6). Saray mektepleri arasında yer alan diğer mektep ise Enderun Mektebi'dir. Enderun mektebine kabul edilecek olanlar Acemioğlanlarından seçilmektedir (Ergin, 1977, s. 11). Enderun mektebi Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ilerleyişine paralel olarak devlet için insan yetiştirmek amacıyla organize edilmiştir. Bu okulda eğitim öğretim faaliyetleri uygulamalı olarak yürütülmüştür (1977, s. 12-13). Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu idari kadroları öğrencilerin bu şekilde özümsemeleri sağlanmıştır (Güven, 2018, s. 91). Enderun mezunları Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokrasisini oluşturacak şekilde görevlendirilmişlerdir (Ergin, 1977, s. 17). Enderun mektebi 1909'da kapatılmıştır (Ergin, 1977, s. 24).

Halkın erişebildiği diğer eğitim kurumu ise medreselerdir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk medrese Orhan Bey zamanında yaptırılmıştır (Uzunçarşılı, 2014, s. 3). Medreselerin varlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna dayanmaktadır (Ergin, 1977, s. 97). Medreseler iki aşamalıdır. Sahnı Seman medreselerinde öğrenim görecektir öğrenciler Tetimme Medreselerinde hazırlanmaktadır (Uzunçarşılı, 2014, s. 9; Ergin, 1997, s. 98). Medrese bölümleri sınıf şeklinde olmaktan ziyade medreselerde okunan kitaplara göre ayrılmıştır (Ergin, 1997, s. 99). Medreseler zaman içerisinde liyakatten uzaklaşan bir çerçeve oluşturmuştur (Koçer, 1991, s. 12). 1700'den itibaren medrese mensupları tüm

yeniliklere karşı çıkmışlardır. Zamanla medreselere öğrenci alımı, müderris atamalarında usulsüzlükler meydana gelmiştir ve böylelikle eğitim ve öğretimde Osmanlı İmparatorluğu'nda bozulmalar devamlılık halini almıştır (Güven, 2018, s. 104). Genel itibariyle medreselerde 1908 yılına kadar herhangi bir değişim söz konusu değildir. Yeni yapılan değişikliklerle birlikte medreselerde ders içerikleri genişletilmiştir (Ergin, 1997, s. 122).

2.2.2. Osmanlı İmparatorluğu Eğitimde Modernleşme Süreci

Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ilerleyişinin durduğu noktadan sonra Batı dünyası ile kendi arasındaki eğitim ve diğer konulardaki fark giderek ortaya çıkmaktadır (Lewis, 1993, s. 26). Osmanlı İmparatorluğu modernleşme faaliyetlerine III. Ahmet'le Lale Devri adı verilen dönemle birlikte girildiği bilinmektedir. Bu dönemde çeşitli ülkelere geçici elçilikler açılarak Batıdaki gelişmelerin takip edilerek İmparatorlukta uygulanmaya konulması amaçlanmıştır. Bu zamandan sonra yenilik ve gelişmeler başlamaktadır. Yapılan eğitim yenilikleri, öğrencilerin otoriteye olan itaatlerini ve bağlılıklarını yineleme gayesiyle eğitimi aracı olarak görerek dini ve ahlaki değerlerin bu vasıtayla benimsenmesini sağlamışlardır (Somel, 2015, s. 25).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim modernleşmesi döneminde “siyasi, kültürel ve ekonomik” gayeleri gerçekleştirebilecek bir eğitim modeli tartışması yerini almıştır (Somel, 2015, s. 36). Modern anlamda oluşturulan ilk eğitim müessesesi askeri bir alanda gerçekleşmiştir. Baron de Tott tarafından 18 Kasım 1773'te deniz subayı ve mühendisleri yetiştirmek için kurulan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ilk modern eğitim müessesesidir. Buna müteakip III. Selim döneminde kara, topçu ve istihkâm subayları yetiştirmek amacıyla 10 Mayıs 1796'da Mühendishane-i Berri-i Hümayun kurulmuştur (Koçer, 1991, s. 28).

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla birlikte Osmanlı'nın ihtiyacı olan askerlere modern anlamda eğitim verecek askeri eğitim kurumları açılmaya başlanmıştır. Ancak bu gelişmeler için eğitim henüz kurumsallaşmış bir düzeyde değildir. Eğitimin kurumsallaşma çabası içerisinde Sadrazam Mehmet Fuat Paşa'nın Maarif-i Umumiye heyeti kurması ile başlamaktadır. 1846'da geçici olarak Meclis-i Maarif-i

Muvakkat kurularak, eğitim örgütlenme esasına dayanan bir sürece girilmiştir (Koçer, 1991, s. 52-53).

15 Nisan 1857 tarihli kararla Maarif Nezaretine, Abdurrahman Sami Paşa'nın tayin edilmesine, Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye dışında kalan hususlara Meclis-i Maarif-i Muhtelit'in kurulacağına karar verilmiştir. Ancak kurulan bu karma meclisin düzenli toplanmaması sebebiyle lağvedilerek 11 Şubat 1864 tarihinde sıbyan mektebi ve rüşdiye mektebinin sorun ve ihtiyaçlarının karşılanabileceği ile ilgili iki daireden oluşacak Meclis-i Maarif'in kurulmasına karar verilmiştir (BOA, İ.,MMS,28/1204, 1864). 18 Haziran 1869'da Saffet Paşa tarafından hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi kararları kabul edilmiştir (BOA, İ.,MMS.,37/1541, 1869). 16 Haziran 1906'da Meclis-i Maarif'in görev ve yetkilerini düzenleyen nizamname kabul edilmiştir (BOA, ŞD., 222/22, 1906).

Somel (2015) toplumsallaşma sürecinde çeşitli hatıratlardan yararlanarak eğitimin zuhur ettiği ölçüde işlevselliğini ortaya koymuştur. Hatıratlardan anlaşıldığı kadarıyla eğitimde sınıfsal düzenin olmaması, çeşitli ceza yöntemlerinin öğrencileri soğuttuğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Hatta öyle ki bu hatıratlar devletin 1869'da yayımlamış olduğu Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin taşrada ve bazı vilayetlerde tam anlamıyla vukua gelmediğini kanıtlar nitelikte olmuştur (Somel, 2015, s. 299). 1 Eylül 1869 tarihinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim devletin kontrolü altına alınmıştır.

2.3. İttihat ve Terakki Döneminde Eğitim

Bu dönem II. Meşrutiyet Dönemi (1908 - 1918) olarak nitelendirilmektedir. 23 Temmuz 1908 Kanun-i Esasi'nin tekrar ilan edilmesinden 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesine kadar geçen dönem için kullanılmaktadır. Ancak dönemdeki siyasi oluşum İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kontrolünde olduğundan dolayı yapılan tüm uygulamalar doğrudan veya dolaylı olarak İttihat ve Terakki ile bağdaştırılır. Bu sebeple bu dönemi tezdeki bütünlüğü bozmamak adına "İttihat ve Terakki Döneminde Eğitim" başlığı ile ele alınmıştır.

İttihat ve Terakki'nin eğitime verdiği önemi kongrelerinde eğitim konuları üzerine durmalarından açıkça anlaşılmaktadır (Tunaya, 1989, s. 214). İttihat ve Terakki

dönemindeki eğitime gelmeden önce ittihatçı grubun yetiştiği dönemdeki eğitim hakkındaki düşüncelerine bakmakta fayda var. Çünkü bu grubun içinde yetiştiği eğitim ortamı, kendileri söz sahibi olduklarında olumsuz uygulamaların olmayacağı istedikleri anlamına gelmekteydi.

İbrahim Temo hatıratında, Paris’te bulunduğu sırada Ahmet Rıza ve onun odasında bulunan Hikmet Bey (Babanzade), Dr. Nazım, Kazanlı Yusuf Akçura ile bir toplantıda bulunmaktaydılar. İbrahim Temo, Abdülhamit’in kendilerini buyur ettiklerini varsayarlarsa ellerinde hiçbir hazırlıkları olmadan ne yapılacağı konusunu gündeme getirdi. Bu hususta İbrahim Temo maarifin ilköğretim kısmıyla ilgili bir tasarı hazırlamıştır. Tasarısı sekiz maddeden oluşmaktadır. İlköğretimin ücretsiz olması, okulların programlarının hükümetin denetimi altında olması, dinin maariften tamamen ayrılmasının gerektiği ve Türk lisanının Arap harflerle değil de Türk diline uygun şekliyle kabulüne dair maddeler yer almaktadır. Ancak Ahmet Rıza bey İbrahim Temo’nun bu yazdığı maddelerin zaten Abdülhamit döneminde yapıldığını söylemiştir. Bunun üzerine İbrahim Temo konuyla tekrar ilgilenmediğini belirtmiştir (Temo, 2013, s. 156-158).

Tunaya, konuyla ilgili olarak İttihat ve Terakki üyelerinin kendi aralarındaki konuşmalarına yer vererek kendi dönemlerinde eğitim hakkında görüşlerini öğrenmemizi sağlamıştır. İttihat ve Terakki üyeleri istibdat rejiminde ilkokulların azlığından söz ederlerken II. Abdülhamit’in halkı ilköğretimden yoksun bırakmasını, halkın gözünün açılıp bir tehlike doğuracağı anlayışıyla açıklamışlardır. Yükseköğretim ile ilgili olarak Emrullah Efendi’nin görüşlerini ise: “Yükseköğretim öyle bir müessesedir ki, istibdat rejimlerinin de işine yarar. Çünkü kendi memur takımını yetiştirmek için gereklidir. İstibdat rejimi bu nedenle yükseköğretime önem vermiş, ilköğretimi ihmal etmiştir. Oysa devletin görevi halkı eğitmek ve köylüleri okutmaktır.” sözleriyle ifade etmiştir (Tunaya, 1989, s. 175-176).

2.3.1. II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Bakanlığının Eğitim Politikaları

İttihat ve Terakki’nin iktidara geldiği süreçte eğitimde yaşanan gelişmelerin Cumhuriyet dönemi ve günümüzdeki eğitim anlayışının temellerinin atıldığı dönem olarak ifade edebilir. İttihat ve Terakki’nin eğitim hususundaki tutumu II. Meşrutiyet

dönemindeki eğitimin nasıl şekillendiğinin belirlenmesindeki önemli faktör olmuştur (Ergün, 1996, s. 187). Bu dönemdeki eğitim vurgusu, çocuğun birey ve vatandaş olarak kabulüne ilişkindir. Aynı zamanda yapılan çalışmalar ise cumhuriyet dönemi için bir tohum olarak nitelendirilmektedir (Akyüz 2020, s. 267). Dolayısıyla yapılan faaliyetler kendi içerisinde kimi zaman çelişmiş kimi zaman da uygulama için gerekli zemini bulamamıştır.

İttihat ve Terakki dönemindeki eğitim uygulamalarına bakmadan önce dönemin maarif nazırlarının ne sıklıkla değiştiğini belirtmek önemli bir husustur. İmparatorluğun dış siyasetinin, imparatorluk içerisinde yarattığı hava tüm pratiklere yansımış bulunmaktaydı. Bu sebeple maarif uygulamalarının ne derece uygulanabildiği ya da uygulanabilecek ortam bulabildi mi, konusu tartışılmaktadır.

İttihat ve Terakki döneminde (1908 – 1918) 15 tane maarif nazırlığı değişikliği görülmektedir. Maarif nazırlarının isimleri, kaçınıcı kez nazır oldukları ve görev süreleri aşağıda Tablo 2.2.'de detaylı olarak belirtilmiştir.

Tablo 2.2. II. Meşrutiyet dönemi maarif nazırları ve görev süreleri

	Nazır	Göreve başlangıç	Görevin bitişi	Kaçınıcı kez nazır olduğu
1.	İbrahim Hakkı Bey (Paşa)	22 Temmuz 1908	22 Eylül 1908	1. Nazırlığı
2.	Mahmud Ekrem Bey (Recaizade)	23 Eylül 1908	28 Kasım 1908	1. Nazırlığı
3.	İbrahim Hakkı Bey (Paşa)	28 Kasım 1908	16 Aralık 1908	2. Nazırlığı
4.	Abdurrahman Şeref Bey	16 Aralık 1908	5 Şubat 1909	Vekâleten
5.	Yusuf Ziya Paşa	5 Şubat 1909	13 Şubat 1909	1. Nazırlığı
6.	Abdurrahman Şeref Bey	15 Şubat 1909	4 Mayıs 1909	1. Nazırlığı
7.	Mustafa Nail Efendi	5 Mayıs 1909	9 Ocak 1910	1. Nazırlığı
8.	Emrullah Efendi	10 Ocak 1910	18 Şubat 1911	1. Nazırlığı
9.	Mehmet Cavit Bey	18 Şubat 1911	1 Mart 1911	Vekaleten
10.	İsmail Hakkı Bey (Babanzade)	2 Mart 1911	11 Mayıs 1911	1. Nazırlığı
11.	Abdurrahman Şeref Bey	11 Mayıs 1911	1 Ocak 1912	2. Nazırlığı
12.	Emrullah Efendi	1 Ocak 1912	21 Temmuz 1912	
13.	Mehmed Said (Gelenbevizade)	22 Temmuz 1912	29 Ekim 1912	1. Nazırlığı
14.	Damad Mehmed Şerif (Çavdaroğlu)	30 Ekim 1912	23 Ocak 1913	1. Nazırlığı
15.	Ahmed Şükrü Bey	24 Ocak 1913	9 Aralık 1917	1. Nazırlığı

Kaynak: (Altınok, 2005'den yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Tablodan da anlaşılacağı üzere maarif nazırlarında sürekli ve düzensiz bir değişim görülmektedir. Emrullah Efendi (İlki bir yıl bir ay, ikincisi altı ay süreyle) ve Ahmed

Şükrü Bey'in (dört yıl on bir ay süreyle) maarif nazırlığı görevlerinin uzun sürdüğü anlaşılırken dönemin maarif uygulamaları da bu iki nazır döneminde ciddi bir boyut kazanmıştır.

Recaizade Mahmud Ekrem Bey'in nazırlığı kısa sürdüğü ve bu süreçte yerli tiyatro kurulması için çeşitli çalışmalar yaptığı bilinmektedir (Ergün, 1996, s. 174).

Abdurrahman Şeref Bey maarif nazırlığı görevine geldiğinde yalnızca bakanlık bütçesini incelemiştir (Altıok, 2005, s. 12; Ergün, 1996, s. 175).

Ergün, Mustafa Nail Bey'in nazırlığı ve bu dönemdeki uygulamaları aslında II. Meşrutiyet döneminin temeli olduğu ve Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışının Nail Bey'in anlayışından doğduğu görüşündedir (Ergün, 1996, s. 178).

Mustafa Nail Efendi nazırlık görevine geldiğinde İstanbul Öğretmen Okulu'nun müdürlüğüne, öğrencisi Satı Bey'i getirerek Satı Bey'in yaptığı faaliyetlerin destekçisi olmuştur (Ergün, 1996, s. 176). Mustafa Nail Bey'e göre okullar, Osmanlı unsurları arasında bütünlük sağlanabilecek kurumlar olduğudur. Konuyla ilgili olarak Mustafa Nail Bey: "Öğretim farklı olabilir; ana diline, milliyetlerine vs. dokunmak istemiyoruz. Ama eğitim mutlaka ortak olmalıdır; gençlere ortak bir vatan kültürü verilmelidir." (Ergün, 1996, s. 177) sözleriyle dile getirmiştir. Ayrıca Mustafa Nail Bey maarif nazırlığında bulunduğu 10 Haziran 1909'da dört fasıl ve 56 maddeden oluşan Tahsil-i İptidaiye Layiha-i Kanuniyesi'ni (İlköğretim Kanun Tasarısı) kaleme almıştır (BOA, ŞD.TNZ, 224/80).

Bu dönem içerisinde önemli faaliyetlerde bulunan diğer bir nazır ise Emrullah Efendidir. Emrullah Efendi İttihatçı kimliğiyle de öne çıkan bir isimdir. Türkan (2020) Emrullah Efendi'nin İttihat ve Terakki Cemiyetinin amacının "harici ve dâhili düşmanlara karşı vatanın ve bütün Osmanlıların istiklal ve hürriyetini muhafaza etmek ve korumaktır" sözleriyle değindiğine dikkat çekmektedir. Emrullah Efendi maarif nazır olunca bu husustaki düşüncelerini 16 Ocak 1910'da bütün maarif memurlarına yollamış olduğu "Tahsis-i Umumiye"de "eğitim, din hükümetlerine, vatan menfaatlerine uygun olmalıdır. Öğrenciler ahlaki ve dini eğitimlerin yanı sıra, şahsi ve medeni hayat savaşından da daima galip çıkacak şekilde ameli bilgilerle

donatılarak yetiştirilmelidir.” açıklamıştır (Emrullah Efendi, 1910; Aktaran: Türkan, 2020, s. 54).

Emrullah Efendi Tuba Ağacı Nazariyesi ile eğitimi cennette bulunduğu inanılan Tuba Ağacına benzetmiştir. Tuba Ağacı dalları yerde kökleri ise yukarıda olduğu bilinmektedir. İşte bu metaforla eğitimde yenileşmenin önce yükseköğretimden başlanması gerektiğine vurgu yapmıştır. Her ne kadar eğitimin yükseköğretimden başlanması gerektiğini vurgulasa da ilköğretime verdiği önemi yaptığı açıklama ve faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Emrullah Efendi halkın belirli bir bilinçte olması açısından Mekatib-i İptidaiyeye önem vermektedir. Bu sebeple Mekatib-i İptidaiye içeriklerine de önem vermiş ve sebebini “meşruti düzende halk, mebus seçtiği için bilgili olmalıdır.” sözleriyle ifade etmiştir (Türkan, 2020, s. 107). Ayrıca Emrullah Efendi bir meclis oturumundaki “Asıl ordunun, iptidai mekteplerinden yetişeceği” ifadesiyle ordunun yeni üyelerinin bu mekteplerden meydana gelerek başarılı olacağını belirtmiştir (Türkan, 2020, s. 108-109). Üstel (2008) Emrullah Efendi’nin ilköğretim programını çocuk tabiatına dayandırılarak oluşturulmasının sebebini “Malumat-ı Medeniye” dersinin de bu programda yer almasıyla açıklamıştır (2008, s.). İptidai mekteplere verdiği önemi, maarif nazırlığı döneminde Tedrisat-ı İptidaiye kanununu çıkartmak üzere bir layiha düzenlemesinden anlamaktayız. Ancak bu layiha meclisten geçememiştir.

Emrullah Efendi medreselerin maarif nazırlığına bağlanması ve vakıflara bağlı medreselerin kapatılıp yerine yüksekokul açılmasını fikrinde olmuştur (Türkan, 2020, s. 69). Medrese ile ilgili ilk faaliyetini de Fatih Tophane Medresesi’nde Medaris-i İlmiye Nizamnamesinin yürürlüğe girmesi olarak kutlanmıştır. Ancak onun yaptıkları medrese talebe ve müderrislerine az geldiğinden Emrullah Efendi 1912’de Ulum-ı Aliye-i Diniye şubesini geliştirerek Darülfünun şubelerine kattığını görülmektedir (Türkan, 2020, s. 72).

II. Meşrutiyet dönemi boyunca en uzun maarif nazırlığı görevinde bulunan isim ise Ahmet Şükrü Bey’dir. Ahmet şükrü bey de Emrullah Efendi gibi ittihatçı kimliği ile bilinmektedir. Ahmet Şükrü Bey cemiyetin ideolojisini eğitim alanında uygulamaya çalışmıştır (Müezzinoğlu, 2012, s. 103). Ahmet Şükrü Bey çeşitli yerlerde

öğretmenlik yaptıktan sonra 24 Ocak 1913'te maarif nazırı olmuş ve bu görevi 9 Aralık 1917'ye kadar sürmüştür.

Ahmet Şükrü Bey'in maarif nazırlığı görevi akabinde Balkan Savaşlarına (1912 - 1913) denk gelen dönemdir. Bu haliyle İmparatorluk içerisinde azınlık meseleleri gündemde olmuştur. Akyüz, Balkan Savaşları sonrasında eğitime olan ilginin toplumdaki artışına dikkat çekmektedir (2020, s. 265). Nitekim Balkan Savaşları'nın kaybedilmesindeki temel sebep ise eğitimsiz bir toplumun olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır (Müezzinoğlu, 2012, s. 119-120). Ayrıca eğitim ideolojisinin de yerini Osmanlılık'tan Türkçülüğe bıraktığı görülmektedir (Akyüz, 2020, s. 266-267). Ahmet Şükrü bey yukarıda belirttiğimiz sebeplerle verdiği bir demeçte: “bizim fikrimiz, Anadolu'da tahsilin her milletin kendi lisanıyla yapılması fikridir. Memurların da bundan sonra mahalli lisanı bilmesine dikkat edeceğiz.” Sözleriyle 1913 yılında Suriye'de bulunan ilkokul ve idadilerin öğretim dilinin Arapça olması ve Türkçenin birinci derecede yabancı bir dil gibi öğretilmesi kararlaştırılmıştır (Ergün, 1996, s. 181-182). Ayrıca Balkan Savaşı neticesiyle Dersaadet'e gelen fakir öğrencilerin açılacak idadi ve sultani okullara yatılı ve ücretsiz olarak kayıtları sağlanmıştır (BOA, BEO, 4158/311797).

Ahmet Şükrü Bey'in maarif nazırlığı ile ilgili esas değişimi 1914 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'sinden anlamaktayız. Kanun için gelişmiş ülkelerin esaslarından yararlandığı ve maarif müdürlerinin konuyla ilgili kararlarını sorarak ortaya koymakla birlikte Macaristan'da bulunan Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in ilköğretim ile ilgili kanun ve usullerin araştırması için görevlendirdiği bilinmektedir. (Ergün, 1996, s. 182; Müezzinoğlu, 2012, s. 121).

Anaokulları ile çalışmalarının temellerini 1914'te atarak anaokulları için öğretmen yetiştirmek üzere Darülmuallimatlara bazı ek dersler koymuştur. İlköğretimlerle ilgili önemli uygulaması ise “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu”na dayanan iptidailerle rüştiyeleri birleştirmek olmuştur (Ergün, 1996, s. 182).

Ahmet Şükrü Bey'in iptidai mekteplerden beklentilerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Memlekete adam yetiştirmek, her manasıyla adam yetiştirme gayesi, programlarımızda birinci düşündüğümüz nokta oldu. Tam bir adamın nasıl

olabileceği meselesi nazar-ı dikkate alınır, bence onun, dinine merbut, vatanını sever, milliyetini tanır; yani muhtelif namlarla zikrolunan şu vezai fi hüsnüfaya gayret eder bir adam olması lazım gelir. ... Bir adamı bu suretle yetiştirmek, dinini sever, riayetkâr olur, vatanını sever ve kendisine bir vahdet-i siyasiye veren milletini hisseder bir adam olmak üzere yetiştirmek gayesini programlarda takip ettik...” (Ahmet Şükrü Bey, 1917; Aktaran: Müezzinoğlu, 2012, s. 123).

2.3.2. Öğretim Kademelerine Göre Yapılan Eğitim Uygulamaları

2.3.2.1. Ana Mektepleri

Osmanlı’da çocukların bakım ve eğitimi önem arz etmektedir. Nitekim savaşlar neticesinde erkek nüfusun azalmasıyla birçok görev kadınlara düşmüştür. Bu sebeple çocukların eğitimi zorunluluk haline gelmiştir. Sıbyan mektepleri, ıslahhaneler ve Darüleytamlar çocukların ilk eğitimlerini aldıkları kurumlardır (Akyüz, Uygun ve Kafadar, 2005, s. 150). Sıbyan mektebi, ilk eğitim ve öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği kurumlardır. 4-5 yaşındaki çocuk amin alayı ile okula başlamaktadır (Kodaman, 1991, s. 58).

Osmanlı ülkesinde XIX. Yüzyılda yabancı ve azınlıkların anaokulları açtıkları bilinmektedir. Resmi Ana Mekteplerinin açılması ise Balkan Savaşları’ndan sonra olmuştur (Akyüz, 2020, s. 267). Ahmet Şükrü Bey’in maarif nazırı olduğu dönemde ise Darümuallimat sınıflarına ek dersler konularak anaokullarına öğretmen yetiştirmek hedeflenmiştir (Ergün, 1996, s. 182). Ebul Muhsin Kemal tarafından yazılan “Ana Mektepleri Hıfzıssıhhası” adlı eserde ana okulu için yetiştirilecek öğretmen adaylarına kılavuz niteliğindedir. Bu eserin içeriğinde temel olarak; okul binası ve eşyaları, temizlik esasları, kullanılacak su, 2-7 yaş çocuğunun gelişimi, çocuk sağlığı ve beslenmesiyle ilgili hususlar, çocuk hastalıkları beden eğitimi ve oyunlar, gibi konulardan bahsedilmiştir (Akyüz, Uygun ve Kafadar, 2005, s. 154-155). Ethem Nejat, Türk milletinin geleceğinin anaokullarından yetişmeye başlayacağını vurgulamıştır (Ergün, 1996, s. 95).

İttihat ve Terakki’nin etkin olduğu bu dönemdeki eğitim anlayışı makbul ve iyi vatandaş yetiştirmek gayesidir. Nitekim eğitimsel amaçlar dönemin toplumsal

özelliklerini istenilen insan tipini inşa etmesi anlayışıyla doğru orantıda olmuştur (Güler ve Öztürk, 2003, s. 273).

2.3.2.2. Mekatib-i İptidai

İkinci meşrutiyet döneminin başlarında iptidailer vilayetler tarafından yapılmaktadır. Ancak öğretmen bulma noktasında sıkıntılar yaşanmaktadır. Balkan savaşlarının ardından ilköğretime olan yönelim artmıştır (Ergün, 1996, s. 194). Ancak halk ilköğretimin gerekli olup olmadığı konusunda gerekli ilgiyi göstermemektedir. Emrullah Efendi eğitim hakkında hazırladığı Tedrisat-ı İbtidaiye Layiha-ı Kanuniyesi kabul edilememiştir. Yasadaki zorunlu eğitimin uzatılması ile Bugaristan, Rusya, İtalya, Romanya, Fransa ve İngiltere'den de üst seviyeye çıkacaktır (Ergün, 1996, s. 204).

İptidai ve rüşdi adı verilen ilkokullar Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye adını alarak üç devre olmak üzere eğitim altı yıla çıkmıştır.

1) Devre-i Evveli

2) Devre-i Mutavassıta

3) Devre-i Aliye (Mekatib-i İptidai Ders Müfredatı, 1329).

1913 tarihlerinde Tarihi Temsil adıyla verilen derste tiyatro ve drama çalışmalarında eğitimsel, sosyal ve ahlaki amaçlar güdülmüştür (Akyüz, 2020, s. 269).

Tablo 2.3. 1908'den sonra açılan resmi iptidai okul sayıları (1913-1914)

Vilayet, Bağımsız Sancak	Liva, Erkek	Kız	Karışık	Toplam
İstanbul	18	14	6	38
Edirne	16	15	79	110
Adana	111	19	2	132
Aydın	185	47	5	237
Halep	142	18	1	161
Kastamonu	230	12	-	242
Konya	186	8	19	213
Halep	142	18	1	161
Beyrut	64	12	-	76
Suriye	58	7	-	65

Kaynak: (Alkan, 2000'den yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Orijinal tabloda yer alan tüm vilayet, liva ve bağımsız sancaklar alınmamıştır. 1908'den sonra açılan 1913-1914 yılları arasında açılan toplam resmi okul sayısı 2632'dir (Alkan, 2000, s. 165).

Rüşdiye'ler II. Abdülhamid döneminde hükümete kâtip yetiştirmek amacıyla kurulmuş ancak II. Meşrutiyet döneminde ise zamanla ilköğretim kademesine geçmiştir (Ergün, 1996, s. 208; Koçer, 1991, s. 195; Akyüz, 2020, s. 273).

2.3.2.3. İdadiler ve Sultaniler

Rüştiyelerin kaldırılmasıyla birlikte idadilerin kurulması yoluna gidilmiştir (Koçer, 1991, s. 195). İdadilerde, ziraata, sanata ve ticarete hâkim kimselerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

Kızların eğitimi için ise 1908'den sonra okullar açılmaya başlanmıştır (Koçer, 1991, s. 196). 1913 yılında kızlar için bir idadi açılmıştır. 1913-1914 yılında açılan Kız Sultani'si yatılıya çevrilerek eğitim 10 yıl olacak şekilde Kız Lisesi'nin yapılması kararlaştırılmıştır (Koçer, 1991, s. 197). Ancak kızlara yönelik 10 yıllık liseler İstanbul ile sınırlı kalmıştır (Koçer, 1991, s. 197).

1910 yılından sonra idadiler sultaniyeye dönüştürülmüştür (Demirel, 2012, s. 342). Sultaniler günümüz liseleri ile hemen hemen aynı özellikleri taşımaktadır. Ancak dönem içerisinde hem idadi hem de sultani olmak üzere iki farklı orta öğretim kademesi meydana gelmiştir. İdadilerin eğitim süreleri 7 yıldan oluşmaktadır. Sultaniler ise iki devreden oluşmaktadır. İlk devre 4 sene ikinci devre ise 3 yıl sürmektedir. İkinci devrenin son iki senesi ise isteğe göre fûnun ve edebiyat olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

İdadilerin sultaniye dönüştürülmesi kararı ile 12 idadi sultaniyeye dönüştürülmüştür (Demirel, 2012, s. 343). 1913 yılından itibaren vilayetlerde sultani açılmasına çalışılmıştır (Koçer, 1991, s. 198). Böylelikle vilayet ve İstanbul'da bulunan idadiler sultaniyeye çevrilerek sayıları 36'yı bulmuştur (Demirel, 2012, s. 344). 1913-1914 eğitim yılında İstanbul, Şam, İzmir, Aydın, Bursa, Bağdat, Halep, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Mamuretülaziz (Elazığ), İzmit, Balıkesir, Konya, Kastamonu, Erzurum, Bitlis, Basra, San'a ve Van'da sultaniler yer almaktadır.

1915 yılına ait erişilen belgede sultanilerin üç devreli olduğu görülmektedir. Her devreye ait ders isimleri verilmiştir. Ders cetveli olmamakla birlikte programda tüm derslere ait bilgiler yer almaktadır (Mekatib-i Sultani Ders Programı, 1331, s. 3-5).

Ortaöğretim kademesinin bir diğeri ise idadilerdir.

1914 yılına ait erişilen belgede, idadilerin müfredat program bilgilerine ulaşılmıştır. İdadilerin kendi içerisinde umumi, zirai, sınaiye ve ticariye olarak ayrıldığı görülmektedir. Ticari, Sınai, Zirai, Umumi şubelerini havi idadilere mahsus bir program yer almaktadır. Bu program livalardaki idadileri kapsamaktadır (Ticari, Sınaiye, Zirai, Umumi Şubeleri Havi İdadilere Mahsus Müfredat Programı, 1332, s. 5-6).

2.3.2.4. Darülfünun

Osmanlı İmparatorluğunda, medrese dışında yükseköğretim kurulması çalışmaları XIX. Yüzyılda yapılmaya çalışılmıştır. Tanzimat döneminde halkın eğitimi sorunu ile ele alınarak darülfünun (fenler evi) fikri ortaya çıkmıştır (İhsanoğlu, 1990, s. 699). 1848 yılında geçici maarif nezaretinde alınan bir kararla Darülfünun açılması için bina yaptırılması kararlaştırılmış ancak bina 18 yıl sonra tamamlandığında başka amaçlarla kullanılmıştır. Yalnızca birkaç odasında dersler verilmiş ve bir yıl sonra da kapatılmıştır (Koçer, 1991, s. 74-75). İkinci kez 1869'da açılan Darülfünun 1873 yılında kapatılmış (İhsanoğlu, 1993, s. 204), 1874'te açılan Darülfünun-ı Sultani 1882'de kapatılmıştır (Dölen, 2008, s. 1). Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi yükseköğretimden başlamıştır. Ancak yükseköğretime geçiş için orta öğretim kademesinin olmaması, ders kitaplarının olmaması ve dönemin idarecileri tarafından bu kurumların anlaşılammış olması sebebiyle halka konferanslar veren bir kurum olarak görülmüştür (İhsanoğlu, 1993, s. 229).

Sadrazam Mehmet Sait Paşa, yönetimde oluşan noksanlıkları iyi bir eğitimin olmamasına bağlamıştır. Bu doğrultuda çağdaş öğretimi savunan paşa, dönemin şüphelerine kapılan II. Abdülhamit'e tereddüt etmemesi için yeni bir çalışma hazırlamıştır. Darülfünun Nizamnamesi 1 Ağustos 1900'de kabul edilmiştir. Bu nizamname gereği Darülfünun-u Şahane açılmıştır (Koçer, 1991, s. 142). II. Meşrutiyet'e gelmeden önce yükseköğretimde önemli gelişmeler akim kalmıştır.

II. Meşrutiyet ile birlikte siyaset hayatında yer alan İttihat ve Terakki ile birlikte yükseköğretim kurumlarına da yansımıştır. Nitekim okullar öğrenci dernekleri vasıtasıyla siyaset kanallarına ulaşma imkanı bulmuşlardır (Tekeli ve İlkin, 1999, s. 90). Maarif Nazırı bulunan Emrullah Efendi, 1912’de hazırladığı nizamname ile Darülfünun’u ilim ve fenin yayılarak ilerlemesine hizmet eden yüksek eğitim kurumları şeklinde tanımlamıştır (Akyüz, 2020, s. 273). Darülfünun düzenlenerek;

1) Ulum-ı Şeriye

2) Ulum-ı Hukukiye

3) Ulum-ı Tıbbiye

4) Fünun

5) Ulum-ı Edebiye

olmak üzere 5’e ayrılmıştır (Tekeli ve İlkin, 1999, s. 95; Akyüz, 2020, s. 274).

Balkan Savaşları’nın da etkisiyle Darülfünun’da canlılık yaşanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1999, s. 96). 1915’te Ahmet Şükrü Bey’in Maarif Nazırlığı döneminde Alman ve Macar hocalar getirilmiştir. Bu uygulama tepkilere yol açmıştır. Nitekim getirilen hocalar dış görünüş ve çeşitli ayrıntılar ile uğraştıkları için istenilenler elde edilememiştir (Akyüz, 2020, s. 274). Bu dönemde Darülfünun’un bilimsel yayınlara başlamış (Tekeli ve İlkin, 1999, s. 97) ayrıca Fen Fakütesi kısmında 1916-1917 yılları arasında 12 sayılık bir mecmua yayımlamıştır (Günergun, 1995, s. 287). 1914-1915 ders yılında kızlar için İnas Darülfünun açılmıştır (Tekeli ve İlkin, 1999, s. 98).

I. Dünya Savaşı sebebiyle askerlik çağındaki erkeklerin savaşa katılmasıyla 1915’te eğitim yapılmamıştır (Tekeli ve İlkin, 1999, s. 98). II. Meşrutiyet dönemi doğrudan veya dolaylı olarak İttihat ve Terakki ile bağdaşmaktadır. İttihat ve Terakki bu dönemde çağdaş bir Darülfünun oluşturmayı hedef almıştır. Bunun yanında kürsüler kurmak, yabancı öğretim elemanları getirmek, Avrupa’ya öğrenci göndermek gibi çalışmalar yapmışlardır (Dölen, 2008, s. 2).

2.3.3. II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcilerinin Vatandaşlık Eğitimi Hakkında Görüşleri

2.3.3.1. Emrullah Bey'in Vatandaşlık Eğitimi Görüşlerine Yönelik Bulgular

Emrullah Efendi 1858 yılında Lüleburgaz'da dünyaya gelmiştir. Çeşitli vilayetlerde maarif müdürlüğü görevinde bulunmuştur (İpek, 2002, s. 2). 1892'de istibdat yönetiminden kurtulmak hayaliyle Avrupa'ya kaçmıştır (Türkan, 2020, s. 24; Ergün, 1982, s. 8). 1984'te II. Abdülhamit'in kendisini affetmesi üzerine Osmanlı'ya geri dönmüştür (Türkan, 2020, s. 25). 1909'da İttihat ve Terakki Fırkasından mebus seçilmiş ardından 1910'da maarif nazırlığı görevinde bulunmuştur. Emrullah Efendi, ilki İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi ikincisi Mehmet Said Paşa olmak üzere iki kez maarif nazırlığı görevinde bulunmuştur. Maarif nazırlığı görevinde bulunurken cemiyetin programının eğitim kısmını yazmış ve uygulamaya almıştır.

Emrullah Efendi, idadileri sultani yaparak bu kademelere felsefe, malumat-ı medeniye ve iktisadiye, iptidailere ise riyaziyat, tabiiyat, beden eğitimi, hıfzıssıhha, musiki, memleket coğrafyası, memleket tarihi ve terbiye-i ahlakiye ve vataniye gibi derslerin konmasını sağlamıştır (Akyüz, 2020, s. 301).

Emrullah Efendi kendisi hakkında gensoru önergesi hakkında 1911 yılında yaptığı istizahta¹, eğitim hakkındaki düşüncelerini kendisinden öğrenmemiz mümkündür. Kendisi maarifin nezaretinin takip etmesi gereken hususları üç şekilde özetlemiştir:

Tablo 2.4. Emrullah Efendi'nin Maarif Nezareti'nin takip etmesi gereken hususlar hakkındaki görüşleri

“Birinci nokta, gayeti ilmi himaye edecek bir encümen teşkil ettirmektir ki, bunun için yüksekte başlar dedikleri budur. Evvelâ ilim tedvin edilir, ulemâ yetiştirilir, sonra talim olunur. Şimdiye kadar bu nokta ihmal edilmiştir.” (MMZC, 1326a, s. 90).
“İkincisi, efendiler, tedris cihetidir. Evvelâ evlâdı vatani okutmak, talim ve terbiye etmek ki, terbiye umumiyyeyi teşkil ediyor, bu terbiye umumiye hususunda, tabiidir ki, Maarif Nezaretine taalluk eden vazife, insanlara hahşâyışı ilâhî olan kuvvâyi dimâğîyye ve fikriyye ve bedeniyenin neticesine çalışmak, vatana ve memlekete sadık ve nafi adamlar yetiştirmektir.” (MMZC, 1326a, s. 90).
“Bence bir üçüncü gaye vardır ki, o gaye, bir gaye siyasiyedir. O da ilim kuvvetiyle, maarif vasıtasıyla ittihadı Osmânîyi husule getirmektir. İşte ben, âtî itibariyle Maarif Nezaretini en mühim bir siyasî Nezaret gibi telakki ediyorum. ... Avrupalıların «Ekol dölavi» dedikleri hayatı maişete alıştırma için evlât yetiştirmek ve ittihadı Osmânîyi temin etmektir.” (MMZC, 1326a, s. 90-91).
“Mekatibi iptidaiye de ne okutmalı? Bugün dediğim gibi, Hükümeti meşrutada ahali Hükümetin umuruna müdahale ediyor, mebus intihap ediyor. Bu cihetle bu ahali malumatlı olmalı. Evveleminde nazarı dikkate alınacak tedrisatı diniye ve ahlakiyyedir ki, bu cümlece müsellemdir. Saniyen Meşrutiyet icabı olarak tedrisatı medeniye ve kanuniye. Çünkü bir dereceye kadar usul ve nizamı devletin ne olduğunu bilmeli. Bunun için her yerde olduğu gibi bu dersler konmalı.” (MMZC, 1326b, s. 63)

Kaynak: (MMZC, 1326'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.)

¹ Bir şeyin açık olarak bildirilmesini isteme, açıklama isteme. Meclisteki gensoru.

Emrullah Efendi'nin bu görüşlerinden hareketle aslında Osmanlı birliği için çocukların hayata hazırlanarak eğitime tabii tutulması gerektiği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Eğitimde takip edilmesi gereken hususlardaki görüşleri aslında vatandaşlık eğitiminde takip edilmesi gerekenleri açıklamaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı evlatlarının her yönden eğitimi olması aynı zamanda memleketin ilerlemesinde rol oynayacağı görüşündedir. Osmanlı'nın çok kültürlü yapısında ilim ile oluşturulacak İttihad-ı Osmani'nin hem Osmanlı'nın gelişmesine hem de siyaseten birlik ile açıklamıştır.

Meşrutiyet ile birlikte halkın hükümetin oluşumdaki rolünü vurgulayarak bu sebeple halkın bilgili olması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun için ilköğretim kademesinde ve diğer kademelerde medeniye ve kanuniye ile ilgili derslerin olması gerektiğini söylemiştir. Emrullah Efendi'nin bu görüşleri dönemin vatandaşlık eğitiminde derslere verilen önemi açıklar niteliktedir. Emrullah Efendi bu hususu, "Eğitim, din hükümlerine, vatan menfaatlerine uygun olmalıdır. Öğrenciler ahlaki ve dini eğitimlerinin yanı sıra, şahsi ve medeni hayat savaşından da daima galip çıkacak şekilde ameli bilgilerle donatılarak yetiştirilmelidir." (Yeni Tasvir-i Efkâr, 1910; Aktaran: Türkan, 2020, s. 54) sözleri ile ifade etmiştir.

2.3.3.2. Satı Bey'in Vatandaşlık Eğitimi Görüşlerine Yönelik Bulgular

Asıl adı Mustafa Satı el-Hüsri'dir. 1880 yılında Yemen'in San'a şehrinde dünyaya gelmiştir. Öğretmenlik ve memurluk mesleklerinde bulunmuştur. II. Meşrutiyet döneminde eğitim anlayışının belirlenmesinde Satı Bey önemli bir isim olmuştur (Ünal ve Birbudak, 2010, s. 2). Satı Bey, II. Meşrutiyet'in toplumsal sorunları çözmediğini düşünerek modern ve nitelikli eğitimle, sorunların çözülebileceğine inanmıştır (Gündüz, 2012, s. 17). Emrullah Efendi'nin ortaya koyduğu Tuba Ağacı Nazariyesine karşılık Kiraz Ağacı görüşünü savunmuştur. Tuba Ağacı Nazariyesini reddetmesindeki görüşlerini de eğitimin tüm kademeleri arasında kuvvetli bir bağ olduğuna ve bu kademelerden herhangi birinin tek başına ıslahının mümkün olmayacağı gerekçesine dayandırmaktadır (Acar, 2009, s. 186; Ünal ve Birbudak, 2010, s. 54).

Vatan sevgisinin temelini ailede atıldığına üzerine durarak vatani oluşturan aile topluluğunda vatan sevgisinin aileyi sevmekle başlayacağına ve bu hususta hanımlara büyük görevler düştüğünden bahsetmektedir (Acar, 2009, s. 148).

Tablo 2.5. Satı Bey'in Vatan Fikri ve 'Vatan Muhabbeti' konferansındaki vatandaşlık ile ilgili görüşleri

"Vatanperverlik bir his ve bir seciyedir." (Satı Bey, 1913a; Aktaran: Akgül, 2018, s. 13)
"Beraber yaşamış bulunmak ve beraber yaşamayı istemek, vatandaşlıkta, kandan da lisandan da daha ehemmiyetli birer sebeptir." (Satı Bey, 1913a; Aktaran: Akgül, 2018, s. 15)
"Vatanperverliğin esas memleket muhabbeti, yurt muhabbetidir. İnsanın doğup büyüdüğü özellikle çocukluk hayatını geçirdiği yere bağlılık hissetmesi ve o yerin sakinlerine karşı yabancılara karşı olandan fazla gönülden alaka duymasındır." (Satı Bey, 1913a; Aktaran: Akgül, 2018, s. 21)
"Bizim vatanımız falan ve filan lisanın konuşulduğu yerler değil. Osmanlı bayrağının gölgesi ve Osmanlı devletinin idaresi altında bulunan, Osmanlı tarihinin şanlı ve felaketli fasıllarına tecelli sahnesi olan yerlerdir. Bizim vatandaşlarımız falan ve filan lisan ile konuşan insanlar değil, bu devletin idaresi altında bulunan, bu bayrağı yükseltmekle mükellef olan insanlardır." (Satı Bey, 1913a; Aktaran: Akgül, 2018, s. 31)
"Bizim için vatanperverlik işte bu vatani sevmek ve bu vatana hizmet etmektir. Bu bayrağın, bu devletin şan ve şerefini muhafaza etmek ve yüceltmek için, ona gittikçe daha şanlı sayfalarının lekelerini silmek için çalışmak ve fedakârlık yapmaktır." (Satı Bey, 1913a; Aktaran: Akgül, 2018, s. 31)

Kaynak: (Akgül, 2018'den yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Satı Bey, vatandaşlığın kan yolundan ziyade beraber yaşamış olmaktan geldiğini söylemektedir. Vatanperverliğin ise bir huy olduğunu vurgulamaktadır. Onun yukarıdaki sözlerinde Osmanlı vurgusu önemli bir husustur. Nitekim çok kültürlü Osmanlı toplumunda insanları bir araya getirmeyi hedefleyen Osmanlılık temeli üzerine kurgulanmıştır. Bu sebeple Osmanlı vatanını sevmenin yolunu Osmanlı vatanına hizmet ile açıklamıştır.

Tablo 2.6. Satı Bey'in 'Vatan Terbiyesi' konferansındaki vatandaşlık ile ilgili görüşleri

"Çocuklara ve halka vatanperverlik telkin etmek için, onlara vatani sevdirmek, onları vatana hizmetten ve vatan uğrunda fedakârlıktan zevk alır bir hale getirmek için ne yapılmalıdır? Bu hususta en evvel göz önüne alınması lazım gelen esas: Vatanperverliğin zihni bir mülahaza, akli bir muhakeme neticesi olmayıp; kalbi bir muhabbet, deruni bir içgüdü neticesi olduğudur." (Satı Bey, 1913b; Aktaran: Akgül, 2018, s. 39)
"Vatanını tanıyamayan bir insan annesini tanıyamayan bir çocuğa benzer. Nasıl annesini tanıyamayan bir çocuğun kalbinde o anneye karşı muhabbet doğamazsa, vatanını tanıyamayan bir insanın kalbinde de vatana karşı muhabbet olamaz. Bu itibarla insana vatanını tanıtan ilimlerin telkinatı vatan terbiyesinin en ehemmiyetli esası demek olur." (Satı Bey, 1913b; Aktaran: Akgül, 2018, s. 39)
"Vatanın bedenini, maddiyatını en çok tanıtan ilim coğrafyadır. Ruhunu, maneviyatını en çok tanıtan ilim ise Tarih'tir. Onun için bu iki ilmi, vatan terbiyesinin en ehemmiyetli vasıtalarından saymak lazım gelir." (Satı Bey, 1913b; Aktaran: Akgül, 2018, s. 43)
"... çocuklara vatan muhabbeti telkin etmek için ilk önce vatanın tarihi ve coğrafyasını öğretmek lazımdır." (Satı Bey, 1913b; Aktaran: Akgül, 2018, s. 44)

Tablo 2.7. Satı Bey'in 'Vatan Terbiyesi' konferansındaki vatandaşlık ile ilgili görüşleri (devamı)

“Şu kadar var ki tarih ve coğrafyanın vatan terbiyesine sebep olmaları, canlı ve tasviri olmalarındandır. Bu iki ilim kuru birer kelime kalabalığından, uzun birer isim ve rakam silsilesinden, cansız ve etsiz birer iskeletten ibaret kalırsa; his ve hayale hitap ederek ruh ve kalbi titretmezse, vatan muhabbetini telkine –doğal olarak- zerre kadar sebep olamaz. Bu iki ilme ait dersler ve kitaplar – vatan terbiyesine hizmet edebilmek için- öyle bir surette tertip edilmelidir ki, kalplerde vatanın toprağına karşı incizaplar ortaya çıkarsın. Büyüklerin eserine yeterli hevesleri uyandırsın. Her okuyan ve her öğrenene, ecdada karşı hürmet hisleri telkin etsin. Milli yenilmişliklerin intikamlarını almak emelleri versin.” (Satı Bey, 1913b; Aktaran: Akgül, 2018, s. 44-45)

“Şurası da dikkate şayandır ki vatan coğrafyasını canlı olarak öğrenmek ve ona karşı kalbi bir incizap duymak için ilk önce memleket coğrafyasını, yurt coğrafyasını öğrenmek ve onun eşsiz güzelliklerini his ve takdir etmek lazım gelir. Yakınlarındaki tabii manzaradan habersiz kalanlar uzaklardaki doğal manzara hakkında ne kadar güzel tasvirler okurlarsa okusunlar onları açıkça hayal edemezler. Etraflarındaki emsalsiz güzelliklere karşı kayıtsız kalanlar, tasvirlerini okuyacakları doğal manzaraya karşı incizap duyamazlar. İnsan gözü ile göremediği şeyleri ancak gözü ile gördüklerine kıyasla hayal edebilir. Gözü ile göremediği şeylere ancak gözü ile gördüklerine kıyasla incizap duyabilir.” (Satı Bey, 1913b; Aktaran: Akgül, 2018, s. 45)

“Ve iyice bilmeliyiz ki yaşanan memleketi iyi tanımak, onun köşe ve bucaklarında dolaşarak eşsiz ve mükemmel güzelliklere bakmak ve hissetmek, vatan terbiyesinin en zaruri vasıtalarındandır.” (Satı Bey, 1913b; Aktaran: Akgül, 2018, s. 46)

“Vatanı tanımak için milli tarih ve coğrafyadan başka bir topluluk bilgisine daha ihtiyaç vardır. Medeni malumatlar namıyla yad edilmekte olan bu bilgi insana – vatan mefhumunda pek ehemmiyetli bir mevki tutan- devleti ve kanunlarını tanıtır. Vatanın muhtelif kıtalarının birbirlerine nasıl yardım ettiğini, bu kıtalar halkı arasında nasıl bir bağlılık bulunduğunu, müşterek kanunların ne kadar faydalar temin ettiğini anlatır. Bu suretle coğrafya ve tarihin verdiği vatan fikrini tamamlar.” (Satı Bey, 1913b; Aktaran: Akgül, 2018, s. 47)

Kaynak: (Akgül, 2018'den yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Satı Bey, vatanın tanınmadan sevilemeyeceğini söylemiştir. Vatanı tanımada önemli bir ilim olarak coğrafyayı örnek göstermiştir. Coğrafya sayesinde vatanın bedenini ve maddiyatının tanındığını belirtmiştir. Vatanın ruhunu ve maneviyatını ise tarih ilminin tanıttığını değinmiştir. Eğer çocuklarda vatan sevgisi oluşturulmak istenirse bu iki ilim doğrultusunda vatanın tarihini ve vatanın coğrafyasını öğretmenin lüzumlu olduğunu vurgulamıştır. Eğer bu iki ilmin kuru sözlerden ibaret kalırsa kalplerde vatan sevgisinin oluşmayacağını söylerken tarih ve coğrafya kitaplarının kalplerde vatan muhabbeti oluşturacak şekilde yazılması gerektiğini de vurgulamıştır. Bu iki dersten başka olarak topluluk bilgisine olan ihtiyacı da dile getirmiştir. Malumat-ı Medeniye'nin devleti ve vatanı tanıtarak coğrafya ve tarihin oluşturduğu vatan sevgisini tamamladığını belirtmiştir.

2.3.3.2.1. Tuba Ağacı Nazariyesi

Emrullah Efendi eğitimdeki yenileşme hareketlerinin Tuba Ağacı gibi olması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Tuba Ağacı Cennete olduğu düşünülen, kökleri yukarıda dalları aşağıda bir ağaçtır. Bu metaforla, eğitimde önem verilmesi gereken kademenin yükseköğretim olduğu vurgusunu yapmıştır.

Konuyla ilgili olarak istihzarında her öğretim kademesinin birbirine bağlı olduğunu belirtmiş: "...Cümle ilmiyyeyi birbirine raptetmek iktiza eder. Çünkü, tedrisatı âliye, tedrisatı tâliye, tedrisatı iptidaiyye birbirine merbuttur. Bunlar birbirinden ayrılamazlar. Bunlar bir cümle teşkil eder. Evet, ben de itiraf ederim ve doğrudur bir Mektebi Rüşdiyyenin intizam ve kemali iptidaiyyenin intizam ve tekemmülüne, îdâdîlerin intizam ve tekemmülü Rüşdiyelerin ikmaline mütevakıftır. Bunu itiraf etmekle beraber, yine itiraf mecburiyetindeyiz ki, mekâtibi tâliyenin terakkisi, mekâtibi âliyenin terakkisine, mekâtibi Rüşdiyyenin terakkisi mekâtibi tâli yen in terakkisine mevkuftur. Bunlar bu suretle bir cümle teşkil ediyor ki birbirlerinden ayrılamazlar." (MMZC, 1326, s. 95).

Ancak asıl ilimin yükseköğretimde meydana geldiğini belirterek Tuba Ağacı'nı savunduğu görüşlerini ise şu sözlerle açıklamıştır: "... Fakat bu bir hakikattir. İlim yukarıdan başlar, fakat ben bu nazariyeyi sürdüğüm vakit, mekâtibi iptidaiyyeyi yapmayacağım, mekâtibi iptidaiyyeye ehemmiyet vermeyeceğim demedim. En ziyade oraya ehemmiyet vereceğim. Mekâtibi iptidaiye içindir ki, işte ben yukardan başlıyorum. Evet, şecerei marifet, şecerei Tûibâ gibidir. Onun kökü yükardadır. Bugün tarih tetkik olunsun, bütün fûnun meydana konsun, acaba ilmi beşer nasıl terakki etmiştir? Evvelâ ulemâ yetişmiş, sonra onlar neşri ulum etmişlerdir. Medarisi Islâmiyyeyi düşününüz. Mahalle mektepleri yoktu, sonra onlar açıldı. Ulema, evvelâ medariste yetiştikten sonra gidip neşri ulum ediyorlardı. Devleti Osmaniyye bunu yaptığı zaman nasıl yapmış? Evvelâ büyük mektepler açmıştır." (MMZC, 1326, s. 96).

Tuba Ağacını savunmasındaki temel sebebi ise iptidai mekteplerin tamamlayıcısı olduğunu ve öğretime vermiş olduğu önemden ortaya çıkmakta olduğunu: "Binaenaleyh ben diyorum ki, nasıl iki, aşağıdan yukarı bu silsile doğru ise, yukardan aşağıya da aynı kuvvetle doğrudur. Bunu ben iddia ederim, bu iddiam, arz ettiğim gibi, mekâtibi iptidaiyyeyi ihmal için değil, ikmal etmek içindir. Evet, bu devir neden icap ediyor? Çünkü biz mektebi düşünmüyoruz, tedrisi düşünüyoruz. Eğer tedriste kabiliyyeti beşeriyyeyi düşünecek olursak, bir çocuğun Rüşdiyeyi görmeden mekâtibi tâliyyeye geçmesindeki ademi isabeti görürüz." Sözleriyle ifade etmiştir (MMZC, 1326, S. 96).

Emrullah Efendi'nin Tuba Ağacı görüşüne Satı Bey karşı çıkmıştır. Satı Bey ise Kiraz Ağacı benzetmesini kullanmıştır. Satı Bey, Terbiye Mecmuası'nda yayımlanan bir yazıda, çocukken bahçelerindeki şeftali fidanını kirazlarla süsleyerek kiraz ağacı görünümünü verdiğini söylemektedir. Bu surette asıl önemli olan şeyin meyve olduğunu ve bu meyvenin yetişmesi için dallarla, toprakla uğraşmak gerektiği vurgusunu yapmaktadır (Terbiye Mecmuası, 1330, Aktaran: Acar, 2009, s. 166).

Satı Bey, ilmi, “usul-i tecrübe”den önceki halini uzayda duran binaya benzetildiği zamanların artık çok geride kaldığını ve bu sebeple artık bu bina uzayda değil de büsbütün dayanağı toprağın altında olduğunu savunmuştur. Bu sebeple maarifin Tuba Ağacına benzetilmesini “ulum-ı hazıranın ruhundan gafil kalmak” olarak nitelendirmiştir (Satı Bey, 1333; Aktaran: Acar, 2009, s. 184).

Emrullah Efendi'nin bu görüşüne Hüseyin Cahit Bey'de karşı çıkmıştır. Hüseyin Cahit Bey, Emrullah Efendi'ye istizahında: “Maarif Nezaretini (Tuba) ağacına benzettiler, köklerinin havada olduğunu söylediler. İlk zamanda maarifin köklerini yerde aradık. Şimdi, demek havada arıyoruz. İhtimal ki, biraz sonra tahtelbahir arayacağız; fakat bu, nihayet, vaktimizin ziyamı mucip olacaktır.” (MMZC, 1326, s. 83) sözlerini sarf etmiştir. Ayrıca Hüseyin Cahit Bey, Emrullah Efendi'yi çok işe kalkışarak hiçbir iş yapmamakla eleştirmiştir.

2.3.4. Vakıf, Dernek ve Kulüpler

2.3.4.1. İttihat ve Terakki Kulüpleri

İttihat ve Terakki eğitime önem vermektedir. Nitekim cemiyetin nizamnamelerinde maarif başlığı ile hedeflerden söz edilmektedir. Bunun yanında nizamnamelerde yer alan kulüpler başlığı İttihat ve Terakki'nin eğitime verdiği önemi gösteren kaynaklar içerisinde yer almaktadır.

Kulüpler, konferanslar ve gece dersleri düzenleyerek evlad-ı vatanın iktisada, Türkiyat, ziraiye, hıfzıssıhhaya, terbiye, siyasiyat ve ahlakiye hakkında bilmesi gereken kısımların öğretilmesini amaçlamaktadırlar (İttihat ve Terakki Nizamnamesi, 1327, s. 21). İttihat ve Terakki kulüplerinin bu konulara eğilmesini toplumsal kalkınmaya verdiği önemle açıklanabilmektedir (Çiftçi, 2015, s. 125). Ayrıca her

kulüpler gece dersleri açarak bir mektebi de kendi himayelerine alarak tedrisatını tanzim ve ıslah ederek rapor hazırlayacaklardır (İttihat ve Terakki Nizamnamesi, 1327, s. 24). Böylelikle İttihat ve Terakki, kulüpler yoluyla eğitim konusundaki görevini yerine getirmektedir (Tunaya, 1989, s. 202).

Cemiyetin taban birimini oluşturan kulüpler, sosyal ve kültürel faaliyetleri İttihat ve Terakki adına sağlayacak birim vazifesi görevini görmüştür. Ayrıca kulüplerde çalışmak için ittihatçı olmanın şartı kaldırarak tüm halkın yararlanılması sağlanmıştır (Tunaya, 1989, s. 201). Böylelikle İttihat ve Terakki kulüpleri topluma nüfuz ederek sosyal, kültürel konularda çalışmalar yaptığı alt birimlerini oluşturmaktadır (Aydın, 2012, s. 807). İttihat ve Terakki siyasi bir nitelik taşımaktan ziyade toplumun şekillenerek geleceğe hazırlanması konusunu kendisine bir görev bilmiştir (Kara, 2016, s. 59).

2.3.4.2. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 31 Ocak 1913'te kurulmuştur. Yayımlanan nizamnamesinde milli terbiye, sağlık, milli fikirlerin gelişimi ve güçlendirilmesi ve halkın istihdamı gibi konuları içermektedir. Diğer maddelerinde ise olabilecek savaşlar karşısında halkın savaşa hazırlanmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda beden terbiyesine yönelik eğitimi sağlama görevini de üstlenmektedir. Tüm bunları yaparken siyasetten uzak olacağı da nizamnamelerin maddeleri arasında yerini almıştır (Tunaya, 1989, s. 293).

Cemiyet, osmanlı halkının ihtiyaçları doğrultusunda yardım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu yardımları bağış yoluyla, sinema, tiyatro gösterimleri ve spor müsabakalarından elde etmektedir. Balkan Savaşları'nda ve I. Dünya Savaşı'nda orduya çeşitli yardımlarda bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan bir süre sonra 2 Nisan 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından kapatılmıştır (Zamacı, 2022).

2.3.4.3. Türk Ocağı

Osmanlı Devleti'ndeki Osmanlılık ve İslamcılık politikasının beklenen sonuçları vermemesi üzerine Türk aydınları harekete geçmiştir. Türklerin, sosyal, kültürel, iktisadi alanlarda gelişirken bu gelişimin herhangi siyasi bir varlık gözetmeksizin

hizmetler yapması amacıyla milliyetçi bir dernek kurulması fikri ortaya çıkmıştır (Kodal, 2004, s. 296). Türk Ocağı, Türk Derneği'nin (1908) ve Türk Yurdu'nun (1911) devamı niteliğindedir. 25 Mart 1912'de kurulmuştur. Kurucu üyeleri, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ferik Tek, Ahmet Ağaoğlu, Fuat Sabit, Yusuf Akçura ve Mehmet Ali Tevfik yer almaktadır (Akyüz, 1986, s. 202).

Türk Ocakları kuruluş amacını “Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve i'tilası ile Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmak” olarak açıklamıştır (Akyüz, 1986, s. 202). Amacını gerçekleştirme gayesinde okullar yaptırmak, dersler vermek, konferans düzenlemek, toplantılar yapmak, kitap ve dergi yayımları yapmak, milli iktisadın gelişimine katkıda bulunmak için çalışmaların yürütülmesi planlanmıştır. Türk Ocakları 1931 yılında kapatılmıştır. 1949 yılında tekrar açılarak günümüzde de devamlılığını sürdürmektedir.

2.3.4.4. İzçiler Ocağı

İzçiler Ocağı, Enver Paşa'nın gözetiminde 10 Nisan 1914'te kurulmuştur. İzçiler Ocağı, amacını “İzci oymakları (tabur) teşkil ederek bunlar vasıtasıyla gençliğin açık göz, çevik, becerikli, yiğit, tehlikeci, fedakar, vatanperver olarak yetiştirmelerine ve aynı zamanda tasanüd, yasacılık, mesuliyetperverlik ve namusperestlik duygularıyla mütehallik olmaları” olarak belirlemiştir (İdman, 1330; Aktaran: Akcan, 2015, s. 158). Bu doğrultuda Belçika izci reisi Mösyö Harold Parfitt'in Osmanlı ülkesine gelerek izciliğin gelişmesine katkıda bulunması sağlanmıştır.

İlk oymak beyleri Darülmuallimin öğrencilerinden oluşmaktadır. Türk Gücü, İdman Kulüpleri, Darülmuallimin ve Sultaniler bünyesinde oluşturulan izci grupları, seyahatler düzenlemişlerdir. Ancak İzçiler Ocağı kapsamlı bir faaliyette bulunamadan seferberlik ilan edilmiştir.

2.3.4.5. Güç Dernekleri

Güç Dernekleri, gençleri manevi ve maddi anlamda vatanın korunmasına hazırlamak ve gençlerin ölene kadar vatansaver kalmalarını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Dernek, resmi okullar ve resmi kurumlarda zorunlu olarak kurulmuştur. Denetimleri ise Harbiye Nezareti tarafından yürütülmüştür (Tunaya, 1989, s. 297).

1914’de güç derneklerini örgütlemesi için Belçika İzciler Başkanı M. Parfitte’nin Osmanlı ülkesine çağrılmıştır. Resmi okullarda zorunlu olarak genç derneklerinin kurulmuştur. 12-17 yaş arasındakilerin Güç Dernekleri’ne hazırlık olarak kabul edilen İzciler Derneği’ne devam edecekleri, 17 yaşından büyüklerin ise Güç Derneği’ne devam edecekleri kararlaştırılmıştır. Ancak seferberliğin ilan edilmesi ile birlikte Güç Dernekleri faaliyetleri de sekteye uğramıştır (Akcan, 2015, s. 201).

2.3.4.6. Genç Dernekleri

I. Dünya Savaşı başladığında savaşa katılan çoğu ülkenin gençlik teşkilatı vardır. Almanya, İngiltere, Fransa ve Rusya’da genç teşkilatlanmaları ve jimnastik kulüpleri veya spor teşkilatları vardır. Nitekim olası bir savaşta bu gençler zaten idmanlı olmaları sebebiyle vatanları için kolaylıkla seferber olabileceklerdir. Ancak Osmanlı’nın böyle bir teşkilatlanması yoktur. Osmanlı’nın hürriyetini ve sınırlarını koruyabilecek bir gençliğe ihtiyacı vardır (Sarısaman, 2000, s. 439).

Osmanlı ordusunda görev yapmakta olan Von Der Goltz Paşa tarafından gençlik teşkilatının kurularak gençlerin savaşta eriyerek kaybolmaları yerine aslan gibi vatan uğrunda her an çarpışmaya hazırlamak amaç edinilmiştir (Vedat Örfi, 1335; Aktaran: Akcan, 2015, s. 218). Almanya’dan Von Hoff, Mart 1916’da İstanbul’a gelerek genç dernekleri için çalışmalara başlamıştır. Çalışmalar neticesinde 17 Nisan 1916’da Osmanlı Genç Dernekleri kurulmuştur (BOA, DH.İ.UM.EK., 1332, 101/74).

Genç Dernekleri’ne kabul, 12-17 yaş aralığında olanların gürbüz derneğine, 17 üzeri olanların ise dinç derneğine kayıt olacağı şeklindedir (Genç Dernekleri Talimatnamesi, 1332, s. 3). Genç Dernekleri kendi adını taşıyan bir mecmua çıkartarak, beden terbiyesi, oyunlar, dernek faaliyetleri ve vatanseverlik gibi konularında yazılar yayımlamıştır.

2.4. Vatandaşlık

2.4.1. Vatandaşlık Kavramı

Vatandaşlığın siyasi düzeninin Antik Yunan’a dayandığı bilinmektedir. Antik Yunan’da kent devletleri yerine “polis”in kullanım amacının bir örgütleniş biçimi

olduğu ve kalıcı olmanın asıl amaç olduğu bilinmektedir. Polislerin kalıcı olmasındaki temel sebep toplumsal ve siyasal örgütlenişinin yanında dini, askeri ve ekonomik olarak bir bütünlük sağlamasıdır. Nitekim her Yunanlı önce bir vatandaş (polites) olarak kendisini tanımladığından böylelikle kendisini polis gerçeğinden de ayırmamaktadır (Ağaoğulları, 2002, s. 16). Ancak burada belirtmek gerekir ki Antik Yunan'da vatandaşlık, yalnızca polisin yerli halkını oluşturan ve belirlenmiş haklara sahip kişilere verilen bir haktır. Polislerin gelişimiyle vatandaşlığa kabul, silah kullanma hakkına sahip erkeklerin kazandığı bir konum olmasıyla birlikte kadınların vatandaş kabul edilmediği görülmektedir (Ağaoğulları, 2002, s. 19-20). Antik Yunan vatandaşlığının eşitlikten değil de birey ile bireyin siyasal topluluk içerisindeki hak ve sorumluluklarının karşılıklılığından geldiği vurgusu önemli olmuştur (Özkazanç, 2009, s. 249).

Fransız İhtilali neticesinde her ulus kendi hürriyetlerini belirleyebileceği veya hürriyetler konusunda sorumluluk alabilecekleri bir devlet oluşturma fikri ön plana atılmıştır. Zaman içerisinde şekillenen bu fikir ulus devletlerin oluşumu ve vatandaşlık kavramının değişimine sebep olmuştur. Ulus oluşumundaki temel düşünceyi Balibar (2000), yüzyıllardan beri devamlılık sağlayan kuşakların birbirlerine 'değişmeyen bir töz' aktardıklarına inanmaları şeklinde ifade etmektedir (Balibar, 2020, s. 109). Ulus, ortak hatıralar, ortak karar alma, birlikte yaşamayı istemek ve tüm bunların gelişimine katkı sağlayabilecek düşünsel temellerden oluşmaktadır (Renan, 2016, s. 50). Ortaya çıkan bu yeni ulus modeli ile birlikte genel anlamıyla halk pasif bir konumdan aktif bir konuma geçmiştir. Riesenber (1992), ortak karar alma sürecinde bu kararların uygulanması ve ayrıcalıkların nasıl şekilleneceği ile ilgili uygulamaların bir anlam kazanmasıyla vatandaşlığın ortaya çıktığı görüşündedir (Riesenber, 1992; Aktaran: Özkazanç, 2009, s. 249). Bireyi ön plana çıkaran bu model vatandaşlık kavramının yeniden tanımlanmasına, sınırlarının belirlenmesine yol açmıştır. Ulus devlet inşa sürecinde organik bir oluşumun meydana gelmesi, devlet ile vatandaş arasındaki bağa dikkat çekmektedir (Üstel, 1999, s. 42). Karşılıklı hakların, yerine getirilmesi gereken ödevlerin ve sorumlulukların belirlenmesi açısından önem taşımaktadır (Aybay, 1982, s. 37). Bu hukuksal bağ kişinin devlete ait olduğunu göstermektedir.

Vatandaşlığın modern olarak tanımlanması ise modern toplumun bir ögesi olarak oluşmuş olmasıdır. Temel anlamıyla modern toplumun kavramsal düzeyde kendini oluşturmasıyla beraber vatandaşlık da onun ayrılmaz bir ögesi olarak şeklini ve yerini almıştır. Modern vatandaşlık tanımında dilsel ve kültürel olarak ortaklıkların mevcut olduğu ve teşekkülünün siyasal boyutunu ulus-devlet seviyesine taşıyarak bir anlam kazandığı görülmektedir. Vatandaş olarak adlandırılacak kimse, yasalar önünde eşit olma önkoşulunu; toplumda var olan farklı grupları ve farklı etnik kökenleri ulus çatısı altında görebilmek demektir (Aksoy ve Arslantaş, 2009, s. 13).

2.4.2. Osmanlı'da Vatandaşlık

Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu bir yapıya sahiptir. Bir beylikten imparatorluk düzenine geçmesi fetih hareketleri ile meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu fetih hareketleriyle Balkanlar, Kuzey Afrika, Asya kıtalarında toprakları bulunmasıyla birlikte fethettiği bölgelerde de huzuru belirli ölçülerde sağladığı bilinmektedir. Böylelikle imparatorluk fethettiği bölgelerdeki insanların çeşitli özellikleriyle de bir birleşme göstermektedir.

Osmanlı toplumunda yaşayan bireylerin sınıflandırılmasındaki temel ölçüt din olmuştur. Osmanlı'yı oluşturan her millet, devlete kendi dini lideri ile bağlılık göstermektedir (Güven, 2018, s. 56). Bu uygulamaya millet sistemi denmektedir. Osmanlı vatandaşlığı temellerinin dayandığı millet sistemi ise birey ve devlet arasında çeşitli yönlerden kurulan bağı nitelemektedir (Eryılmaz, 1992, s. 14). Osmanlı toplumu inanç ekseninde Müslüman ve gayrimüslim olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Böylelikle toplum, inandığı dine mensupluğu ile millet olma özelliğini de beraberinde barındırmaktadır. Müslümanlar dili, ırkı fark etmeksizin Müslüman milleti olarak, Müslüman olmayanlar ise ırkı, dili, dini fark etmeksizin gayrimüslim nitelendirilmiştir. Etkin millet ise Müslümanlardan oluşmaktadır (Eryılmaz, 1992, s. 11).

Fransız İhtilali'nin yaşanması ile birlikte millet kavramı değişmiş ve farklı bir anlam kazanmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda başlamış olan batılılaşma hareketleri özellikle 1839'da Tanzimat'ın ilan edilmesi ise farklı bir boyut kazanmıştır (Şanal ve Alaca, 2020, s. 55). Tanzimat'ın ilanıyla birlikte devlet

ve toplum arasındaki bağda değişim meydana gelmiştir. Toplum sorunlarının anayasalar ile çözülebileceğine dair bir inanç kabul edilmiştir. Tanzimat'ta yapılan reformlar ile devletin fonksiyonları genişleyerek bürokrasinin topluma hâkim olma isteği kolaylaşmıştır (Eryılmaz, 1992, s. 57).

Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) ile hukuki düzende vatandaşlık tanımlamasına dair ilk adımı atmıştır. Bahsi geçen dönemde “vatandaşlık” kavramı ön plana çıkarak daha önce önemsemediği alanlara karışma gerekliliği ön plana çıkmıştır (Şanal ve Alaca, 2020, s. 55). Tanzimat Fermanı kanunen bütün Osmanlı tebaasını eşit kabul etmiştir. Ardından kabul edilen Islahat Fermanı (18 Şubat 1856) maddeleri genel itibariyle ayrıntılı ve gayrimüslim tebaaya yöneliktir. Müslüman ve gayrimüslim halk hukuksal temelde birçok açıdan eşit hale gelmiştir. Meydana gelen bu değişim uzun yıllar Türklerin tepkisine sebep olmuştur (Eryılmaz, 1992, s. 63). Müslüman ve gayrimüslimler arasında yapılan dinsel ayırım 1839 Tanzimat Fermanıyla başlayıp 1856 Islahat Fermanıyla da son bulmuştur. Devlet ve halk arasındaki bağ din ayırımından çıkarak Müslüman ve Gayrimüslimlerin eşitliği kabul edilmiştir.

Tam anlamıyla Osmanlı vatandaşlığına ithaf edilen kanun, Osmanlı Tabiiyet Kanunu'dur. Bu kanuna kadar Osmanlı da vatandaşlık kavramı yoktur (Karpat, 2015, s. 184). 28 Ocak 1869'da kabul edilen bu kanun dokuz maddeden oluşmaktadır. Bu kanun çerçevesinde Osmanlı vatandaşlığına kabul esasları ile ilgili çeşitli bilgiler kanun ile belirlenmiştir (BOA, Y.E.E., 41/133, 1285).

Osmanlı yönetim üyeleri batılı devletlerin kendi iç işlerine karışmaması için meşrutî düzene geçme kararı almışlardır. Meşrutiyet yönetimi anayasa düzenine dayanmaktadır. Böylelikle kanun-i esasi hazırlanmıştır (Eryılmaz, 1992, s. 89). Kanun-i esasi Osmanlılık temeli üzerine dayanmaktadır. Osmanlılık din, mezhep ve ırk farkı gözetmeksizin tek bir çatı altında toplamaktadır. Kanun-i Esasi'nin sekizinci maddesiyle kişi hangi dinden veya mezhepten olursa olsun Osmanlı kabul edilmiştir ve böylece vatandaşlık siyasi ve hukuki bağ olarak ifade edilmiştir (Özkan, 2019, s. 2210).

Osmanlı İmparatorluğu'nun modern bir kimlik tabanı oluşturma çalışmaları on dokuzuncu yüzyıla dayanmaktadır (Karpat, 2015, s. 185). Kapsayıcı bir toplum oluşturma gayesiyle Osmanlılık fikri devletin çeşitli grup, din ve mezhepteki

insanları bir araya getirecek bir uygulama olmuştur (Karpaz, 2015, s. 185). Bu sebeple Osmanlı vatandaşlığı Osmanlılık ideolojisi içerisinde birleşmiştir. Osmanlılık hangi millet veya ırktan olursa olsun herkesi Osmanlı çatısı altında birleştirmeyi ön gören bir felsefe halini almıştır.

2.4.3. Vatandaşlık Eğitimi

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milletçi duygular ile her ulus kendi hürriyetini tayin etme hakkına sahip olmuştur. Böylelikle bu yeni ulus devlet modeli bireyi ön plana çıkartmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni ulus modeli ile birlikte genel anlamıyla halk pasif bir konumdan aktif bir konuma geçmiştir. Kurallara boyun eğen halkın yerini yönetimde söz alabilme gücünü elinde bulunduran halk almıştır. Tüm bu değişimlerin ulus anlayışına göre devamlılığını sağlayabilmesi için çeşitli araçlar ile kontrolünün sağlanması gerekliliği doğmuştur. Ulus çerçevesinde yapılan tanımlamalar neticesinde ulus düşüncesindeki temellerin kontrol edilebilirliği anlaşılmaktadır. Bu kontrol edilebilirlik ulus devletlerinin çeşitli aygıtları ile mümkün olabilmektedir.

Ulus devletler, eğitimi, kendi birliklerini ve bütünlüklerini korumak amacıyla bir araç olarak kullanmışlardır. Yeni oluşum içerisinde olan siyasi amacın toplum tarafından kabul edilmesi için başvurulacak en iyi yol eğitim olarak görülmüştür. Devlet, devamlılığını sağlamak için ideoloji ve eğitimden yararlanmaktadır. İdeoloji aracılığı ile mevcut iktidar kendi normlarını topluma dayatırken eğitim bu dayatmanın zemininde iktidarın kullanacağı bir seçenek olmuştur (Çetin, 2001, s. 201).

Modernliğin ortaya çıkışından sonra modern devletlerin ebediliği hususu eğitim ile gündeme gelmiştir. Modern eğitim ve ulusçuluk arasında bir bağlantı olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncedeki eğitim ve ulus ilişkisinin yönü modernleşmeye giderken toplumsal birlik temin edilmektedir (Şimşek, Küçük ve Topkaya, 2012, s. 2813). Eğitim, ulusal kimlik ve devlet bağlamında vatandaş olma bilincinin kazandırılması yönünden önemli görülmektedir. Vatandaşlığın kavramsallaşmasının temelinde ulusal kimliğin yattığı ve ulusal kimliği meydana getiren ve devamlılığını sağlayanın eğitim olduğu düşünülmektedir (Güngör, 2017, s. 440). Nitekim insan

ilişkilerinin ilerlediği ve değiştiği durumlarda çocukların toplumsal öğretileri kazanması için formal bir eğitim sürecinde olmaları gerekmektedir (Özmen, 2015, s. 10).

Hâlihazırda işleyen demokratik sistemi yeniden kurabilecek kapasitede, kendilerini sosyal ve ekonomik adalete adayarak, çeşitli sorunlar ve kaygılar üzerindeki konumlarının farkında olabilen ve bunu içselleştiren anlayışa sahip vatandaşlar, toplumun devamını sağlar niteliklerdir (Kincheloe, 2001, s. 710). Günümüz topluluklarının hedeflediği insan modeli; iyi, sorumluluk sahibi, vatanını seven vatandaşlar yetiştirmek yani ideal/makbul vatandaşlar yetiştirmektir (Kan, 2006). Belirtilen tanımlamaların hepsini kapsayan kavram ise vatandaşlık üzerine olmuştur.

Bir kimsenin kimlik gelişimi, kendi özerkliğine bırakılmadan devlet tarafından organize edilen okullar vasıtasıyla sosyalleşme faaliyetlerinin hedefini oluşturmaktadır. Öğrencilerin kimlik gelişimini hangi bakımdan destekleyeceği ise vatandaşlık eğitimi çerçevesinde inşa edilmektedir (Veugelers ve Groot, 2019, s. 14). Yaşadığı toplumun değerlerine aşına; temel değerlere uygun mevcut pratikleri değerlendirme, eksik yönlerini geliştirme, değiştirme veya yenisiyle değiştirme gücüne sahip eleştirel ve yaratıcı düzeyde kendi bilgilerine, değerlerine ve içgörülerine başvurarak tek başına ve diğerleriyle beraber hareket etme becerisine sahip kişiler yetiştirmektir (Bernstein, 1971, s. 456). Nitekim demokratik toplumların devamlı olabilmesi için vatandaşlık erdemi, toplumsal sorumluluk duygusunun özel çıkarların bir kenara bırakılarak dönemsel istekliliklerin oluşturulması gerekmektedir (Howe ve Covell, 2009). Tarih ve coğrafya dersleri ile geçmişe bir yolculuk yaparak, dönemde yaşanan zorluklara ve bu zorluklar karşısında insanların nasıl davrandıklarına, çözümlerine odaklanırlar ve bu anlatımlar aslında bir vatandaşın görevlerini niteler şekildedir (Rugg, 1930, s. 594).

Vatandaşlık eğitimi “Vatandaşlık eğitimi, uyumlu bir arada yaşamayı teşvik etmeyi ve bireylerin ve içinde yaşadıkları toplulukların karşılıklı yarar sağlayan gelişimini teşvik etmeyi amaçlayan bir konu alanıdır. Demokratik toplumlarda vatandaşlık eğitimi, öğrencilerin aktif, bilgili ve sorumlu, ulusal, Avrupa ve uluslararası düzeyde kendileri ve toplulukları için sorumluluk almaya istekli ve yetkin vatandaşlar olmalarını destekler.” (Eurydice, 2017, s. 3) olarak tanımlanmaktadır. Vatandaşlık

eğitimi bugün bireylerin hak ve sorumluluklarının bilincinde olarak davranmaları üzerinde durmaktadır (Çelik ve Öztürk, 2019, s. 194).

Vatandaşlık eğitiminde okulun önemi büyüktür. Okullar geleceğin vatandaşlarını yetiştirme konusunda temel bilgilerin yanında farklı yaşantılara sahip insanların bir arada bulunması sebebiyle karşılıklı olarak temel vatandaşlık değerlerinden anlayış, hoşgörü ve saygı gibi değerlerin kazanılmasına katkı sağlamaktadır (Çelik ve Öztürk, 2019, s. 202).

Vatandaşlığın genişletilmiş tanımında ulusal düzeyden ötede küresel vatandaşlık bağlamında tüm dünya ile bağlantılı bir vatandaşlık tanımına işaret etmektedir. Derinleştirilmiş bir vatandaşlık tanımında siyasi boyuttan sosyal ve kültürel boyuta geçildiğine işaret etmektedir. Bu boyutların genel çerçevesi ise toplumla birlikte yaşamak ile ilintilidir.

2.5. İlgili Araştırmalar

Demirbacak (2022) araştırmasında Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası'nın eğitim politikasını incelemiştir. Beden terbiyesi eğitimi, ruhi terbiye eğitimi, ahlaki terbiye eğitimi ve hıfzıssıhha eğitimi başlıkları ile Genç Dernekleri Mecmuasında yer alan makaleler incelenmiştir.

Küçükkeleş (2021) araştırmasında, İttihat ve Terakki'nin kendi insan tipini oluşturma noktasında eğitim faaliyetlerine yer verilmiştir. Araştırmada bu faaliyetlerde özellikle küçük yaşta çocukların eğitim faaliyetleri yer alırken, halk için de kulüpler ve gece dersleri aracılığıyla kendi fikir ve düşüncelerini yayma hedeflerinden söz etmektedir. İttihat ve Terakki'nin devamını sağlamanın yolunun eğitim ile mümkün olabileceğine inanmalarını ve eğitim politikasını ise yeniden kazandıkları Meşrutiyet idaresinin tüm halk tabakalarınca anlaşılması ve ona sahip çıkılması gibi düşünceler üzerine oluşturmuştur. Küçükkeleş, Balkan savaşları sonrasındaki eğitimin ulusal bir şekle bürünürken cumhuriyet dönemine de bu ulusal eğitim felsefesini miras bıraktığını belirtmiştir.

Ozan ve Kuş (2021) araştırmasında nitel durum çalışması desenine göre yürütülmüştür. Araştırma aralığı 1908'den 1962'yi kapsayan dönemdeki vatandaşlık

öğretim programından oluşmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre II. Meşrutiyet dönemi müfredat programında Osmanlılık ideolojisi ekseninde yer alırken, erken cumhuriyet döneminden 1962'ye kadar milli kimlik söylemi yer aldığına değinilmiştir. Makalede bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik araştırma aralığına göre incelenmiş ve her iki dönemde de dini kimlik dışındaki kavramlara ilişkin bulgulara rastlanmıştır. Dini kimliğe ilişkin cumhuriyet döneminde herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Elban (2020) araştırmasında, Selim Sırrı'nın Genç Dernekleri Mecmuası'nda yer alan çeşitli makalelerini incelemiştir. Selim Sırrı'nın ele alınan makalelerinde yer alan vatan kavramı üzerine durulmuştur. Araştırmacı, Selim Sırrı'nın, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp gibi kimselerin çeşitli görüşlerini çocuklara aktardığı şeklinde yorumlamaktadır.

İğneci (2020) araştırmasında dönemin vatandaşlık eğitimi kitabı olarak kullanılan malumat-ı medeniye ve günümüz vatandaşlık programının karşılaştırılması yapılmıştır. Vatandaşlık eğitim kitabı olan Malumat-ı Medeniye bağlamında müfredat programını, dersin disiplinler arası yaklaşımını, tarih, coğrafya, edebiyat ve müzik derslerindeki yansıması incelenmiştir. Yazar, malumat-ı Medeniye kitaplarıyla siyasal ve kamusal katılım yapıldığına vurgu yapmıştır.

İçen (2020) araştırmasında 14 ciltlik kitaplar yer almaktadır. Bu kitaplar II. Meşrutiyet döneminde vatandaşlık eğitim kitabı olarak nitelendirilen 14 adet Malumat-ı Medeniye, Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye, Malumat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye kitaplarının Osmanlı Türkçesinden, Türkçeye transkripsiyonu şeklindedir.

Başkutlu (2020) araştırmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genç nesil algısını ve yönetimini incelemiştir. İttihat ve Terakki'nin Balkan Savaşları sonrasında Türkçülük ideolojisine dönerek Türk Ocağı, Türk Gücü Cemiyeti, İzci Teşkilatı, Güç Dernekleri ve Genç Dernekleri ile genç neslin kontrolü, yönetimi ve toplumsal hayata kazandırılması üzerinde durulmuştur. Yazar, İttihat ve Terakki'nin bu politikasını, modern vatandaş tasavvurunun oluşabilmesi ve günlük hayatın yönetilebilmesi bağlamında değerlendirmektedir.

Kaya'nın (2020) araştırmasında, Osmanlı'dan günümüze kadar ders programları ve ders kitapları aracılığıyla nasıl bir vatandaş modelinin oluşturulmaya çalışıldığını araştırmak amaçlanmıştır. Araştırmanın sonuçlarında, II. Meşrutiyet dönemi eğitiminin dönemin siyasal vurgusunu içeren kanunlara uyan bir vatandaş modelinin benimsendiği, 1913 müfredat programında ise vatandaşlık eğitiminin ailede verilmeye başlanması ve Meşrutiyetle birlikte gelen kavramlardan oluştuğudur. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ise cumhuriyet kavramının ön planda olduğu itaatkâr vatandaşlar oluşturulmak hedefinin olduğudur. Yazarın dikkat çektiği nokta ise kitap içeriklerinde yer alan hak ve özgürlükler konularının yer almasının yanında ayrıca itaatkâr vatandaş modelinin oluşturulmaya çalışılması olmuştur.

Civelek (2019) araştırmasında, dönemin vatandaşlık kitabı olan Malumat-ı Medeniye kitaplarının incelemesiyle II. Meşrutiyet dönemindeki vatandaşlık tasavvurunun anlaşılması amaçlanmıştır. Malumat-ı medeniye kitaplarının incelenmesinden oluşan çalışmada bu kitaplarda en çok karşılaşılan kavram meşrutiyet vurgusu olmuştur. Malumat-ı Medeniye kitaplarında yer alan kavramlar tez içerisinde açıklayıcı olarak ele alınmıştır. Yazar, malumat-ı medeniye kitaplarında yer alan ahlak vurgusunun İslami açıdan ziyade terbiye ve fen meselesi olarak ele alındığını vurgulamıştır. Bu durumu ise Jön Türklerin pozitif bilimci yanları ile açıklamıştır.

Çam'ın (2019) araştırmasında II. Meşrutiyet döneminde çocuk eğitimini anlatması açısından çalışmamızın ilgili araştırması içerisinde incelenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde iptidai mekteplerde okutulan ders kitaplarının içeriklerinin analiz edilerek dönem içerisinde nasıl bir kimlik inşa edildiğini anlamak amaçlanmıştır. Nitel araştırma olarak tasarlanan bu çalışmada veriler doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Osmanlılık çerçevesinde biz düşüncesi oluşturulmaya çalışıldığı tespit edilirken Balkan Savaşları'nın kaybedilmesi sonucunda Türkçülük çerçevesinde bir eğitim modeli yerini almıştır. Çam, II. Meşrutiyet eğitimi, genel hatlarıyla çocuğun, yarının makbul vatandaşını yetiştirme gayesiyle birçok yönden donatılarak Cumhuriyet döneminin nitelikli gençlerini yetiştirdiğini belirtmiştir.

Abatay (2019), araştırmasında İzmir basınına göre İttihat ve Terakki kulüplerini incelemiştir. Ahenk, Anadolu ve İttihad gazetelerinin incelenerek hazırlanan bu

çalışmada, İttihat ve Terakki'nin kulüpleri vasıtasıyla sistemli bir çalışma yürüttüğü sonucuna ulaşılmıştır. Kulüplerin sağlık ve yardımseverlik faaliyetlerinde bulunduğu, milli iktisadın ilerlemesi için konferanslar verdiği, ilkokul açılmasına yönelik faaliyetlerde bulunduğu, tiyatro gösterileri ile sosyal faaliyetler gerçekleştirdiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Yaşar'ın (2018) araştırmasında 1908'de eğitim programlarına giren Malumat-ı Medeniye ders kitapları incelenmiştir. Müfredatta yerini aldığı anda öğretici bilgilerden ibaretken zaman içerisinde dönemin siyasi koşullarıyla birlikte bu dersin vatandaşlık eğitiminin bir parçası haline alageldiği yazar tarafından ifade edilmiştir. Yazar aynı zamanda Malumat-ı Medeniye dersi kitap yazarlarının kendi görüşlerine göre şekillendiğini belirtmiş ve örnekler sunmuştur.

Akcan (2015) araştırmasında İttihat ve Terakki Fırkası'na ait paramiliter gençlik kuruluşlarını incelemiştir. Balkan mağlubiyetinin ardından İttihat ve Terakki'nin beden terbiyesi hususuna önem verdiğine değinilmiştir. İktidarı tamamen ele alan İttihat ve Terakki'nin sağlık, eğitim ve askerlik hususuna verdiği önemden yola çıkılarak Türk Gücü, İzciler Ocağı, Güç Dernekleri ve Genç Dernekleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Akcan (2015), Genç Dernekleri'nin Osmanlı'nın güçlü bir ordu ve millet olma yolunda gerekli bir teşkilat olduğu görüşündedir.

Zamacı (2015) araştırmasında, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ni ve faaliyetlerini incelemiştir. Cemiyet sosyal bir örgütlenme niteliğindedir. Bu doğrultuda halktan toplanan yardımlar ve çeşitli etkinlikler düzenlenerek elde edilen kazanç ordu ihtiyaçlarına ve toplumun dönüşmesini sağlamaya yönelik faaliyetlerde kullanılmıştır. Cemiyet, sosyal yardım faaliyetlerinin yanı sıra kültürel faaliyetlere de yer vererek vaaz ve konferanslar düzenleme, kendi bünyesindeki yayınları ile eğitim hayatına katkıda bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Duman ve Tuna (2012) araştırmasında, II. Meşrutiyet döneminin ilk vatandaşlık kitaplarından olan Rehber-i İttihad'ı içerik yönünden incelemiştir. Osmanlıcılık, eşitlik, hürriyet, uhuvvet, adalet, çalışma, köylülük-şehirlilik, askerlik, meclis, seçim, padişah ve vatandaş kavramları incelenmiştir. Bu bağlamda kitabın adının İttihat ve Terakki ile olan bağından ve dönemin Osmanlılık ideoloji çerçevesinde

yazıldığından söz edilmektedir. Kitapta vatandaşlığın temel görevlerinden olan vergi verme konusunun geçmediği belirtilmiştir.

Polat (2011) araştırmasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan bugüne değin vatandaşlığın temel vurgusu olan bireye önem verilmediğine odaklanılmıştır. Vatandaşlığın ancak siyasi düzende devlet çıkarları gereğince ifade edilip kullanıldığı yazar tarafından ortaya konmuştur.

Çot (2010) araştırmasında, İttihat ve Terakki'nin eğitim modelinin günümüze değin izler taşıdığı vurgusunu yapmıştır. Tanzimat döneminde modernleşen eğitimin, II. Meşrutiyet döneminde güçlenmesine ve bu güç temelinde günümüze kadar taşındığı araştırmanın genel içeriğini oluşturmaktadır.

Tuna'nın (2008) araştırmasında Malumat-ı Medeniye dersine yönelik ilk kitaplardan Müstecabizade İsmet tarafından Osmanlılık ideolojisini benimsetmek için yazılan Rehber-i İttihad kitabı incelenmiştir. Yazar kitabın rüştiye mektepleri için yazılan en erken tarihli kitap olması üzerine durmaktadır. Kitapta yer alan Osmanlıcılık, eşitlik, hürriyet, uhuvvet, adalet, çalışma, köylülük-şehirlilik, askerlik, meclis, seçim, padişah ve vatandaş kavramları detaylı olarak incelenmiştir. Tuna, Malumat-ı Medeniye'nin müfredatta yerini almasından ve dönemin siyasi koşullarında Osmanlılık ideolojisinden vazgeçildiğinden önemini kaybettiğine vurgu yapmıştır.

Üstel'in (2008) araştırmasında II. Meşrutiyet Dönemi, Tek Parti Dönemi ve Çok Partili Dönem olmak üzere üç kısımda vatandaşlık eğitimi ele alınmıştır. Vatandaşlık eğitiminin başlangıcı olarak görülen II. Meşrutiyet dönemi Malumat-ı Medeniye kitaplarının dönemin ideal vatandaş yetiştirme gayesinde önemli bir noktada olduğunu belirtmiştir. Bu kitapla hedeflenen gayeyi ise meşrutiyet ilkelerine bağlı ve yeni rejimin değerleriyle uyumlu bireyler yetiştirmek olduğuna vurgu yapmıştır. Cumhuriyet döneminde ulus-inşa süreciyle idealize edilen vatandaş modelini ise Malumat-ı Vataniye ve Yurt Bilgisi kitapları üstlenmişlerdir. Bu kitaplardaki vatandaş tasavvuru ise medeni ve yurtsever olmaktan geçmektedir. Üstel, bu dönemdeki vatandaş eğitimi gayesinde militan vatandaş kavramına dikkat çekmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1950'li yıllara kadar ders kitaplarında toplulukçu vatandaşlığın benimsediğini belirtmiştir. Üstel 1980'den sonra

vatandaşlık kitaplarında militan vatandaşlık anlayışının genişletilmiş tehdit ve tehditlerle karşı karşıya bırakıldığına değinmiştir.

Keskin (2002) araştırmasında öğretim programları yapı, amaç ve içerik yönünden mukayeseli olarak incelenmiştir. Araştırma tarihsel yöntem ile yürütülmüştür. Sosyal Bilgileri kapsamına giren coğrafya ve tarih derslerinin farklı isimlerle içeriği benzer şekilde 1908'den günümüze 1962 ve 1968 programları hariç hepsinde rastlanılmıştır. Bulgular arasında Sosyal Bilgiler olarak değerlendirilebilecek derslerin dönemin siyasi ideolojisini yansıttığına da değinilmiştir.

Toprak (1988) araştırmasında II. Meşrutiyet ile birlikte vatandaşlık eğitimi alanında yazılan ilk kitap olarak Rehber-i İttihad'ı işaret etmektedir. Araştırma, Osmanlı Türkçesi ile yazılan Rehber-i İttihad'ın Türkçeleştirilmesi şeklindedir. Toprak, vatan, hürriyet, müsavat, meclis-i mebusan ve askerlik gibi kavramların ilk kez çocukların anlayabileceği bir dil ile yazıldığı vurgusunu yapmaktadır.

Selim Sırrı (1333a) araştırmasında, vatanın neden uğruna ölmeye değer bir şey olduğunu açıklamıştır. Vatanın tarifinden yola çıkarak, vatanın önemine dair verilen örnekler ile Genç Dernekleri'ne devam eden öğrencilere vatan sevgisi aşılanmıştır.

Selim Sırrı (1333b) araştırmasında vatanın ruhaniyetine değinmiştir. Vatanın ruhaniyetini toprak olarak nitelendirmektedir. Çünkü toprak altında geçmiş atalarının barındırıldığına vurgu yapmaktadır.

Selim Sırrı (1334) araştırmasında maddi ve manevi vatandan söz etmektedir. Maddi vatanın coğrafya bilimi, manevi vatanın tarih bilimi ile bulunabileceğini vurgulamaktadır. Coğrafyasını ve tarihini bilmeyen milletlerin vatanlarını tanıyamayacaklarını belirtmiştir.

Maarif-i Umumi Nezareti (1332) tarafından yayımlanan talimatname, idadilerin ders müfredat programıdır. Ticari, sınai, zirai, umumi şubelerine ait ders bilgileri yer almaktadır. Programda ders cetveli ve her derse ait bilgiler yer almaktadır.

Maarif-i Umumi Nezareti (1331) tarafından yayımlanan talimatname, sultani mekteplerine ait ders programıdır. Programda sultani kademesine ait tüm dersler izahlı olarak açıklanmıştır. Kademelere göre ders cetvelleri yer almaktadır.

Maarif-i Umumi Nezareti (1329) tarafından yayımlanan talimatname, iptidai mekteplerin ders müfredatını konu edinmektedir. Eserde altı, beş, dört ve üç dershaneli ve muallimli mekteplere ayrı ayrı ders müfredatları konulmuştur. Her dershaneye ait ders cetveli yer almaktadır. Derslerde işlenecek konular hakkında bilgiler yer almaktadır.

Müstecabizade İsmet (1325) eseri, II. Meşrutiyet döneminde yazılmış ilk vatandaşlık kitaplarından Rehber-i İttihad'ı kaleme almıştır. Rehber-i İttihad, iptidai öğrencileri için hazırlanmış bir risaledir. İçerisinde vatan, padişah, askerlik, meclisi mebusan, sadaka, evcil hayvanlar, mevsimler gibi konular yer almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada İttihat ve Terakki dönemi vatandaşlık eğitimi politikaları ve uygulamalarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Nitel araştırma, sosyal olguların araştırılarak anlaşılmasını öne çıkarmak ve bunu yaparken de sosyal olgunun gerçekleştiği dönem özelliklerini göz önüne alarak çalışmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2020, s. 41).

İttihat ve Terakki dönemi vatandaşlık eğitimi politikaları ve uygulamalarının değerlendirilmesinde kültür analizi yönteminden yararlanılmıştır. Kültür analizi, belirli bir grubun kültürünü tanımlama ve yorumlama olarak ifade edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2020, s. 68).

İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'in siyasi ortamına çeşitli yönlerden etki etmiştir. Vatandaşlık eğitiminde izlemiş olduğu birtakım politikalar ve uygulamalardan söz edilmektedir. Dolayısıyla bu grubun vatandaşlık eğitimi politika ve uygulamalarına yönelik tanımlarını belirlemek ve yorumlamak amaç edinildiğinden kültür analizi yönteminden yararlanılmıştır.

3.2. Çalışma Kapsamı

Bu çalışmanın kapsamı İttihat ve Terakki'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı olan 1908'den Mondros Mütarekesi 1918'e kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu süre içerisinde İttihat ve Terakki'nin kurguladığı vatandaş modelini gerçeğe dönüştürmek için giriştiği vatandaşlık eğitimi kapsamına giren materyallerin incelenmesi hedef alınmıştır. Literatür çalışmaları sonucunda

dönemin vatandaşlık eğitim anlayışını kavramak için İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yer alan arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında 1908 ve 1918 tarih aralığı göz önüne alınarak materyaller araştırmanın bulgularına dâhil edilmiştir. Böylelikle araştırmanın kapsamı bu süreçlerin incelenmesi üzerine inşa etmiştir.

3.3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Kültür analizi çerçevesinde yürütülen bu çalışmada veri toplama aracı olarak doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Doküman incelemesi, belirlenen kültür ve medeniyetin tarihsel sürecine ilişkin mevcut kalınlardan yararlanarak araştırmaya açıklık sağlamaktır. Belirlenen araştırma çerçevesinde ulaşılmak istenilen bilgilere ait yazılı ürünlerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2020, s. 189). Belirlenen araştırma problemi kapsamında, hangi yazılı ürünlerin araştırma sürecine dâhil edilip edilmeyeceği sınırlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2020, s. 190).

İttihat ve Terakki dönemi vatandaşlık eğitimi politikaları ve uygulamalarının değerlendirilmesinde veri toplama aracı olarak doküman incelemesi kullanılmasındaki temel sebep tarihsel bir sürecin incelenmesidir. Belirlenen bu alanda Osmanlı dönemine ait belgelerin incelenmesi söz konusudur. Bu doğrultuda doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Erişilen belgeler doküman incelemesine tabii tutulmuştur. Osmanlı Türkçesi metinler günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Tarihsel tarama ve doküman incelemesi sonunda elde edilen vatandaşlık eğitimi verileri İttihat ve Terakki dönemi politikaları ve uygulamaları kapsamında değerlendirilmiştir.

Verilerin toplanması aşamasında araştırmacının verilere olan yakınlığı nesnelliği arka plana atma eğilimi gösterirken diğer bir taraftan da araştırma sorularına ilişkin anlamlı veri setlerinin toplanmasına da katkıda bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2020, s. 356). Araştırma kapsamına söz konusu olan 1908-1918 yılları tarihsel bir zaman aralığını kapsadığından verilerin toplanması bu süreç içerisinde teze kaynak oluşturabilecek verilerin elde edilmesi sürecini kapsamaktadır. Bu doğrultuda literatür taraması yapılarak araştırma için sorular belirlenmiştir. Belirlenen sorular çerçevesinde araştırma için elde edilecek materyallerin ulaşılabilecekleri yerler

araştırılmıştır. Veriler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi'nden dijital ortamda elde edilmiştir.

3.5. Verilerin Yorumlanması

Araştırma kapsamında arşivlerden dijital ortamda elde edilen veriler belirli başlıklara ayrılmıştır. Araştırma kapsamı uzun bir süreci kapsadığından bu süreçte yer alan bütün vatandaşlık eğitimini kapsayan belgelerin hepsi veya bir başlıkta yer alan tüm belgeler incelenmemiştir.

Bu doğrultuda vatandaşlık eğitimini kapsayan uygulamalar belirlenmiştir. Bu uygulamalar arasında İttihat ve Terakki kulüpleri, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Türk Ocakları, İzciler Ocağı, Güç Dernekleri, Genç Dernekleri ve Malumat-ı Medeniye ile ilgili arşiv kaynaklarından yararlanılmıştır. Öncelikli olarak İttihat ve Terakki'nin vatandaşlık eğitiminde kulüplerin rolünün anlaşılabilmesi için İttihat ve Terakki Nizamnamelerinden kulüp başlıklı kısımları Osmanlı Türkçesinden Günümüz Türkçesine çevrilerek vatandaşlık eğitimini yansıtan kısımlar bulgulara eklenmiştir. Güç Dernekleri ve Genç Dernekleri ile ilgili talimatnameler, kuruluş kararı ve Genç Dernekleri Mecmualarından birkaçında yer alan kısımlar Osmanlı Türkçesinden Günümüz Türkçesine çevrilerek vatandaşlık eğitimi ile ilgili olanlar bulgulara eklenmiştir. Türk Ocakları, Müdafaa- Milliye Cemiyeti ve İzciler Ocağı ile ilgili arşiv belgelerinden yararlanılmamıştır. Dönemin vatandaşlık eğitimi kitabı olarak nitelendirilen Malumat-ı Medeniye kitaplarına erişilerek kitapların hepsinin ana başlıkları ve vatandaşlık eğitimini yansıtan kısımlar Osmanlı Türkçesinden Günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Malumat-ı Medeniye kapsamında yer alan bir başka kitap olan Rehber-i İttihad Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine çevrilerek vatandaşlık eğitimini yansıtan kısımlar bulgulara eklenmiştir. İttihat ve Terakki dönemi vatandaşlık eğitimi kapsamında belirlenen amaçla ilgili sorular oluşturulmuş ve kaynak, arşiv bu doğrultuda incelenmiştir.

3.6. Araştırmacının Rolü

Bu araştırma, yüksek lisans eğitiminde ders döneminde iken danışman hocamla birlikte yaptığımız konuşmalar neticesinde meydana gelmiştir. Lisans eğitimimin tarih bölümü olması sebebiyle tarihsel bir konu seçmek istedim. Danışman hocam bu doğrultuda bana çeşitli kitapları incelemem noktasında telkinlerde bulundu. Ders dönemimin bitmesine yakın konu başlığı hakkında birkaç alternatif oluşturdum. Danışman hocamın da düzenlemeleri ile başlık ve konu son şeklini almıştır. Araştırmaya ilk başladığımda neleri konuya dâhil etmem gerektiğini tam kavrayamadığım için uzun bir okuma sürecinde bulundum. Bu süre zarfında araştırmanın içindekiler kısmını oluşturarak, kavramsal çerçeveyi yazmaya başladım. Bir yandan yazılmış makale, tezleri ve kitapları inceleyerek araştırmama hangi başlıkların dâhil edilip hangi başlıkların dâhil edilmeyeceğini tespit ettim. Dönem içerisinde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış arşiv belgelerini incelemeye başladım. Bulduğum belgeler arasında araştırma ile direkt ilgisi bulunabilecek belgeleri daha önce bu konuda araştırma yapmış kişilerin araştırmalarını da göz önüne alarak seçtim. Kısıtlı bir zamanda geniş bir alanda yapılmış birçok faaliyetten tezim içerisinde bahsetmem gerektiğinden direkt ilgili olabilecekleri seçmeye özen gösterdim. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserleri sözlük yardımı ile Günümüz Türkçesine çevirdim. Çeviremediğim kelimeler noktasında tarih bölümünden yüksek lisans ve doktora mezunu ve doktora yapan arkadaşlarıma sorarak bulmaya çalıştım. Böylelikle veri havuzunu oluşturdum. Belirlemiş olduğum araştırma soruları çerçevesinde Türkçeleştirdiğim metinleri ilgili yerlere ekledim. Sonuç, tartışma ve öneriler kısmını yazarak tezi tamamladım.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

4.1. İttihat ve Terakki Dönemi Genel Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına Yönelik Bulgular

İttihat ve Terakki'nin siyaseten etkin olduğu dönem 1908 yılından 1918 yılına kadar geçen süredir. Halkın yeni bir sistemle karşılaştığı bu dönemde İttihat ve Terakki, halkı yeniden inşa etmek ve yapılan değişimlerin sürekliliğini sağlamak için çeşitli vatandaşlık eğitimi uygulamalarına yer vermiştir. Bu uygulamalar içinde İttihat ve Terakki kendi adını taşıyan kulüpleri vasıtasıyla eğitim ve öğretim faaliyetlerine yer vermiştir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Türk Ocakları, İzçiler Ocağı, Güç Dernekleri ve Genç Dernekleri ile İttihat ve Terakki dönemi genel vatandaşlık eğitimi uygulamaları yürütülmüştür.

4.1.1. İttihat ve Terakki Kulüplerinin Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına Yönelik Bulgular

İttihat ve Terakki, halka ulaşmak yolunda kendi adını taşıyan kulüpleri önemli rol oynamaktadır. İttihat ve Terakki kulüplere önem verdiğini nizamnamelerinden anlaşılmaktadır. Erişilen dört nizamnamede kulüpler başlığıyla yer alan kısımlar transkript edilmiştir.

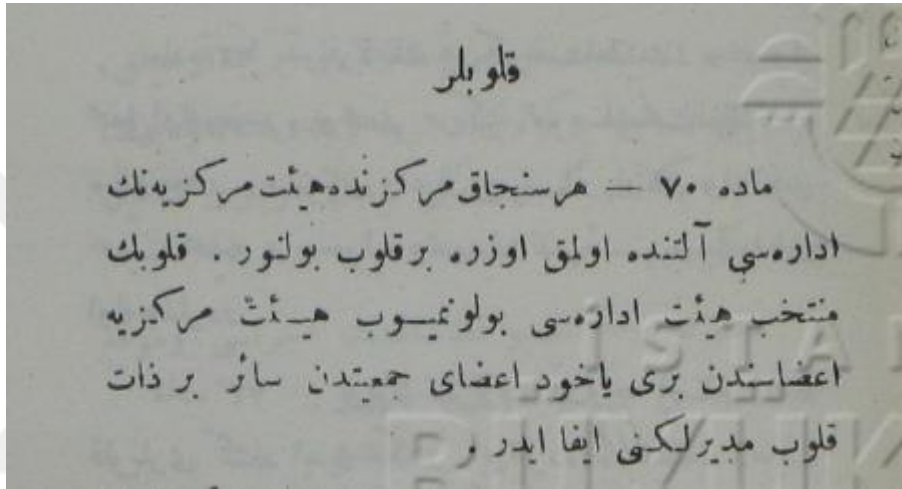
Tablo 4.1. Bazı bölümleri türkçeleştirilen itttihat ve terakki nizamnameleri tarihleri

1	25 Teşrisani 1324
2	1327
3	1332
4	1330-1332

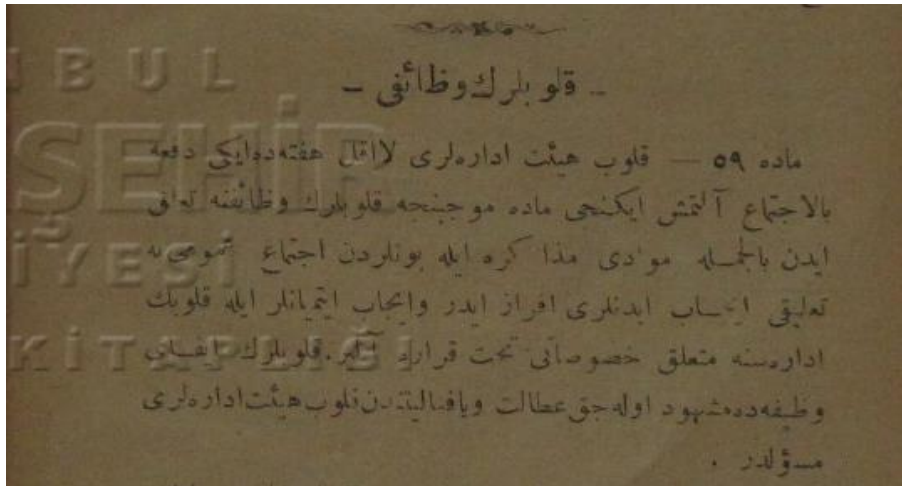
Kaynak: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamelerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

25 Teşrisani 1324 tarihli nizamnamede, kulüpler, kulüplerin vezaifi umumiyesi, kulüplerin varidat ve masrafları, mevad-ı müteferrika başlıklarıyla yer verilmiştir. 94. maddeden başlayarak 127. maddeye kadar kulüpler detaylı olarak anlatılmıştır. 1327 senesindeki nizamnamesinde 55. maddeden başlayarak 83. maddeye kadar olan kısım kulüplere ayrılmıştır. 1327 Nizamnamesinde kulüpler başlığına ek olarak kulüplerin vezaifi ve kulüplerde içtimai umumi başlıklarıyla kulüplere geniş olarak yer verilmiştir. 1332 nizamnamesinde 70. ve 71. maddeler kulüplere ayrılmıştır. 1330-1332 senesindeki nizamnamesinde 70. Ve 71. maddesi kulüplere ayrılmıştır.

GN 4.1. İttihat ve Terakki'nin 1330-1332 senesine ait nizamnamesinde yer alan kulüpler başlığı.
Kaynak: (İttihat ve Terakki Nizamnamesi, 1330-1332, s. 37)

GN 4.2. İttihat ve Terakki'nin 1327 senesine ait nizamnamesinde yer alan kulüpler başlığı.
Kaynak: (İttihat ve Terakki Nizamnamesi, 1327, s. 17)

Kulüpler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin maksadını her surette takip etmeye çalışmakla görevlendirilmiştir. Her sancak merkezinde, heyet-i merkeziyeye bağlı olmak koşuluyla bir kulüp bulunmaktadır (İttihat ve Terakki Nizamnamesi, 1332, s.

28). Liva, kaza, nahiyelerde birer kulüp vardır (İttihat ve Terakki Nizamnamesi, R. 1324, s. 38). Kulüpler, fırsat buldukça köylerin meşrutiyete muhabbetini ve istibdata nefretini uyandırmaya ve bu konuda nasihatlerde bulunmaya gayret edileceği hatta özellikle bu husus için köylere heyet gönderileceği bildirilmiştir (İttihat ve Terakki Nizamnamesi, 1327, s. 24). Böylelikle İttihat ve Terakki tüm Osmanlı'da otoritesini kurmayı planlamıştır.

Bu kulüpler, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetine dahil olan kimseler ile din dil ayrımı gözetmeksizin diğer kimselerin fikirlerinin kavranmasına ve bu fikirlerin bilinerek toplumun gelişmesine teşvik etmeyi amaçlamaktadırlar (İttihat ve Terakki Nizamnamesi, 1327, s. 38). Bu maksatla kulüpler Dersaadet ve vilayette yayılan siyasi, fenni, edebi ve mizahi gazete ve dergileri ayrıca memleket-i Osmani haritalarının toplanarak kulüplere gelen kimselerin faydalanmasını sağlanmak hedeflenmiştir (İttihat ve Terakki Nizamnamesi, R. 1324, s. 38). Bu maddelerden anlaşılacağı üzere İttihat ve Terakki kulüplerinde eğitsel faaliyetler amacı güdüldüğü görülmektedir.

Kulüplerde konferanslar düzenlenerek ziraiye, hıfzıssıhhaya, terbiyeye, siyasete ve ahlak konularına yer verileceği bildirilmiştir (İttihat ve Terakki Nizamnamesi, 1324, s. 38). Yine bu konferansların konuları arasında siyasi, edebi, fenni, içtimai ve ahlaki konulara yer verileceği de belirtilmiştir (İttihat ve Terakki Nizamnamesi, 1327, s. 24).

Kulüp heyetleri, program tertip ederek kulüp dahilinde herkesin görebileceği bir mahalle ile ilgilenecek ve bu kulüpler cemiyetin program ve nizamnamesi dairesinde kendi vazifelerini yerine getireceklerdir (İttihat ve Terakki Nizamnamesi, 1327, s. 21).

İttihat ve Terakki'nin nizamnameleri incelendiğinde kulüpler başlıklı kısımlarda kulüpler vasıtasıyla mektepleri himaye etmelerinden eğitime verdikleri önem açıktır. Eğitime verdikleri önem doğrultusunda kendi adını taşıyan okullar açmışlardır. Bu okulların ne zaman açılmaya başlandığı hakkında bilgi edinilememiştir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde cemiyetin adını taşıyan okullara ait çeşitli bilgiler yer almaktadır. Bu okulların ne zaman açıldığı hakkında bilgiler yer almazken, okula ruhsat verilmesi (BOA. İ.M.F.15/15, 1327), okul binası yapılacak hanenin vergiden

muaf tutulması (BOA. BEO. 3882/291128, 1329), mektep için arsa tahsisi (BOA. BEO, 3652/273863, 1327), okullara Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası gönderilmesi (BOA. MF.MKT., 1183/61, 1331), mektep için Paris'ten getirilen malzemelerin vergiden muaf tutulması (BOA. MF.MKT., 1177/63, 1330), mektep için tamir masrafları (BOA. ML.EEM. 1128/25, 1330), mektep memurları için kararlar (BOA. MF.MKT., 958/2, 1324; BOA. MF.İBT., 517/51) gibi hususların yer aldığı belgelerden, mekteplerin varlıkları hakkında bilgi edinilmektedir. İncelenen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan İttihat ve Terakki Mektepleri'nin isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4.2. İttihat ve terakki mekteplerinin isimleri

İzmir İttihat ve Terakki Mektebi
Feriköy İttihat ve Terakki Mektebi
Manisa İttihat ve Terakki Mektebi
Drama İttihat ve Terakki Mektebi
Bolu İttihat ve Terakki Mektebi
Beşiktaş İttihat ve Terakki Mektebi
Ohri İttihat ve Terakki Mektebi
Üsküdar İttihat ve Terakki Mektebi
Bağdat İttihat ve Terakki Mektebi
Manastır İttihat ve Terakki Mektebi
Bursa İttihat ve Terakki Mektebi
Siroz İttihat ve Terakki Mektebi
Haydarpaşa İttihat ve Terakki Mektebi
Anadoluhisarı İttihat ve Terakki Mektebi
Merzifon İttihat ve Terakki Mektebi
İskenderiye İttihat ve Terakki Mektebi
Priştine İttihat ve Terakki Mektebi
Rodos İttihat ve Terakki Mektebi
Selanik İttihat ve Terakki Mektebi
Urfa İttihat ve Terakki Mektebi
Karantina İttihat ve Terakki Mektebi
Edirne İttihat ve Terakki Mektebi
Karaferye İttihat ve Terakki Mektebi
Cisr-i Ergene İttihat ve Terakki Mektebi

Tablo 4.2. İttihat ve terakki mekteplerinin isimleri (devamı)

Mirgün İttihat ve Terakki Mektebi
Üsküp İttihat ve Terakki Mektebi
Elbasan İttihat ve Terakki Mektebi
Debre İttihat ve Terakki Mektebi
Konya İttihat ve Terakki Mektebi
Beyrut (Hafya) İttihat ve Terakki Mektebi
Samatya İttihat ve Terakki Mektebi
İlbasan (Manastır) İttihat ve Terakki Mektebi
Amasya İttihat ve Terakki Mektebi
Görice İttihat ve Terakki Mektebi
Antalya İttihat ve Terakki Mektebi
Mamuratülaziz İttihat ve Terakki Mektebi
Zor İttihat ve Terakki Mektebi
Samsun İttihat ve Terakki Mektebi
Düzce İttihat ve Terakki Mektebi
Trablusgarp İttihat ve Terakki Mektebi
Karesi İttihat ve Terakki Mektebi
Erzurum İttihat ve Terakki Mektebi
Trablusşam İttihat ve Terakki Mektebi
Palu İttihat ve Terakki Mektebi
Makriköy İttihat ve Terakki Mektebi
Sarıyer İttihat ve Terakki Mektebi
Ayntap (Kürdtepe) İttihat ve Terakki Mektebi
Trabzon İttihat ve Terakki Mektebi

Kaynak: BOA'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

BOA'nde yer alan bilgiler doğrultusunda İttihat ve Terakki adını taşıyan 48 mektep tespit edilmiştir. Bu mektepler tek bir öğretim kademesinde değil çeşitli öğretim kademelerinde açılmıştır. Mekteplerin masraflarının kulüpler tarafından karşılandığı (BOA. MF.MKT., 1085/55, 1326) ve masraflar için piyango tertip edildiği anlaşılmaktadır (BOA. MV. 152/32, 1329; BOA. ŞD. 1366/4, 1329; BOA. MF.MKT. 424/13, 1316).

İttihat ve Terakki eğitime verdiği önemi kulüpleri ve açmış olduğu ittihat ve terakki mektepleri ile yerine getirmeye çalışmıştır. Böylelikle siyasi düzenin değiştiği II. Meşrutiyet ortamında yeni nesilleri yetiştirmek adına bu yöndeki uygulamalarını

çoğaltmıştır. Ayrıca halkın eğitimi noktasında kulüplerin varlığı önemli olmuştur. İttihat ve Terakki mekteplerinin gece dersleri ile halkın eğitimine katkıda bulunulmuştur. İttihat ve Terakki'nin siyasi düzende sağlamak istediği otorite devamlılığının eğitim kanadıyla da devam ettiği görülmektedir.

4.1.2. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına Yönelik Bulgular

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Bulgar topraklarının İstanbul'da uyandırdığı endişeye bir tepki bilinçlenme niteliğinde ortaya çıkmıştır (Polat, 1991, s. 16). Trablusgarp Savaşı sebebiyle kurulan Müzaheret-i Milliye Cemiyeti'nin Balkan Savaşları'ndan sonra kapsamı genişletilerek "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" adını almıştır (Tunaya, 1989, s. 264). Balkan Savaşı'nın başlaması, İttihat ve Terakki 3. Kongresi'ne denk gelerek kongre "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" adını almıştır (Ahmad, 2000, s. 123). Balkan Savaşları sonrasında halkı bilinçlendirmek amaç edinilmiştir. Cemiyet milli terbiye, sağlık, halkın fikirlerinin güçlenerek gelişmesi gayesi güdülmüştür (Tunaya, C.3, 1989, s. 263). 31 Ocak 1913'te kurulmuştur (Polat, 1991, s. 23).

Cemiyet, yardımsever vatandaşlardan gelir elde etmektedir (Zamacı, 2015, s. 84). Cemiyet, I. Dünya Harbinde İttihat ve Terakki halkın tiyatroya olan ilgisinin azalması durumunda birlik ve beraberliği arttırmak amaçla tiyatroyu kullanmaktadır. Bu durumu fark eden cemiyet, tiyatro oyunları tertip ederek maddi gelir kaynağı sağlamıştır (Zamacı, 2015, s. 85).

Osmanlı'nın ilerlemesini sağlamak amacıyla her türden ilmi, milli, ameli ve iktisadi ihtiyaçlarına karşılık vermek irşat heyetlerine verilmiştir. Cemiyet, halka açık olarak konferans ve ders vermek, çocuklara zamanın şartlarına uygun eğitim vermek maksadıyla numune mektebi açmak, ders kitapları yapmak, tüm okullardaki talebelere yönelik nasihatlerde bulunmak, imkân halinde köy mektepleri açmak ve Memleketin refah ve selametini temin etmek üzere milletin her türlü ilmî, millî, amelî ve iktisadi ihtiyaçlarını karşılamak görevi irşat heyetlerine verilmiştir (BOA, DÜİT, 1332; Aktaran: Zamacı, 2015, s. 59-60).

Cemiyet, eğitim konusunda belirlediği hedeflerde ders kitapları basarak dağıtmıştır. Hüseyin Kazım tarafından kaleme alınan Çiftçi Çocuğu adlı eser, tarım faaliyetleri

ve bitkiler konularını içermektedir. Eser, cemiyet tarafından bastırılarak Anadolu'daki mekteplere ücretsiz dağıtılmıştır (Zamacı, 2015, s. 173, 227-228).

GN 4.3. Hüseyin Kazım tarafından yazılan Çiftçi Çocuğu adlı eser.
Kaynak: (www.phebusmuzayede.com, 2023)

Balkan Savaşları sonrasında cemiyetin kadınlar şubesinde, yardım toplama faaliyetlerine kadınların katılımı da kadınların sosyal hayatta yer almasını sağlamıştır (Zamacı, 2015, s. 77). Ancak I. Dünya Savaşı neticesinde yaşanan askeri ihtiyaçların öncelik kazanması cemiyetin birincil konusu hakine gelerek diğer alanlar geri plana itilmiştir (Zamacı, 2015, s. 173).

4.1.3. Türk Ocağı'nın Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına Yönelik Bulgular

1853 yılında başlayan Kırım Savaşı'nın sonucunda Orta Asya'da ortaya çıkan Rus-İngiliz rekabetiyle Orta Asya'da bulunan Türklerin, Osmanlı'dan yardım istemesinden ötürü siyasi gelişmeler yaşanmış ve bununla birlikte Türkçülük akımı gittikçe canlanmaya başlamıştır. Çarlık yönetiminden kaçıp Osmanlı'ya sığınan Türk aydınları Türkçülük akımının gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Akçiçek ve Karayaman, 2007, s. 9).

II. Meşrutiyet'in yarattığı özgürlükçü ortamın neticesinde 1908 yılında Necib Asım, Veled Çelebi ve Akçuraoğlu Yusuf tarafından Türk Derneği kurulmuştur (Üstel, 2004, s. 15). Bu dernekle beraber Türk illerini ve kavimlerini tanıtmak amacıyla Türk Derneği adında da bir dergi çıkartılmıştır (Akçura, 1976, s. 2).

Milliyetçilik akımıyla kurulan bir diğer dernek ise 1911 yılında kurulan Türk Yurdu Derneğidir. Bu dernek kendi adını taşıyan bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Dernek, kendisiyle aynı amaç doğrultusunda olan Türk Ocağı'nın kurulmasıyla yürüttüğü faaliyetlerini durdurmuş ve dergisini de devrederek son bulmuştur (Özkan, 2008, s. 296).

Askeri Tıbbiye öğrencileri “kültürel, sosyal ve iktisadi seviyelerinin yükselmesine politikaya girmeden hizmet edebilecek büyük ve ciddi bir milliyetçi derneğin kurulması” (Akyüz, 1986, s. 201) düşüncesi ve Türkçü aydınlar yaptıkları toplantılar neticesinde milliyetçi esaslara dayanan bir cemiyetin kurulması kararı alınmıştır. Türk Ocağı, Türk Derneği'nin (1908) ve Türk Yurdu'nun (1911) devamı niteliğindedir. 25 Mart 1912'de kurulmuştur. Kurucu üyeleri, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ferik Tek, Ahmet Ağaoğlu, Fuat Sabit, Yusuf Akçura ve Mehmet Ali Tevfik yer almaktadır (Akyüz, 1986, s. 202).

Derneğin gayesi “Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve itilası ile Türk ırk ve dilinin kemâline çalışmak”dır (Akyüz, 1986, s. 202). Türk Ocakları, hızlı bir şekilde teşkilatlanmış ve devletin yönetim kadrosu tarafından desteklenmiştir (Kolutek, 2020, s. 3990). Türk Ocakları, sosyal ve kültürel alanlarda faaliyet göstermiş olmakla beraber özellikle de yapılan yenilikleri halka benimsetmekte önemli roller üstlenmiştir (Zürcher, 1987, s. 140). Bu roller

- Okul yaptırmak,
- Kendi adını taşıyan kulüpler açarak burada ders, konferans, toplantı düzenlemek,
- Kitap ve dergi yayımlamak,
- Milli servetin korunması ve gelişmesi için çalışmalar yapmak (Akyüz, 1986, s. 202) şeklinde özetlenmektedir.

Yapılan konferanslar ilmi, ahlaki ve edebi çeşitli konularda yapılmakta, öğrencilere yönelik yardım faaliyetlerinde bulunmakta, kütüphane kurmakta ve tiyatro gibi sosyal faaliyetlere yer vermektedir (Aslan ve Tansü, 2020, s. 804-805).

Türk Ocakları, sağlanan desteklerle iyice benimsenmiş ve zamanla gücünü artırmıştır. Türk Ocakları, İttihat ve Terakki ile olan ilişkisine mesafeler koymuştur. I. Dünya Savaşı'nda ve sonrasında da zor koşullar altında çalışmalarını sürdürmüştür (Uluskan, 2010, s. 28-29).

4.1.4. İzçiler Ocağı'nın Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına Yönelik Bulgular

1908 yılında İngiltere'de izcilik hareketi başlayarak başta Avrupa olmak üzere birçok ülkeye yayılmıştır. İzcilik hareketini her millet kendi kimliği ile ortaya koymaya çalışmıştır. Osmanlı'da ilk izcilik faaliyeti Ahmet Robenson tarafından başlatılmıştır (Toprak, 1999, s. 1; Akcan, 2015, s. 142). Nafi Atuf ve Edhem Nejat görev yaptıkları okulların bünyesinde izci grupları oluşturmuşlardır. Fescizade İbrahim Galip tarafından yazılan makalede "Scouting for body" başlığını "Pişdar" veya "Karakol" olarak ele almıştır. Pişdar (önden giden, öne düşen), kısa süre içinde yayılmıştır (Akcan, 2015, s. 143). Keşşaf dergisinde konuyla ilgili olarak "Dinin, ahlakın, fennin, ilmin, sıhhatin, vatanperverliğin izlerini takip etmek ve bunların izlerini bulmak gibi umumi ve izcilikte düstur olan şeylerle beraber izci veyahut izcilik tabiri kullanılabileceğinden umumi bir manayı şamil olmak üzere bu kelimenin pek muvafık olacağı kanaati hasıl oldu." (Keşşaf, tarihsiz; Aktaran: Toprak, 1999, s. 2).

Pişdarlık esasında içtimai olarak çocukların kendilerine güvenebilecekleri kimseler olarak yetiştirmeyi hedef almıştır (Akcan, 2015, s. 143). Edhem Nejat, izciliği tanıtmak gayesinde, iyi vatandaş olabilmenin terbiye-i bedeniye ve ahlakiye ile

mümkün olduğuna vurgu yapmaktadır (Akcan, 2015, s. 144). Balkan Savaşları öncesinde birçok cemiyet ve mektepler kendi bünyelerinde izci şubeleri kurmuştur (Akcan, 2015, s. 145).

İzciliği incelemek için Avrupa'ya gönderilen Atıf Bey ve İsmail Hakkı Bey'in sundukları rapor neticesinde Enver Paşa'nın himayesinde 22 Nisan 1914'te İzciler Ocağı kurulmuştur (Akcan, 2015, s. 158). Yayınlanan nizamnamesi dönemin milliyetçilik görüşünü yansıtır nitelikte olmuştur (Toprak, 1998, s. 16).

İzciliğin üçüncü kademesi olan “tekin”in yapmaktan sorumlu oldukları ise “harita okumasını bilmek ve kırdaki bu harita ile yol bulmak; başlıca yıldızları ve burçları tanımak; üç saatte on beş kilometre yaya ya da dört saatte kırk kilometre bisikletle yol kat etmek; izleri tanımak ve takip edebilmek; beş menzillik mesafe için doğru olarak hareket saati düzenlemek; doğru ve ayrıntılı olarak bir şehrin, köyün yön, mevki ve coğrafi durumunu çizmek; kırdaki değişik eşyanın aralarındaki mesafeyi tahmin etmek; on tür ağaç ve bitki tanımak; el işleri bilmek; yangın, boğulma ve at boşanma gibi hallerde yapılacak kurtarma operasyonunu tarif edebilmek, bir yarayı sarmak; yeni gelen bir genci Adsız olarak yetiştirmek” (Toprak, 1998, s. 18) şeklinde sıralanmaktadır.

Balkan Savaşı'nın ezici yıkımının sonunda İttihat ve Terakki oluşturduğu yan kuruluşları ile halk üzerindeki otoritesini korumak istemektedir. Nitekim İzcilik Ocağı'nda bu faaliyetler içerisinde yer almıştır. İzcilik marş ve şiirlerinde vurgular genellikle “düşman kuvvetler” üzerine odaklanmış ve sanki savaşa hazırlanırcasına bir ruh benimsenmiştir. Milli kimlik oluşturma evresinde izcilik faaliyetlerinin önemli bir rolü olsa da dünya savaşları ile devamlılığı sağlanamamıştır.

4.1.5. Güç Dernekleri'nin Vatandaşlık Eğitimi Uygulamaları Yönelik Bulgular

Enver Paşa, Osmanlıda güç derneklerinin kurulması hususunda faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetler neticesinde 1914 senesinde Güç Dernekleri kurulmuştur. Genç nesli maddi ve manevi olarak vatan korumasına hazırlamak ve ölüncüye kadar sağlam bir vatansever olarak yetiştirmek amacı güdülmüştür (BOA, BEO., 4288/321592, 1332).

Harbiye Nezareti tarafından yayımlanan beyannamenin başı “Geçen sene geçirdiğimiz felaketli, kanlı harbe koca Rumeli’yi düşmanlar ayağı altında bıraktık.” şeklinde başlayarak Balkan Savaşları’nın ezici hezimetinin etkisinde oldukları görülmektedir (BOA, DH.MB.MPS.M., 15/30, 1332).

Aslında yaşanan savaş neticesinin daha önce de yaşanıldığına değinilerek “Bir sene evvel gördüklerimiz bu kara günleri ihtiyarlarımız, babalarımız, otuz beş sene evvel gördü. Daha büyük babalarımız daha evveleri hep aynı felaketlere uğradı.” sözleri sarf edilmiştir (BOA, DH.MB.MPS.M., 15/30, 1332).

Kaybedilenleri daha açık ifade etmek ve harekete geçmek için “Vaktiyle şanlı babalarımız atlarını Tuna’da sularken bugün düşmanlarımız atlarını Meriç’te, Vardar’da suladı. Artık bu kadar felaket yeter, devlet ve millet elbirliğiyle bu felaketlerin önüne geçmeliyiz.” birlik olmanın önemi vurgulanmıştır (BOA, DH.MB.MPS.M., 15/30, 1332).

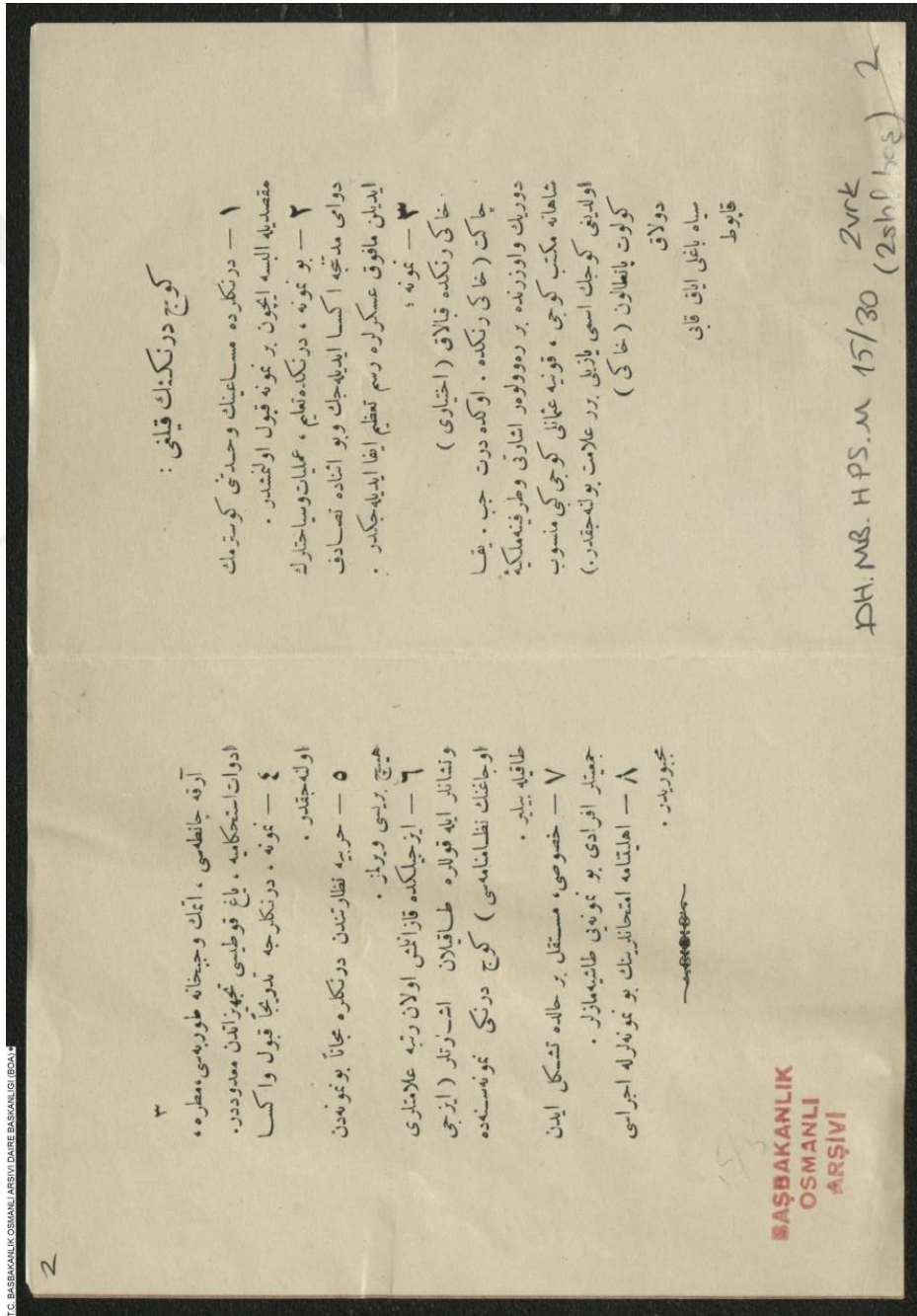
Yaşanan bu olumsuz tablonun aslında halkın ihmal edilmesinden meydana geldiğini anlatmak için “Görülen felaketler hep milletin ihmal edilmesinden, bütün milletçe yedisinden yetmişine kadar harbe hazır olmamaktadır. Kuvvetli orduları ancak kuvvetli milletler meydana getirir.” sözleri ifade edilmiştir (BOA, DH.MB.MPS.M., 15/30, 1332).

Güçlü Osmanlı evladının boş durmayarak bedensel faaliyetlerine önem vererek büyük bir imparatorluk meydana getirdiğini belirtmek ve bugünkü gidişatın iyi olmadığına değinilmiştir: “Dört yüz bir aşiretten yüz milyonluk dehşetli bir devlet meydana çıkararak sultan Osman evladı, demir gibi kuvve, özü pek büyüğünü tanır, Allahtan korkar, gecesini gündüzünü at üzerinde cirit oynamak, kırdan, bağdan ok atmak ile geçirirdi. Bugün de cılız çocuklar gibi kahve köşelerinde pamuk şilteler içinde kadınlaşmaktan haya eder, daha yedi yaşında iken attan, oktan anlardı.” (BOA, DH.MB.MPS.M., 15/30, 1332).

Osmanlı Güç Dernekleri’nin kuruluş amacı ise “Sevgili büyük hakanımız milletimizi şanlı babalarına layık evlat yapmak için (Güç Dernekleri) teşkilini ferman buyurdular.” Sözleriyle sarf olunarak mektep ve medreselerde Güç Derneklerinin kurulmasıyla genç yaşta herkesin idman ve talim yaparak güçlenmesi hedeflenmiştir

(BOA, DH.MB.MPS.M., 15/30, 1332). Nitekim bu amaçla sağlıklı nesiller vücuda getirmek için okullarda güç derneklerinin açılması ile ilgili layiha yayımlanmıştır (BOA, MV., 1332, 235/87).

Güç Dernekleri'nin kılık ve kıyafetlerinin belirlenmesi hususunda bir belge yayımlanmıştır. Güç Dernekleri'nin Kılığı başlıklı bu eserde nasıl giyinilmesi gerektiği hususu yer almıştır.

GN 4.4. Güç Dernekleri'nin kılığı hakkında belge.
Kaynak: (BOA, DH. MB. HPS. M., 1332, s. 2-3)

Belge, Güç Dernekleri çalışmalarının tekliğini göstermek maksadıyla elbise için bir örnek kabul edildiği maddesi ile başlamaktadır. Bu numuneler talim, ameliyat ve seyahatlerin devamı boyunca giyilmesi kararlaştırılmıştır (Madde 2). Haki renkte kabalak (şapka), ceket (haki renkte), külot pantolon (haki), dolak, siyah bağlı ayakkabı, kaput ve arka çantasından oluşmaktadır (Madde 3). Çantanın içerisinde cepbane torbası, matara, edevat-ı istihkamiye, yağ kutusu bulunacaktır (Madde 3). Harbiye Nezareti bu numuneleri ücretsiz vermeyeceğini bildirmiştir (Madde 5). Ayrıca İzci Ocağı'nda kullanılmış rütbe ve nişanların Güç Dernekleri numunesinde kullanılacağından bahsedilmektedir (Madde 6). Belirlenen numunenin bağımsız halde oluşan cemiyetler tarafından kullanılmayacağı belirtilmiştir (Madde 7).

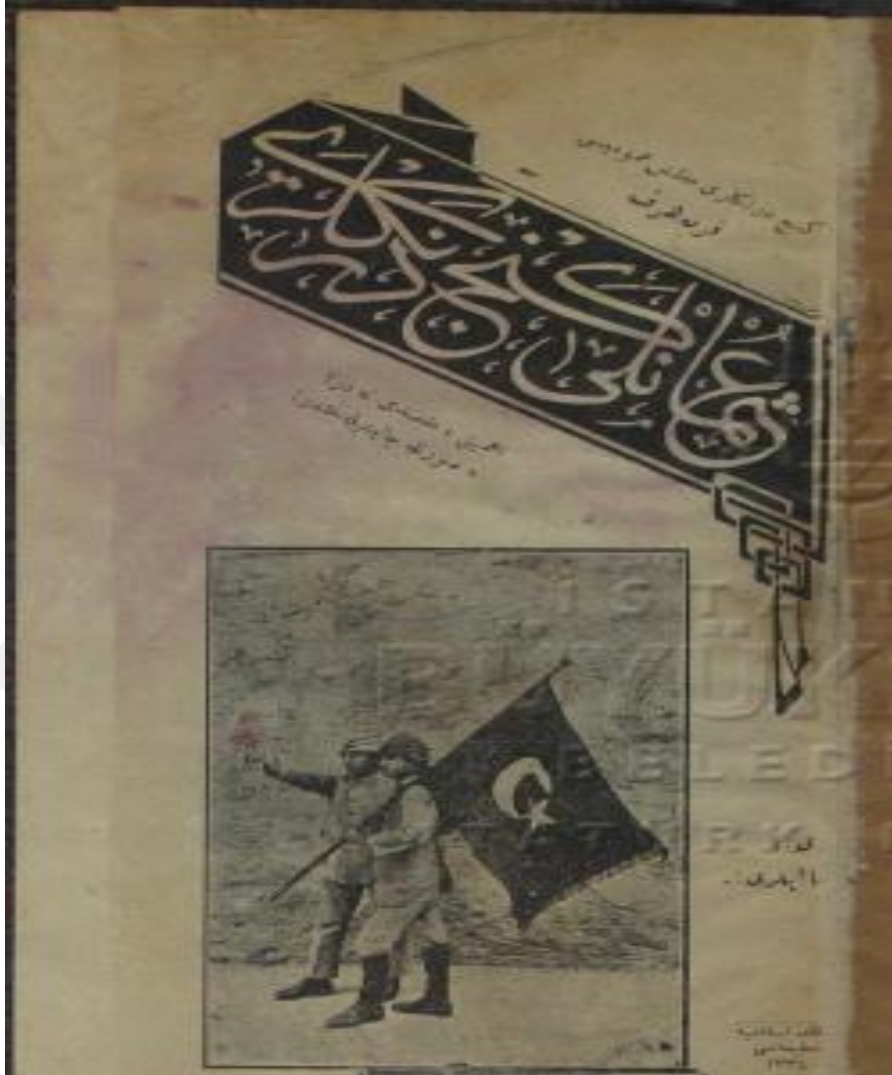
Güç Dernekleri'nin resmi mekteplerde teşkilatlanması dönemin vatandaşlık eğitimi çerçevesinde beden terbiyesinin önemini vurgulamaktadır. Harbiye Nezareti'ne bağlı olan bu dernekler, ordu ile halk arasında yeni bir bağlantının kurulması şeklinde yorumlanabilir. Güç Dernekleri seferberliğin ilan edilmesi ile birlikte kesintiye uğrayarak faaliyetlerini gerçekleştirme zeminini elde edememiştir.

4.1.5. Genç Dernekleri'nin Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına Yönelik Bulgular

I. Dünya Savaşına katılan çoğu ülkenin gençlik teşkilatı mevcuttur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun böyle bir gençlik teşkilatlanması mevcut değildir. Osmanlı ordusunda görev yapan Von Der Goltz Paşa tarafından bir gençlik teşkilatının kurulmasına karar verilmiştir. Bu amaçla Von Hoff, 1916 Mart'ında İstanbul'a gelerek genç derneklerinin kurulması için çalışmalara başlamıştır.

17 Nisan 1916 tarihinde Genç Derneklerinin geçici kanun tasarısı kabul edilerek genç dernekleri kurulma çalışmaları başlatılmıştır (BOA, DH.İ.UM.EK., 101/74, 1332). Talimatnamede Harbiye Nezaretinin idaresinde genç dernekleri teşkil olunacak ve bu dernekler iki kısımdan oluşmaktadır. 12 ila 17 yaş aralığında olanlar gürbüz derneğine 17 üzerinde olan gençler ise dinç derneğine kayıt olacaklardır (Genç Dernekleri Talimatnamesi, 1332, s. 3). Genç Dernekleri'ne devamın belirli yaş aralığı kapsadığı bilgisi ortaöğretim ve yükseköğretim kademelerinde vatandaşlık eğitiminin varlığı şeklinde yorumlanabilir.

Talimatnameden başka 1334 yılında Von Hoff tarafından “Genç Dernekleri Nedir? Ne Surette Çalışılacaktır!” başlığı ile bir kitap yayımlanmıştır. Bu kitabın içeriğinde genç derneklerinin teşkilatı, maksat ve gayesi, derneğin ehemmiyeti, rehberlerin geçlere nasıl davranmaları gerektiği ve talimler hakkında bilgiler yer almaktadır.

GN 4.5. Von Hoff tarafından yazılan Genç Dernekleri Nedir? Ne Surette Çalışılacaktır! isimli eser.
Kaynak: (Hoff, 1334)

Genç Dernekleri Talimatnamesi öğrencilere, eğlence ve oyun tarzında tatbikat göreceklarını belirtirken “İstikbalde vatanınız sizden hizmet bekleyecektir” (Genç Dernekleri Talimatnamesi, 1332, s. 18) ifadeleri ile onları olası bir savaşa karşı kendilerini ve ülkelerini koruyabilecek konuma getirmeleri hedeflenmiştir. Nitekim 1917'nin sonlarına gelindiğinde Genç dernekleri Osmanlı'nın vilayet ve müstakil sancaklarında oldukça teşkilatlanmıştır. Aşağıda yer alan Tablo 4.8'de Genç Dernekleri Mecmuası'nın ilk sayısında yer alan vilayet ve müstakil sancaklardaki

genç dernekleri teşkilatları sayıları verilmiştir (Genç Dernekleri Mecmuası, 1333, s. 14-15).

Tablo 4.3. Genç derneklerinin teşkilatlanması

Sıra	Vilayet ve Müstakil Sancak	Sayı
1	İstanbul	Bilinmiyor
2	Edirne	20
3	Erzurum	-
4	Adana	13
5	Ankara	77
6	Aydın	54
7	Bitlis	1
8	Bağdat	15
9	Basra	-
10	Beyrut	2
11	Halep	2
12	Hicaz	-
13	Hüdavendigâr	37
14	Cezair-i Bahr-i Sefid	-
15	Diyarbakır	1
16	Sivas	35
17	Suriye	1
18	Trabzon	-
19	Kastamonu	51
20	Konya	38
21	Mamûratülaziz	3
22	Musul	1
23	Van	-
24	Yemen	-
25	Urfa Sancağı	1
26	İzmit	30
27	İçel	-
28	Eskişehir	32
29	Bolu	17
30	Teke	-
31	Canik	14
32	Cebel-i Lübnan	1
33	Çatalca	8
34	Zor	1
35	Asir	-
36	Kudus-ü Şerif	1
37	Karesi	114
38	Kala-yı Sultaniye	2
39	Kayseri	4
40	Karahisar-ı Sahip	11
41	Kütahya	105
42	Menteşe	-
43	Maraş	7
44	Niğde	7
45	Medine-i Münevvere	-
Toplam	706	

Kaynak: (Genç Dernekleri Mecmuası, 1332, s. 14-15)

Gençlerin vatanseverlik duygularını coşkuya getirebilmek adına “... Bugün hudutlarda sizin cesur babalarınız kardeşleriniz kan ve canlarıyla vatani müdafaa ediyorlar...” (Genç Dernekleri Talimatnamesi, 1332, s. 19) ifadelerine yer verilirken yarın öbür gün lüzum olursa cesur baba ve kardeşlerin yerine kendileri vatani müdafaa etmek için nasıl hazır olabilecekleri belirtilmiştir.

Genç Dernekleri halka tanıtmak ve sevdirmeye önem vererek sivil ve askeri kimselerden yardım istemişlerdir (Sarısaman, 2000, s. 457). Genç Derneği genel müfettişi Von Hoff, Genç Dernekleri mektepler müfettişi Selim Sırrı Bey ile 1916 Ağustosunda bir ay sürecek bir geziye çıkarak Genç Derneklerinin merkezleri ziyaret edilerek, amaçlarının ne olduğu hakkında konferanslar vermişlerdir (ATASE Arş., tarihsiz, K:1842, 0:66, f:I-22, 1-23; Aktaran: Sarısaman, 2000, s. 458). Genç Dernekleri halka tanıtmaya yolunda basın da kullanılarak “Genç Dernekleri gençleri hayata hazırlarken milli hayatın bir parçası olan askerliğe de hazırlamaktadır. Askerlik Genç Dernekleri’nin yegâne gayesi değildir. Belki neticelerinden birisidir.” (Tasvir-i Efkâr, 1332, sayı. 1954; Aktaran: Sarısaman, 2000, s. 462) ifadeleri ile Genç Dernekleri’nin askerlik vazifesi görevi görmediği ancak uygulanan tatbikatların neticesinde askerliğe hazırlık görevi görebileceği üzerine durulmuştur.

Genç Derneği talimatnamesinde gençlerin yapmakta olduğu faaliyetler ise terbiye-i bedeniye, baş hareketleri, kol hareketleri, gövde hareketleri, bacak hareketleri, tırmanmak hareketleri ve sıçrama talimi olarak belirlenmiştir. Talimatnamenin son kısmında ise Genç dernekleri terbiye-i bedeniye yürüyüş marşının güftesi yer almaktadır.

TALAT BAYRAKÇI
KITAPLARI

تربیه بدنیه یورویش مارشین گفتمسی

داغ باشی دو مان آلمش
کوش دره دورماز آقار
کوش افندن شیمدی دوغار
یورویلم آرقداشلار

سمنزی
بر . کوک . صودیکله سین
سرت آدیغاره هم برانکله سین

بو کوک دکنز زده وار
زده بو داغله طباشلار
بو آقاجلر کوکول قوشلار
یورویلم آرقداشلار

سمنزی
بر . کوک . صودیکله سین
سرت آدیغاره هم برانکله سین

[علی علوی]

بهره یورویش مارشین گفتمسی

GN 4.6. Terbiye-i bedeniye yürüyüş marşının gıftesi.
Kaynak: (Genç Dernekleri Talimatnamesi, 1332, s. 50-51)

Dağ başını duman almış

Gümüş dere durmaz akar

Güneş ufuktan şimdi doğar

Yürüyelim arkadaşlar

Sesimizi

Yer, gök, su dinlesin

Sert adımlarla her yer inlesin

Bu gök deniz nerede var

Nerede bu dağlar taşlar

Bu ağaçlar güzel kuşlar

Yürüyelim arkadaşlar

Sesimizi

Yer, gök, su dinlesin

Sert adımlarla her yer inlesin

(Ali Ulvi)" (Genç Dernekleri Talimatnamesi, 1332, s. 40).

Genç Dernekleri yayımladığı mecmua ile öğrenciler arasında bir bağlantı da kurmuştur. Mecmua 1 Eylül 1333'de (1 Eylül 1917) ilk sayısı ile yayın hayatına başlamıştır. Von Hoff, Selim Sırrı, Mustafa Asım mecmuanın yazarları arasındadır. Mecmua, Genç Derneklerinde yapılan faaliyetler, oyunlar, beden terbiyesi ile ilgili hususlar, vatani sevmek ve anlamak üzerine çeşitli konular kaleme alınmıştır. Erişilen son mecmua ise 23 Şevval 1336 (1 Ağustos 1918) tarihi ile 12. sayıdır. Aşağıdaki görselde Genç Dernekleri Mecmuası'nın ilk sayısına ait kapak yer almaktadır.

GN 4.7. Genç Dernekleri Mecmuası'nın 1 Eylül 1333 tarihli ilk sayısının kapağı.
Kaynak: (Genç Dernekleri Mecmuası, 1333)

Mecmua öğrencilere hitap eden dil ve anlatım özellikleri kullanılmıştır. Mecmuada yer alan metinler görsel içerikler ile zenginleştirilmiştir. Bu görsellerde Almanya Genç Derneklerine ait görseller, Genç Derneklerine devam eden öğrencilere ait idman görselleri, vatan sevgisi meydana getirmek için Osmanlı'ya ait görseller yer almaktadır. Mecmuanın dokuzuncu sayısında Selim Sırrı'nın "Tahlili ve Terkibi Mümareseler" başlıklı makalesinde yer alan görsel aşağıda verilmiştir.

GN 4.8. “Biga’da Genç Dernekleri Meydanında Kal’a-i Sultaniye darümuallimin muallimleri Genç Dernekleri rehberi Halil Hulusi Efendi idaresindeki gürbüzler terbiye-i bedeniye talimleri yaparken.”

Kaynak: (Genç Dernekleri Mecmuası, 1334)

Genç Dernekleri Mecmuası yazarlarından Selim Sırrı, birçok makale kaleme almıştır. Makalelerindeki konular beden terbiyesi, jimnastik, spor oyunları, vatan gibi çeşitli konularda olmuştur. Bu sayede mecmuayı okuyan gençlerin dönemin şartları içerisinde çeşitli yönlerden gelişimine katkı sağlamıştır.

Tablo 4.4. Selim Sırrı’nın ‘Vatan Nedir?’ makalesindeki vatandaşlık hakkında düşünceleri

“... Doğup büyüdüğümüz yer vatanıdır. İnsan oraya dünyanın en güzel yerlerinden daha çok bağlıdır. Hiç kimse için kendi vatanından güzel yer yoktur. Vatan aşkının birinci şekli itiyadla başlar.” (Selim Sırrı, 1333a, s. 11)

“İnsanın ilk vatani evvela kendi evidir sonra mahallesi, sonra köyü, kasabası, şehri, vilayeti, nihayet milletin bütün evvelkisidir. Millet ve millet muhabbeti de böyledir.” (Selim Sırrı, 1333a, s. 12)

“İnsan evvela ailesini, yakın dostlarını, daha sonra kendi milletine mensup olan insanları sever.” (Selim Sırrı, 1333a, s. 12)

“Millet gayet büyük bir ailedir ki o ailenin ocağı vatanıdır.” (Selim Sırrı, 1333a, s. 12)

“... İnsanın doğup büyüdüğü yere ‘küçük vatan’ ve milletin hükümran olduğu memleketlere ‘büyük vatan’ diyorlar. İnsan kendi köylüsünü, kendi memleketlisini sevmek için birçok sebepler vardır. Bunların başlıcaları lisan birliği, din birliği, tarih birliği, anane birliği, gaye birliğidir.” (Selim Sırrı, 1333a, s. 12)

Kaynak: (Selim Sırrı, 1333a’dan yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Selim Sırrı, Genç Dernekleri’nde kaleme aldığı “Vatan Nedir?” makalesinde vatani kişinin doğup büyüdüğü yer olarak tanımlamaktadır. Vatanında yaşayanları sevmenin önce kendi çevresindeki kişileri sevmekten daha sonra milletine mensup diğer kimseleri sevmeye doğru gittiğini belirtmiştir. Küçük vatan ve büyük vatani tanımlayarak vatani sevmek için birçok sebebin olduğunu vurgulamıştır. Dil birliği, din birliği, tarih birliği, anane birliği ve gaye birliğinin vatani sevmenin sebepleri

arasında sıralamıştır. Böylelikle Genç Dernekleri Mecmuası'nı okuyan veya Genç Dernekleri talimlerine katılan öğrencilerde vatan sevgisinin oluşmasındaki hususlar belirtilmiştir. Makalenin olduğu kısımda kullanılan görseller ile vatan sevgisi üzerine anlatılan konular pekiştirilmiştir.

GN 4.9. “Sevgili İstanbulumuzun boğaz içi manzaralarından biri”
Kaynak: (Genç Dernekleri Mecmuası, 1333a, s. 10).

GN 4.10. “Çanakkaleden düşmanı def eden ordu ve donanmaya karşı harbiye nezareti meydanında tezahürat vatanperverane - millette hissiyat birliği -”
Kaynak: (Genç Dernekleri Mecmuası, 1333a, s. 11).

Tablo 4.5. Selim Sırrı'nın Vatanın Ruhaniyeti Makalesindeki Vatandaşlık Hakkında Düşünceleri

“Vatan muhabbeti maziye ait hatıralar, tezkirler, ananelerle ruhani ve kutsi bir şekil alır. Mazi ile ati arasındaki rabitayı temsil eden topraktır. Bizden ayrılan, ebediyete karışan evliyalarımızı, eazımımızı, kahramanlarımızı bütün hürmetle sevdiklerimizi altında saklayan toprak ulu, kutsi ve mübarektir” (Selim Sırrı, 1333b, s. 6)

“Vatanın ruhaniyetini ziya Gökâlîp mevlit şekerine benzetir ve diyor ki: şekerlerin tadı hep birdir, fakat mevlit şekeri dediğimiz zaman ona bir manevi lezzet vermiş oluruz ki imani kavi bir Müslüman o lezzeti başka şekerde bulamaz. Toprakta haddi zatında her yerde hemen birbirinin aynıdır. Ona o manevi mümtaziyeti veren altında gizlenenlerdir.” (Selim Sırrı, 1333b, s. 6)

“Vatanperverlik bir toprağın mahsulü ile geçinen, bir gaye için çalışan, bir kaygı ile çırpınan insanlar arasında ve vahdet manasını ifade etmez mi? Fakat kandaşlık, arkadaşlık, dindaşlık, lisandaşlık bizi birbirimize ne kadar bağlıyorsa bizden evvel yaşamışlara bizden sonra yaşayacaklara da öyle bağlanmalıdır. İşte bu rabita zincirini teşkil eden topraktır. Vücutları kül olmuş ecdat bu evvelkileri kan dökerek almıştır.” (Selim Sırrı, 1333b, s. 6)

“Sevgili çocuklar! Vatan toprağını düşmanlara çiğnetmemek isterseniz evvela ona gönül bağlayınız, ölüleri hamt ile yad ediniz. Ziyaretlerine gidiniz. Kabristanları süprütülük haline getirmekten, perişan bırakmaktan sakınınız.” (Selim Sırrı, 1333b, s. 8)

“Ölülerini unutan milletler, tarihini, ananesini unutmıştır. Ananesini ve tarihini unutan milletler ise vatanperver olamaz.” (Selim Sırrı, 1333b, s. 8)

Kaynak: (Selim Sırrı 1333b'den yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Selim Sırrı, “Vatanın Ruhaniyeti” başlıklı makalesinde vatana karşı olan muhabbetin mazide yer aldığını belirtmiştir. Geçmiş ile geleceğin bağlandığı yeri ise toprak olarak nitelendirmektedir. Geçmişte yaşayan kahramanları bugün toprakların sakladığını belirtmiştir. Öğrencilerin vatan toprağına bağladıkları gönül ve geçmişî yâd etmeleri topraklarını düşmanlarca çiğnenmemesinin önüne geçeceğini söylemiştir. Bu sebeple toprağın altındaki atalarının bugünkü evleri olan kabristanların ziyaret edilmesi ve temiz tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Eğer ölülerini unutulursa her şeylerini unutacakları ve ölülerini unutan milletlerin de vatan sevgisinden yoksun olacaklarını söylemiştir. Makalenin yer aldığı sayfada kabristan görseli ile öğrencilerin dikkati çekilmek istenmiştir.

GN 4.11. “Ecdadın aşiyân ebedisi”

Kaynak: (Genç Dernekleri Mecmuası, 1333b, s. 7)

Tablo 4.6. Selim Sırrı'nın ‘Maddi ve Manevi Vatan’ makalesindeki vatandaşlık hakkında düşünceleri
“vatanın maddiyatı taşı, toprağı, ovaları, nehirleri, dağları, dereleri, ormanları, şehirlerdir. Bize bu müstesna milletin her türlü hal ve şanını, evsafını bildiren coğrafyadır.” (Selim Sırrı, 1334, s. 7)

“biz coğrafya sayesinde vatanımızın her bucağını öğrenmeye muvaffak oluruz. Tarih vatanın ruhu coğrafya ise cisimidir.” (Selim Sırrı, 1334, s. 7)

“çocuklarımız coğrafya sayesinde mukaddes vatanın hududunu, bu hudutların vaktiyle nerelere kadar gittiğini ne halde bulunduğunu, memleketimizin dünyanın ne kadar bir kısmını işgal ettiğini öğreniriz.” (Selim Sırrı, 1334, s. 7)

“coğrafya bizde memleketi gezmek, her tarafını öğrenmek merakını uyandırır. Coğrafya sayesinde vatanımızın yeryüzünde bir eşi bulunmadığının, güneşin, ayın bizim memleketimize mahsus güzelliği olduğu, şehirlerimizin köylerimizin, meralarımızın kendine has bir cazibesi bulunduğunu öğrenir ve sevgili vatana bir kat daha gönül bağlarız.” (Selim Sırrı, 1334, s. 7)

“işte coğrafya sayesinde sizdeki milli düşünceler, milli kaygılar bir kat daha takviyet bulur. Her zerresinde ecdat kanı bulunan toprağı bir kat daha sever ve onu düşmanlara karşı müdafaa-ı bir gaye bilirsiniz.” (Selim Sırrı, 1334, s. 7)

“... bizi ona bağlayan manevi bir kuvvet var: o da anane ve tarihtir. Bütün bu yaşadığımız yerlerde ecdadın yüzbinlerce hatırası vardır. Her kale burcu binlerce kahraman menkıbesi saklar. Tarih bize bir miras ecdat olan bu güzel, binazır beldelerin ne fedakârlıklarla zabt edildiğini öğretir. Ve bu kıymetli mirası hüsn-ü muhafaza etmek için azim ve cihadımızı arttırır. Tarih bizi müşterek düşüncelerle maziye bağlar. Tarih bize memleketin dostunu ve düşmanını öğretir. Acı ve felaket günlerini hafızamıza nakş eder. Tarih her zaman maziyi canlı bir surette gözümüzün önünde yaşatır. İbret alması lazım gelen dersleri verir.” (Selim Sırrı, 1334, s. 8)

“Çocuklar! Coğrafya ve tarihi öğrenmekle vatanın maddi manevi büyüklüğü, kıymetini, ehemmiyetini bir kat daha öğrenmiş olursunuz. Coğrafyasını, tarihini bilmeyen milletler vatanını tanıyamaz. Vatan ise tanınmadıkça seviemez. Yavrularım Osman Gazi'den, Alâeddin Paşa'dan, Plevne müdafii Osman Paşa'ya kadar bu mülk ve milletine hasbi yararlıklar eden kahramanlıkların menkıbesini bu güne kadar kayd ve zabt edilebilen tarihten öğrenirsen, Süleyman Kanuni devrinde, Fatih zamanında vatanın hududunu gözüne getirebilirsen sen artık tembel, la-kayd, hissiz davranmazsın mutlak sende de bir kahraman ruhu uyanır ve vatanın selameti yolunda çalışmaya adam olmaya azim ve cihet edersin.” (Selim Sırrı, 1334, s. 9)

Kaynak: (Selim Sırrı, 1334'den yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Selim Sırrı, Maddi ve Manevi Vatan makalesinde, maddi vatanın coğrafya ile tanındığına manevi vatanın ise tarih ve anane ile tanındığını söylemektedir. Tarihi vatanın ruhu olarak coğrafyayı ise vatanın cismi olarak nitelendirmektedir. Coğrafya sayesinde vatanımıza ait dağları, nehirleri, şehirleri tanınmaktadır. Bu sayede vatanın güzelliklerinin yalnızca sahip olunan vatana özgü olduğunu anlayarak milli duyguların meydana geldiğini belirtmiştir.

Yalnızca coğrafya ile değil tarih ve anane ile vatanın vatani tanınmanın ve sevmenin üzerinde durmuştur. Bugün bulunduğumuz yerlerde kimlerin daha önceden var olduğunu tarih sayesinde öğrenildiğini vurgulamıştır. Eğer öğrenciler geçmiş dönemlerde yaşayan ecdatlarının neler yaptıklarını, hangi hudutlara ulaşabildiklerini tasavvur edebiliyorlarsa işte vatan sevgisinin bu doğrultuda inşa edildiğini ve korunduğunu belirtmiştir. Bu sebeple vatan sevgisi için en mühim şeyin vatani tanımaktan geçtiğinin önemini çocuklara izah etmiştir. Makalede ayrıca İzmir görseli yer almaktadır.

GN 4.12. “Sevgili vatanımızın güzel İzmir şehri”
Kaynak: (Genç Dernekleri Mecmuası, 1334, s. 8)

4.2. İttihat ve Terakki Döneminde İptidai Ders Programında Vatandaşlık Eğitimine Yönelik Bulgular

II. Meşrutiyet döneminde Mekatip-i iptidai olarak bilinen okullar bugün ilkokul düzeyinde bir okuldur. İlköğretim ikişer yıllık üç devreden oluşmaktadır. İlk devre,

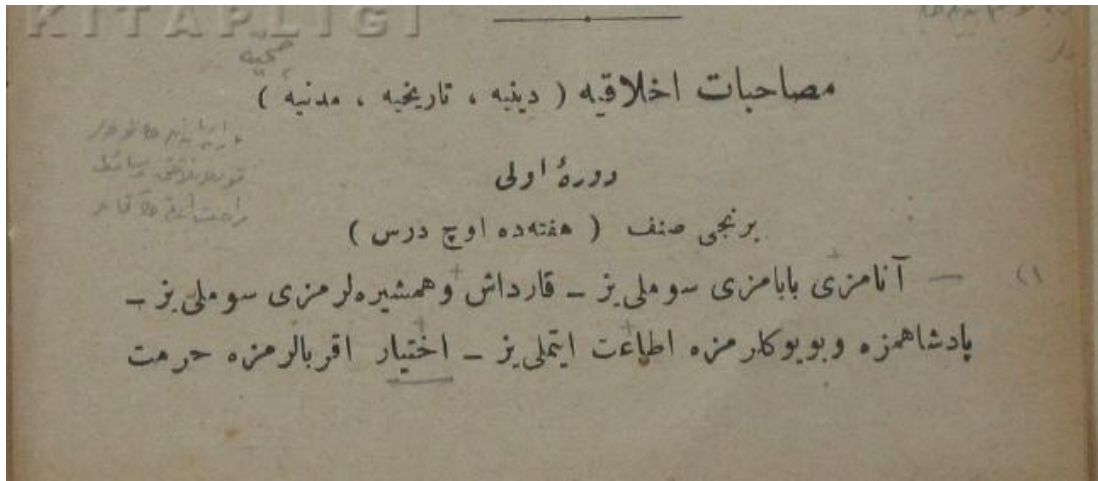
devre-i evveli, ikinci devre, devre-i mutavassita ve son olarak devre-i aliyyeden oluşmaktadır. 1913 senesi Mekatib-i iptidaiye ders müfredatına ait erişilen belgede, altı, beş, dört ve üç dersane ve muallimli mekteplere mahsus ders programları yer almaktadır. Altı dersaneli ve muallimli mekteplere mahsus ders cetvelinde vatandaşlık eğitimi ile ilgili dersler yer almaktadır.

Tablo 4.7. 1913 Senesi Altı Dershane ve Muallimli Mekteplerin ders cetveli vatandaşlık dersleri

Altı Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus Ders Cetveli (1913)						
Dersler	Devre-i Evveli		Devre-i Mutavassita		Devre-i Aliyye	
	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf
Musabakat-ı Ahlakiyye (Tarihiyye, Sıhhiyye ve Medeniyye)	3	2	2	1	1	1
Tarih	-	2	2	2	2	2
Coğrafya	-	1	1	2	2	2
Terbiyye-i Bedeniyye, Sıhhiyye, Asker Talimi, Oyun ve Nişan	2	2	2	2	2	2

Kaynak: (Mekatib-i İptaiye Ders Müfredatı 1329'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Tablodan ilköğretim kademesinin üçe ayrıldığı ve sınıflara göre ders sayılarında değişiklik görülmektedir (Mekatib-i İptidai Ders Müfredatı, 1329). Vatandaşlık eğitiminde önemli rol oynayan dersler ise Musabakat-ı Ahlakiyye (Tarihiyye, Sıhhiyye ve Medeniyye), Tarih, Coğrafya ve Terbiye-i Bedeniyye, Sıhhiyye, Asker Talimi, Oyun ve Nişan dersi olarak ele alınmaktadır. Bu dersler ile II. Meşrutiyet döneminde vatandaşlık eğitiminin birçok ders ile sağlandığı görülmektedir.

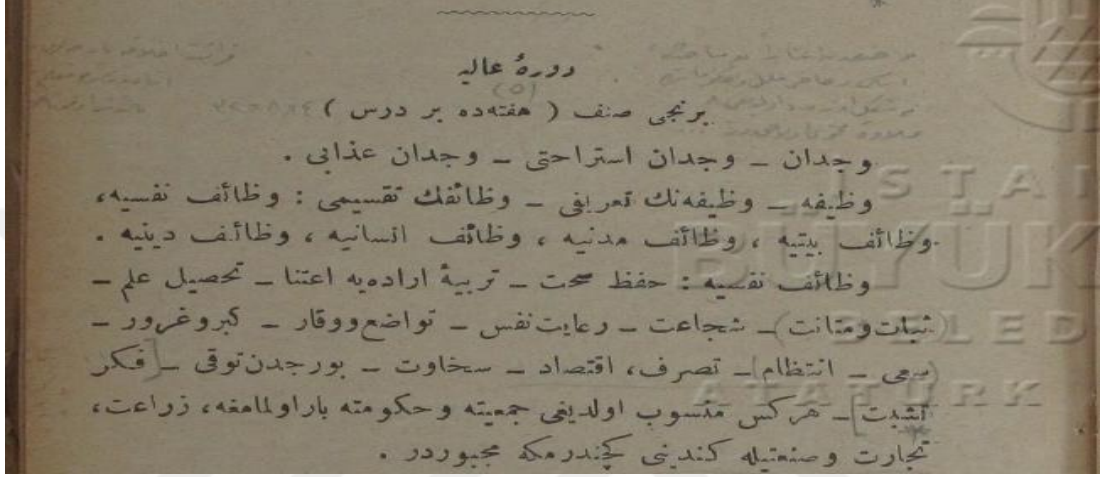

GN 4.13. İptidai ders müfredatında devre-i evveli birinci sınıfında Musabakat-ı Ahlakiye dersi.

Kaynak: (Maarif-i Umumi Nezareti, 1329, s. 4).

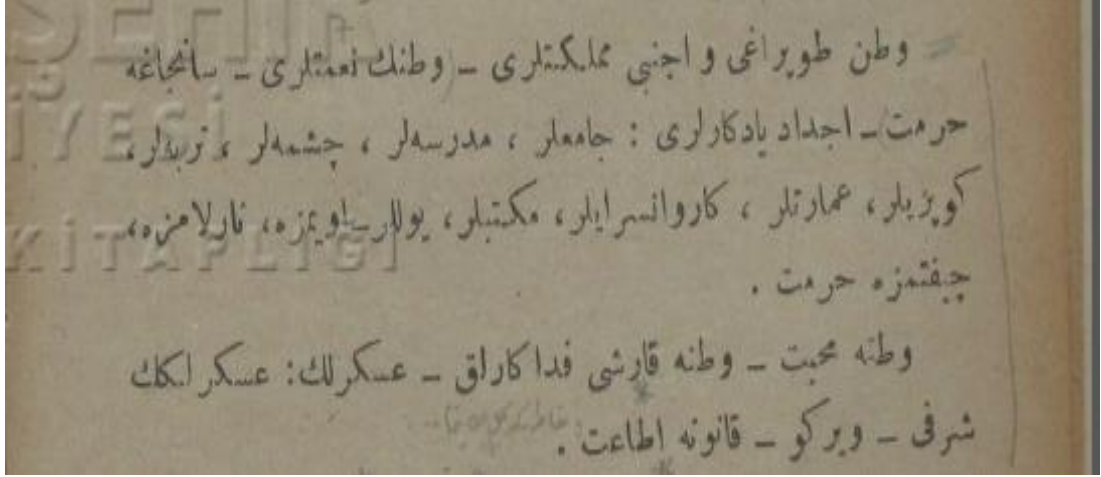

Musabihat-ı Ahlakiye dersi devre-i evvelinin birinci sınıfında üç ikinci sınıfında iki ders saati olarak, devre-i mutavassıtanın birinci sınıfında iki ikinci sınıfında bir ders saati olarak ve devre-i aliyyenin birinci sınıfında bir ikinci sınıfında bir ders saati olarak belirlenmiştir. Mekatib-i İptidai Ders Müfredatı belgesinde Musabihat-ı Ahlakiye dersine ait her kademe ve sınıfta hangi konulardan bahsedileceği üzerine durulmuştur.

GN 4.14. İptidai ders müfredatında devre-i aliyyenin birinci sınıfında Musabihat-ı Ahlakiye dersi.
Kaynak: (Maarif-i Umumi Nezareti, 1329, s. 9).

Musabihat-ı Ahlakiye dersi içeriğinde: anamızı babamızı sevmeliyiz, padişahımıza ve büyüklerimize itaat etmeliyiz, arkadaşlarımızla kavga etmemeliyiz, terli iken su içmemeliyiz, başkasına iftira etmemeliyiz, fukaraya yardım etmeli, müsrif olmamalı, muziplik etmemeliyiz, temizlik, ilmin kadir ve kıymeti, ailenin nimetleri, cümleye muhabbet, sıhhatin ehemmiyeti, iyi hava almaya çalışmalıyız, cesaret, nezaket, tasarruf, doğruluk, gurur, hayvanları, kuşları sevmeliyiz, çiçekleri, ağaçları sevmeliyiz, fikri teşebbüs, verilen sözlere riayet, fedakârlık, merhamet, vicdan gibi kavramların üzerinde durulmuştur (Mekatib-i İptidai Ders Müfredatı, 1329, s. 4-9). Bu kavramlardan yola çıkarak dönemin vatandaşlık eğitimi çerçevesinde bir vatandaşta olması gereken değerler bütününe neler olduğu ve olmadığı yönleri hakkında bilgiler vermiştir.

GN 4.15. İptidai ders müfredatında Musabihat-ı Ahlakiye dersinde vatan.

Kaynak: (Maarif-i Umumi Nezareti, 1329, s. 6).

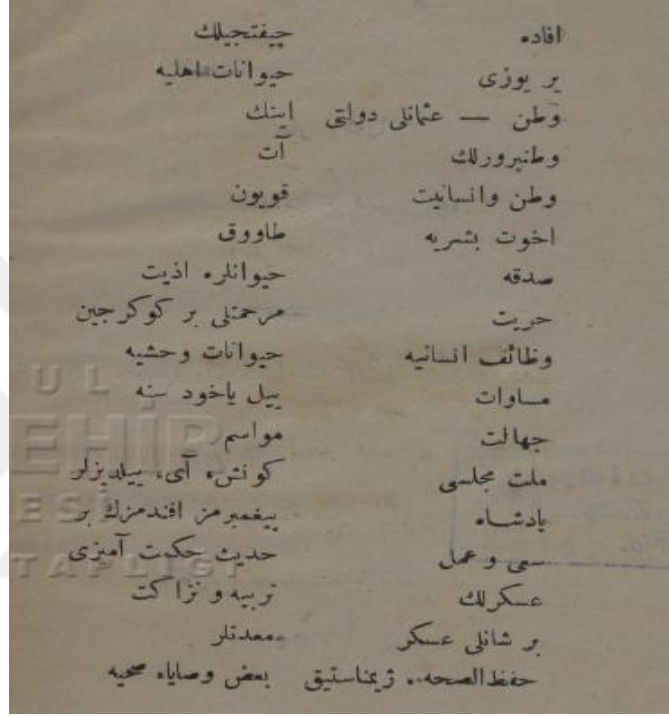
Müfredat kitabında değerlerin yanı sıra vatan ve vatandaşlık ile ilgili kavramlara da yer verilmiştir. Bu kavramlar: memleketimizi sevmeliyiz, sancağıma ve ecdadımızın yadigârına hürmet etmeliyiz, vatanın nimetleri, vatana muhabbet, vergi, kanuna itaat, vatana karşı fedakârlık, hükümetin hizmetleri, mahkemeler, meşrutiyetin nimetleri, osmanlı vatani, vatana hizmet, vatandaşlık hukuku, vatandaşlık vezaifi, vatandaşlık gibi konular yer almıştır. Dersin ele aldığı konular Osmanlı vatandaşlarının hak ve sorumlulukları üzerine durmaktadır. Vatandaşlık eğitimi içerisinde yerini alan bu konular ile öğrencilerin birer Osmanlı vatandaşı olarak yetişmeleri hedeflenmiştir.

4.3. İttihat ve Terakki Döneminde Vatandaşlık Eğitiminin Ders Kitaplarına Yansımaya Yönelik Bulgular

4.3.1. Rehber-i İttihad'da Vatandaşlık Eğitime Yönelik Bulgular

Rehber-i İttihad, 1325 senesinde Köylü Matbaası tarafından basılmıştır. Eserin ilk sayfasında 1325 tarihi yer almaktadır. Ancak yazar ifade kısmında 19 Mayıs 225 tarihini not düşmüştür. Bu durumda hicri takvime göre 1325 senesi 1907/1908 yıllarına tekabül etmektedir. 19 Mayıs 1225 tarihi i se 31 Mayıs 1810 tarihine tekabül etmektedir. Eserin içeriğinin 31 Mart Vakasını da dâhil etmesinden dolayı baskıda oluşmuş olabilecek bir hatadan dolayı 325 yerine 225 yazıldığı şeklinde yorumlanabilir. 19 Mayıs 1325 tarihi 1 Haziran 1909'a denk gelmektedir. Kitabın yazarı Müstecabizade İsmet Efendi'dir. Kitap, Mekatib-i iptidaiye çocukları için

kıraat risalesi görevini üstlenmektedir. Kitabın anlatım özellikleri sadedir. İçeriği, terbiye-i medeniye, ahlakiye ve malumattan oluşmaktadır. Müstecabizade İsmet Bey, Rehber-i İttihad-ı yazma gayesini eserinin ilk kısmında şu sözler "... Osmanlılığın nesil müstakbelini teşkil edecekleri nazarı dikkate alınırca çocukların ne kadar metin usul-i terbiyeye tabi olmaları lazım geleceği tasdik olunur" (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 3) ile açıklamıştır.

GN 4.16. Rehber-i İttihad'da yer alan başlıklar.

Kaynak: (Müstecabizade İsmet, 1325).

Tablo 4.8. Rehber-i İttihad'da yer alan başlıklar

1) Yeryüzü	17) Hayvanat-ı Ehliye
2) Vatan – Osmanlı Devleti	18) İnek
3) Vatanperverlik	19) At
4) Vatan ve İnsaniyet – Uhuvvet-i Beşeriye	20) Koyun
5) Sadaka	21) Tavuk
6) Hürriyet	22) Hayvanlara Eziyet
7) Zeaif-i İnsaniye	23) Merhametli Bir Güvercin
8) Müsavat	24) Hayvanat-ı Vahşiye
9) Cehalet	25) Yıl – Yahut – Sene
10) Meclis-i Mebusan – Yahut – Millet Meclisi	26) Mevasim
11) Padişah	27) Güneş, Ay, Yıldızlar
12) Say-u amel	28) Peygamber Efendimizin Bir Hadis-i Hikmet Amizi
13) Askerlik	29) Terbiye, Nezaket
14) Bir Şanlı Asker	30) Madenler
15) Hıfzıssihha	31) Bazı Vesaya-i Sıhhiye
16) Çiftçilik	

Kaynak: (Müstecabizade İsmet, 1325).

İptidai öğrencileri için kıraat risalesi görevi görecek olan Rehber-i İttihad'da 31 adet konu başlığı yer almıştır. Kitapta vatan ve vatan sevgisinden, parlamenter sistemden ve bu doğrultuda hürriyet ve müsavat kavramlarından bahsedilmiştir. Sağlıkta dikkat edilmesi gereken hususlar hıfzıssıhha başlığında oldukça detaylı olarak ele alınmıştır. Hayvan sevgisinden bahsedilerek insanların hayatındaki evcil hayvanlar onların bakımı ve faydaları üzerine durulmuştur. Kitapta ayrıca coğrafya konularına da yer verilmiştir.

Rehber-i İttihad'da vatanın tanıtılmasına ve vatan sevgisine yönelik çeşitli ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler aşağıda tabloda detaylı olarak ele alınmıştır.

Tablo 4.9. Rehber-i İttihad'da vatanın tanıtılmasına yönelik ifadeler

---

“Çocuklar, bizim aziz vatanımızın en çok yeri Asyada, öbür parçaları Avrupa ve Afrika'dadır. Bu dünyanın en zengin toprakları, en güzel dağları, en güzel denizleri, en güzel adaları hep bizim vatanımızdır. Vatanımızın her tarafını sever, yoluna canımızı feda ederiz”(Müstecabizade İsmet, 1325, s. 6).

“Çocuklar, sizin içinizde vatanını en çok seven çocuk hangi çocuk olacaktır bilir misiniz? Durunuz ben size anlatayım: bugün hangi çocuk kendi anasını çok severse ileride de vatanını da işte o çocuk sevecektir. Demek ki hepiniz vatanınızı çok seveceksiniz. Çünkü analarınızı çok seversiniz değil mi” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 7).

“Bizim devletimizin adına – osmanlı devleti denir. Bundan altı yüz sene evvel gelen ilk padişahımızın adı sultan Osman olduğundan böyle denilmiş. İslam, Rum, ermeni, Musevi her kim olursa olsun vatanımızın cümle evlatlarına ayrı ayrı -Osmanlı milleti- denir. Bunların hepsi vatan kardeşleridirler. Devletimizin kanun yanında birinin öbüründen hiçbir farkı yoktur. ” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 7-8).

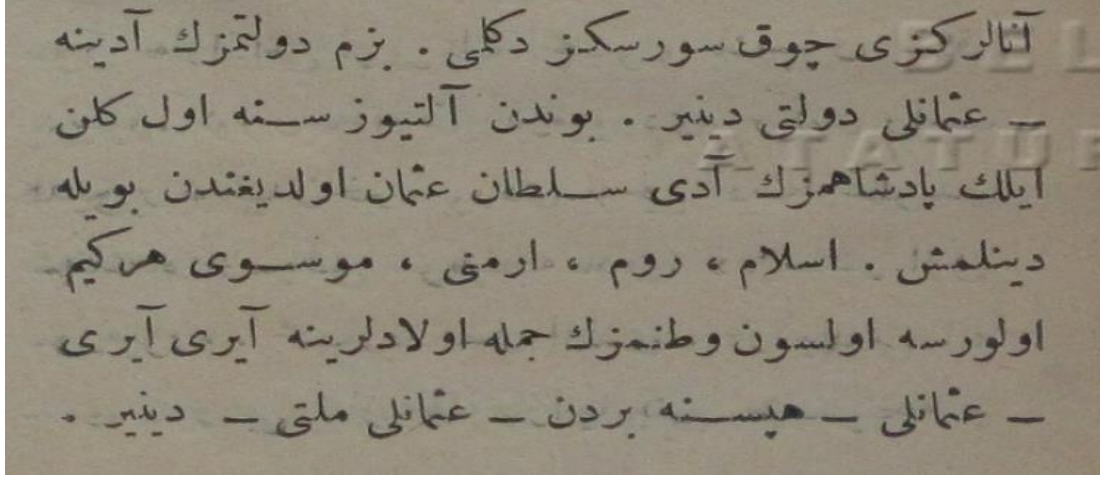

“En iyi osmanlı kimdir? En iyi osmanlı vatanına en çok hizmet eden, vatanının ila'i şan ve şerefine çalışandır” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 8).

Kaynak: (Müstecabizade İsmet, 1325'den yararlanılarak oluşturulmuştur).

Öncelikli olarak öğrencilere vatan tanıtılmıştır. Bu doğrultuda yapılan tanımlama vatanın kapsadığı kıtaları ele almaktadır. Vatan denilen yerin ismi vurgulanıp, niye bu ismi aldığı, hangi tarihlerde meydana geldiği belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın çok kültürlü yapısını da göz önüne alarak, dini fark etmeksizin herkese “osmanlı milleti” denildiğini vurgulamıştır.

GN 4.17. Rehber-i İttihat'da Osmanlı Milletinin tanıtımı.

Kaynak: (Müstecabizade İsmet, 1325, s.7).

Kanunlar yönünden herkesin eşit olduğu noktası da belirtilmiştir. Öğrencilerin vatan sevgisini ise annelerine olan sevgileri ile anlamalarını sağlamıştır. İçlerinde en iyi Osmanlı'nın ise vatanı uğrunda çalışanlar olduğunu ekleyerek vatan sevgisinin oluşmasına ve bu sevginin hangi doğrultuda ilerlerse iyi şeylere sebep olacağını temelleri atılmıştır.

Öğrencilerin kendilerinden veya kendilerinden olanlardan başka diğer Osmanlı vatandaşlarını sevmenin önemini çocuklara aşılacak adına çeşitli ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler aşağıda tabloda detaylı olarak ele alınmıştır.

Tablo 4.10. Rehber-i İttihad'da Osmanlı vatandaşlarını sevmenin önemi

“Çocuklar, sizin pek tabii olarak sevdiğiniz analarınızla babalarınızdır. ... yine böylece bütün köylüleri, şehirler ahalisini, hülâsa Osmanlı ülkesindeki memleketlerde yaşayan bütün vatandaşlarını seversiniz.

-Fakat efendim asla görmediğimiz insanları nasıl sevebiliriz.

- ... Ahmet siz altı aylık iken vefat etmiş olan nenenizi sever misiniz?

-Evet, efendim, validem bana daima ninem gibi iyi bir kadın daha görmediğini söyler...

Pekâlâ, işte tıpkı bunun gibi görmeden siz bütün vatandaşlarınızı, Osmanlı toprağındaki bütün çocukları seversiniz. Mesela vatanımızın bir tarafında bir zelzele olur yahut büyük çaylardan biri taşarak köylerdeki evler yıkılır, zavallı ahalinin bir kısmı ile hayvanlar suda boğulur, mahsulat telef olur. Bütün fakir köyler aç, sefil olur. Ben bunları gazetelerde size okuttuğum vakit hallerine acır, ağlarsınız. Bir iane defteri açılrsa bu zavallılara kiminiz biraz para, kiminiz giyecek ruba verirsiniz. Hâsılı her biriniz halinize, kudretinize ve kalbinizin iyiliğine göre yardım edersiniz. Demek ki vatandaşlarınızı seversiniz.” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 10-11).

“Çocuklar, Osmanlı olmayan diğer bütün insanları da böylece sevmek lazımdır. Çünkü onlar da bizim kardeşlerimizdir. Ahali milletin azası olduğu gibi milletlerde insaniyetin azasıdır. Osmanlı milletinin şan ve şerefi daima bütün milletlerin iyiliğini düşünmekten ve onlara müsavî nazarla bakmaktan ibarettir” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 11).

Kaynak: (Müstecabizade İsmet, 1325'den yararlanılarak oluşturulmuştur).

Kitapta görülmeyen Osmanlı vatandaşlarının nasıl sevilmesi gerektiği hususu yer almaktadır. Bu doğrultuda metin içerisinde yer alan anekdot öğrencilerin görmedikleri vatan evlatlarını nasıl sevmeleri gerektiği üzerine durmaktadır. Bir felaket anında yapılacak yardımın vatanında yaşayan kimseleri sevmekten geçtiği belirtilmiştir. Buradan hareketle çocukların dünyadaki bütün kimseleri sevmenin önemi anlatılmak istenmiştir.

Öğrencilerin müsavat (eşitlik) kavramı ve hürriyet kavramını tanımaları, bu çerçevede nelerin yapılıp yapılmayacağı da kitapta yer alan diğer konular arasındadır. Bu doğrultuda kitapta hürriyet kavramı üzerine geçen ifadeler aşağıda tabloda detaylı olarak ele alınmıştır.

Tablo 4.11. Rehber-i İttihad'da Müsavat kavramı

“Devletimizin kanunu yanında Osmanlıların hepsi bir olması demektir. Bu da Allah’ın bize verdiği en büyük hakktır.” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 17).

“Dünyaya gelirken birbirimizden farkımız yoktur. Eskiden bazı insanlar yanlış olarak başka türlü düşünürlerdi. Şimdi kanun bu efendi, bu bey, bu paşa demez. Kim yolsuzluk ederse ona ceza verir. Çünkü kanuna göre herkes birdir çocuklar. İnsanlar yalnız bilgiyle, iyilikle birbirinden fark olunurlar. Onun için biz daima bilgili ve iyi adamlar olmaya çalışalım ki başkalarından farkımız olsun herkes bizi sevsin. (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 18).

Kaynak: (Müstecabizade İsmet, 1325’den yararlanılarak oluşturulmuştur).

Tablo 4.12. Rehber-i İttihad'da hürriyet kavramı

“Çocuklar, hürriyet demek başkalarına zararı olmayan her şeyi yapabilmek demektir. Fakat yapılan şeyin başkalarına zararı dokunursa o zaman hürriyet olmaz. Ona zulüm, tecavüz denir” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 13).

“Hepimiz anamızdan hür olarak doğarız öyle yaşarız. Bu bize Allah’ın verdiği en mukaddes, hakktır. Kimse elimizden alamaz.” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 13).

“Bu hakkımız sayesinde düşündüklerimizi açıkça söyler, öylece yazarız. İstedığımız gibi çalışırız. Hürriyetin ne olduğunu bilenler herkesin ırz ve namusunu, mal ve canını kendi ırz ve namusu, kendi mal ve canı gibi mukaddes bilirler. Öyle korurlar. Sen hür olduğun gibi bende hürüm öbürü de hürdür onun için bir şeyi yaparken burasını iyi düşünmeli.” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 13-14).

“Kanunlara en ziyade itaat eden çocuklar hangi çocuklar olacak bilir misiniz? Durunuz ben size söyleyeyim: bugün kendi peder ve validelerinin emirlerine en ziyade itaat eden çocuklar ileride de kanunlara en ziyade itaat eden ahaliden olacaklardır” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 14-15).

“Çocuklar, hürriyet bize bad-ı heva verilmedi. Bu alınıncaya kadar senelerce ne sıkıntılar çektik, ne belalar gördük, ne kanlar döktük. Vatanımızın en değerli en büyük adamları bu yolda canlarını feda edip gittiler... Onların sayesinde rahat yaşıyoruz” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 15).

“Bizim ilk hürriyete nail olduğumuz gün 10 Temmuz sene 1324 diğeri 13 Nisan sene 1325 dir ki bu iki gün biz Osmanlıların en mübarek günlerimizdendir. Çünkü bu dünyada gün yüzünü bu günlerde gördük şimdi ne kadar osmanlı varsa hepsi hürdür.” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 16).

“Bir insan iyi doğru olmak için ne kendini beğenmiş olmalı, ne de kıskanç olmalıdır. Haline göre herkese hürmet, riayet etmelidir. Kıskanç ve kendini beğenmiş insanlar herkesi kendisinden soğutur. Bütün arkadaşlarını kayıp ederek bedbaht olur. Temiz yürekli bir adam bütün aksakallı ihtiyarlara hürmet ve riayet eder. Çünkü insanlık budur” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 17).

“Çocuklar, iyi ve doğru adam olmak için size bir yol göstereyim: size yapılmasını istemediğiniz şeyleri başkasına yapmayınız. Sizin için yapılmasını istediğiniz şeyleri başkasına yapınız.” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 17).

Kaynak: (Müstecabizade İsmet, 1325’den yararlanılarak oluşturulmuştur).

Eşitlik kavramı herkesin bir olması ile açıklanmıştır. Eşitlik, doğuştan gelen bir hak olarak ele alınmıştır. Kanunun yanında herkesin eşit olduğunun vurgusu yapılmıştır. Kitapta, hürriyet başkalarına zararı olmayan şeylerin yapılabilmesi olarak nitelendirilmiştir. Hürriyet, Allah tarafından verilen bir hak olarak değerlendirilmektedir. Hürriyetin Osmanlılar için ne zorluklar ile alındığına değinilerek hürriyet tarihinde iki önemli gün dile getirilmiştir. Hürriyet ile birlikte sahip olduğumuz haklardan söz edilmiştir. Bu haklar arasında düşüncelerin açıkça ifade edilmesi ve istenildiği gibi çalışmak yerini almıştır. Çocukların bu doğrultuda yapabilecekleri şeyin anne ve babalarının emirlerine uyan çocukların olacağını belirtilmiştir.

Rehber-i İttihad'da meclis-i mebusan ve padişah gibi kavramların çocuklar tarafından anlaşılması sağlanmıştır. Bu doğrultuda yer alan ifadeler aşağıdaki tabloda detaylı olarak ele alınmıştır.

Tablo 4.13. Rehber-i İttihad ve Parlamento

“Çocuklar, biz Osmanlıların en büyük bir meclisimiz vardır ki adına (meclis-i mebusan - yahud - millet meclisi) denir. Bu mecliste Müslümandan, rumdan, ermeniden, yahudiden hâsılı cümle Osmanlılardan üç yüze yakın aza vardır.” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 19).

“Her sene dört ay bir yere toplanarak millet işlerine bakarlar. Bizim iyiliğimiz için nizamları, kanunları düzeltirler, haksız işlerin önünü alırlar. Milletini, vatanın ileri gitmesi, rahat ve iyilik içinde yaşaması için ne lazımsa hepsi onları düşünerek yapmaya çalışırlar.” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 19-20).

“Çocuklar, bizim padişahımız beşinci sultan Mehmet Han hazretleridir. Vatanını, milletini pek sever pek büyük bir zattır.” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 20).

“Padişahımız vatanımızda yaşayan ne kadar osmanlı varsa hepsinin padişahı ve yeryüzündeki Müslümanların halifesidir.” (Müstecabizade İsmet, 1325, s. 20).

Kaynak: (Müstecabizade İsmet, 1325'den yararlanılarak oluşturulmuştur).

Öğrencilere o dönemin padişahı tanıtılmıştır. Meclis-i mebusanın ne olduğuna dair bilgiler yer almıştır. Bu meclisin hangi süre ile toplandığı, neler yaptığı detaylı olarak tanıtılmıştır. Böylelikle öğrencilerin parlamentoya dair bilgilenmesi sağlanmıştır.

Öğrencilere cahilliğin fena bir şey olduğu belirtilmiştir. “Cahil adam orta halli ahali sınıfına katılamayacağı gibi vatani içinde iyi bir adam olamaz. Yazıklar olsun o bedbaht osmanlı çocuğuna ki şimdi lazım olduğu kadar bir şey öğrenmeden gelecek zaman adamlarının içine katılır.” (Müstecabizade İsmet, R. 1325, s. 18-19) sözleri ile cahil insanların vatanlarına faydalı kimseler olamayacağı belirtilmiştir. Öğrencilerin bilgili vatandaşlar olarak Osmanlı vatanına hizmet etmeleri için “Aman çocuklar, göreyim sizi geceyi gündüze katarak çalışınız bilgili adamlar olunuz da sizden büyük

hizmetler bekleyen milletimize, vatanımıza hizmetler ediniz.” (Müstecabizade İsmet, R. 1325, s. 19) ifadeleri yer almıştır.

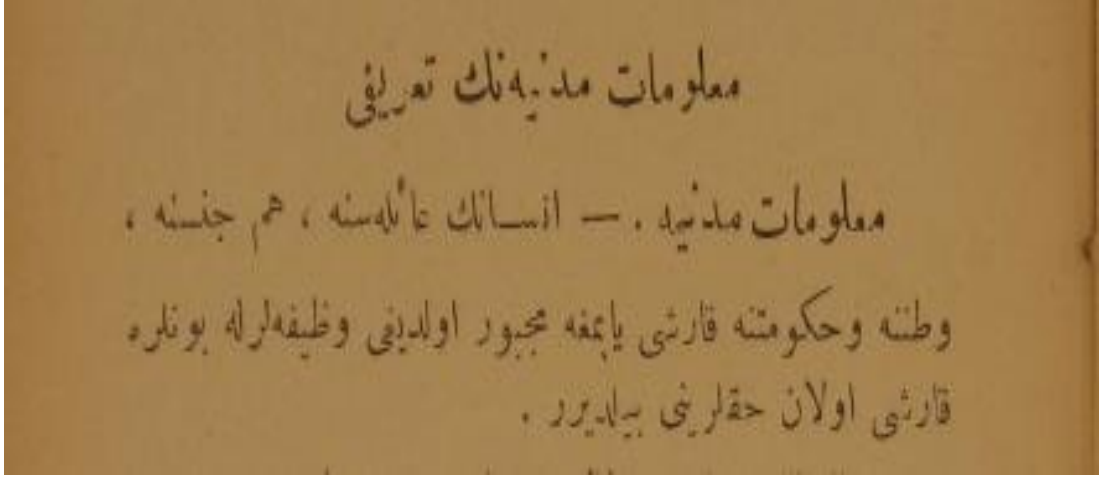
Rehber-i İttihad risalesi ile II. Meşrutiyet ile Osmanlı vatandaşlarının hayatına giren bazı kavramların çocuklara öğretilmesi de hedeflenmiştir. Bu doğrultuda risaleyi kaleme alan Müstecabizade İsmet Efendi, Osmanlı'nın küçük vatandaşlarının anlayabilecekleri düzeyde vatan, vergiler, meclis, hürriyet ve medeni konular hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.

4.3.2. Malumat-ı Medeniye’de Vatandaşlık Eğitimine Yönelik Bulgular

II. Meşrutiyet dönemi teba’adan vatandaşa geçiş dönemi olarak nitelendirilmektedir. İstibdat rejimi yerini daha rahat bir ortama bırakmıştır. Basında özgürlüğün elde edilmesiyle aydın kesim toplumsal sorunların üzerine eğilmiştir. Eğitim konusu da bu sorunların içerisinde yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda Balkan Savaşları (1912-1913) neticesinde eğitim konusu özellikle önemli hale gelmiştir. Eğitimin öneminin anlaşılmasıyla çocuklar bu dönemdeki eğitim uygulamalarının merkezi konumunda olmuşlardır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu’ndaki eğitim anlayışı Balkan Savaşları’na kadar Osmanlılık ideali üzerine kurgulanmış olsa da bu durum savaş sonrasında Türkçülük ideali olarak kurgulanmaya başlamıştır. Bu görüşün kabul görmesi beraberinde “yeni bir nesil yetiştirme” gayesiyle çocuğun artık “birey” ve “vatandaş” olarak algılanması düşüncesini doğurmuştur (Akyüz, 2020, s. 267). II. Meşrutiyet’ten önce çocuk ailesinin geleceği konumunda bulurken, II. Meşrutiyetten sonra çocuk milli geleceğin temsili haline gelmiştir (İçen, 2020, s. 14). Üstel, “... Tanzimat döneminde bağımsız bir özne olarak keşfedilen çocuk, II. Meşrutiyet döneminde inşa edilir.” sözleriyle hedeflenen yeni insan modelinde çocukların önemini vurgulamıştır (Üstel, 2008, s. 30).

Çocukların okullarda vatandaşlık bilince ile yetişip ülkesine faydaları olmaları konusunda onlara rehberlik edecek bir ders olan Malumat- ı Medeniye dersi 1908’de öğretim programında yerini alarak yeni Osmanlı vatandaş modeline örnek teşkil etmiştir.

GN 4.18. Malumat-ı Medeniye'nin tarifi.

Kaynak: (Ahmet Ziya ve Ali Haydar, 1911).

Malumat-ı Medeniye'nin tanımı için Ahmet Ziya ve Ali Haydar: “Malumat-ı Medeniye: İnsanın ailesine, hem cinsine, vatanına ve hükümetine karşı yapmaya mecbur olduğu vazifelerle bunlara karşı olan haklarını bildirir.” (Ahmet Ziya ve Ali Haydar, 1911). Mehmet Hazık: “Malumat-ı medeniye, vatan, millet, devlet ve idare-i ummiyeden bahseder.” (Mehmet Hazık, 1325, s. 14; Aktaran: İçen, 2020, s. 44)

“Bir insanın bütün vezaifi-i medeniyyesi umumun bir hakkıdır, bir insanın hakkı da umumun vazifesidir, demek olur ki bir insanın vezaifi-i medeniyesi diğerlerinin (hukuk-i medeniye) sini teşkil eder.” ifadeleriyle bir insanın vazifeleri topluluğun hakkı, topluluğun vazifesi ise bir insanın hakkından geçmekte olduğuna değinilmiştir.

Bu kitaplar genel olarak Malumat-ı Medeniye olarak ifade edilseler de farklı isimleri vardır. Mulamat-ı Medeniye, Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye, Vezaif-i Medeniye, Musabahat-ı Ahlakiye (Sihhiye, Medeniye, Vataniye ve İnsaniye), Malumat-ı Medeniye (Ahlaki Vatani Dersler) şeklindedir. Bahsi geçen bu kitaplar tek tip bir müfredat üzerine yazılmamış olup, kitabın yazarlarına göre içerikleri değişim göstermektedir. Tezde bu kitaplar Malumat-ı Medeniye olarak ele alınmıştır.

Aşağıda İttihat ve Terakki döneminde yayımlanmış Malumat-ı Medeniye kitapları, sayfa sayısı, hangi yıl ve kim tarafından yayımlandığı yer almaktadır.

Tablo 4.14. Malumat-ı Medeniye kitapları hakkında genel bilgiler

İsim	Yayın Tarihi	Hazırlayan/Hazırlayanlar	Hazırlanma Sebebi
1 Malumat-ı Medeniye Birinci Kısım	1909	Mehmet Hazık Bey	İbtidai mekteplerinde okutulmak
2 İbtidâiyelere Malumat-I Ahlakiye ve Medeniye	1911	A. Rıza Bey	Maarif Nezaret-i celilesi son programına tevfikana tertip ve mekâtib-i iptidaiyenin üçüncü senesinde tedris edilmek
3 Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye	1911	Hakkı Behiç Bey	Mekâtib-i idâdiyede okutulmak üzere
4 Sualli ve Cevaplı Malumat-ı Medeniye	1911	Necm-i Terakki Mektebi ve Gazetesi Müdürü Hüseyin Hıfzı Bey	Yeni program mucibince umum mekâtib-i rüşdiyenin birinci, ikinci, üçüncü seneleriyle taşra mekâtib-i idâdiyelerinde okutulmak üzere edilmek üzere
5 Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye (Birinci Kısım)	1911	Doktor Hazık (Mehmet) Bey	Maarif Nezaret-i celilesince tanzim edilen son programa muvafık olarak umum mekâtib-i iptidaiye ile rüşdiyenin ikinci senelerinde tedris edilmek üzere
6 Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye Dersleri	1912	Tüccarzade İbrahim Hilmi	Maarif Nezareti'nin en son programına muvafık ve bilumum mekâtib-i rüşdiye sınıflarına mahsus olarak hazırlanmıştır
7 On Temmuz Malumat-ı Medeniye ve Tatbikatı Ahlakiye Vs. Dair Kıraat Kitabı	1912	Ali Nazimâ Bey	“Çocuklar için devr-i meşrutiyette ilk tab‘ olunan kıraat kitabıdır.
8 Malumat-ı Medeniye (Birinci Kitap)	1912	Ali Ulvi Bey	Maarif Nezaret i cânib-i âlisinden ta‘dilen tanzim olunan yeni program mucibince mekâtib-i ibtidâiyede tedris edilmek üzere
9 Malumat-ı Medeniye (Birinci Kısım)	1912		Yeni program mucibince umum mekâtib-i rüşdiyenin ikinci senelerinde tedris edilmek üzere
10 Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye (İkinci Kısım)	1912	Doktor Hazık (Mehmet) Bey	Mekâtib-i rüşdiye ile taşra idâdilerine mahsus olarak
11 Resimli Vezâif-i Medeniye	1913	Ali Seydi Bey	Maarif Nezareti'nin resmi programına kabul ve mekâtib-i ibtidâiyenin ikinci senesine mahsus malumat-ı ahlakiye-i milliye ve vataniye dersleri kapsamında

Tablo 4.14. Malumat-ı Medeniye kitapları hakkında genel bilgiler (devamı)

İsim	Yayın Tarihi	Hazırlayan/Hazırlayanlar	Hazırlanma Sebebi
12 Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye	1915	M. Adil Bey	İdâdiye ve Darülmualim-i iptidaiyelerin en son programlarına muvafık olarak telif edilmiş ve mekâtib-i mezkurede tedris edilmek üzere Maarif-i Umumiye Nezaret-i celilesince resmen kabul buyrulmuştur.
13 Musahabat-ı Ahlakiye (Sihhiye, Medeniye, Vataniye, İnsaniye)	1918	Ahmet Cevat Bey	Bu eser, Maarif Nezaret-i celilesi tarafından ba'de'ttedkîk umum mekâtib-i ibtidâiye sınıflarına birincilikle kabul edilmiştir. Devre-yi mutavassitanın yani orta seviyenin birinci senesinde okutulmak üzere
14 Yeni Malumat-ı Medeniye (Ahlakî Vatani Dersler (İbtidai-3)		Ahmet ziya Ali Haydar	İptidaiyenin son sınıflarında okutulmak üzere

Kaynak: (İçen, 2020'nin Cumhuriyet Öncesi Vatandaşlık Eğitimi Metinleri kitaplarından yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Malumat-ı Medeniye kitapları genellikle Mekatib-i İptidailer için hazırlanmışlardır. Mekatib-i iptidaiyenin farklı devrelerine göre kitaplar çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca idadi ve taşra idadileri için hazırlanmış Malumat-ı Medeniye de yer almaktadır.

Malumat-ı Medeniye kitabı yazarlarından Doktor Hazık, vatandaşın yeniden inşa edildiği II. Meşrutiyet döneminde vatan ve insan bağlantısını: “Her şey vatan için. Dolayısıyla insan içindir” sözleriyle ifade etmiştir (Doktor Hazık, 1912, s. 1).

Malumat-ı Medeniye kitapları vatandaşlık için müstakil bir tanım oluşturmaktan ziyade “iyi vatandaş” nasıl olunur için yapılmasını gereken hususların vurgulanması sebebiyle, vatandaşlığı oluşturması açısından bir zemin görevi üstlenmektedir (Üstel, 2008, s. 74).

Malumat-ı Medeniye dersi ve ders kitapları 1908 yılında müfredatta yerini almasıyla birlikte amacı imparatorluk mekanizmalarının nasıl işlev gördüklerinin anlatılmasının yanında bireyin sorumluluklarından bahsetmektedir. Böylelikle devlet

yeni düzende vatandaşlarını eğiterek onlardan “iyi vatandaş”lar meydana getirmeyi hedeflemektedir. Bu ders kitaplarında yer alan konular sebebiyle “vatandaş nasıl olmalı?” sorusuna aranabilecek yanıtları içermektedir. İçeriğinde vatandaşlığı içeren çeşitli başlıklar yer almaktadır. Malumat-ı Medeniye kitaplarında: anamızı babamızı sevmeliyiz, kardeş ve hemşirelerimizi sevmeliyiz, ihtiyar akrabalarımıza hürmet etmeliyiz, arkadaşlarımızla kavga etmemeliyiz, başkasına iftira etmemeliyiz, çalışkanlık, tembel çocukları kimse sevmez, çalışkanlık bir definedir, çalışan kazanır, gayretli çocuk, tembellik, muhtaçlara yardım etmeli, doğru olmalı, mağrur olmamalı, müsrif olmamalı, hisset, temizlik, hayâ, vazifeye itina, nezaket, doğruluk, yalancılık, israf ve tasarruf, sadelik, samimiyet, şefkat ve muavenet, merhamet, vatanperverlik, say, cesaret, vicdan, gayretli çocuk, insanlar birbirine lazımdır, başkasının malına dokunmamalı, fukaraya yardım etmeli, hayvanları kuşları sevmeliyiz, başkasının aleyhine söz söylememeli, sancağımıza, istiklal-i şahsi, istiklal-i milli, ecdadımıza ve ecdadımızın yadigârlarına hürmet etmeliyiz, geç olsun güç olmasın değil güç olsun geç olmasın, ailenin nimetleri, derslere çalışmak, arkadaşlarla hüsn-ü muaşeret ve icabında muavenet, vatana muhabbet, nezaket, fikr-i teşebbüs kavramları yer almaktadır.

Bu kavramlar Malumat-ı Medeniye derslerini alan öğrencilere rehber niteliğindedir. Nitekim derslerin müfredatta olduğu dönemde halkın mebus seçtiği için bilgili olması önemli bir husustur. Belirtilen doğrultuda Osmanlı'nın küçük vatandaşlarının malumatlı ve medeni olması hedeflenmiştir. Nezaket kurallarından, bedene olan dikkatten, değerlerden, ortak hedeflerden, çevreye duyarlılıkla yaklaşımdan, parlamenter sistemden, vatana ait konuların yer almasıyla eğitim kademelerinde coğrafya ve tarih dersinin tamamlayıcısı görevini gördüğü şeklinde yorumlanabilir.

Kitapta iptidai mekteplerin topluluğun ilk kademesini oluşturduğuna vurgu yapılmıştır: “Bir çocuk zamanının kısm-ı azamını mektepte geçireceğinden ve esasen terbiyeyi dahi malumat ve tahsili sayesinde iktisap edeceğinden iptidaiye mektepleri umumun ilk memba-ı kemaltıdır.” (Mehmet Hazık, 1325, s. 6; Aktaran: İçen, 2020, s. 28).

Ayrıca öğretmenleri için, öğretim kademesinin ilk basamağında yer alan öğrencilere vatan ve millet sevgisiyle terbiye edecekleri için bu manevi hizmete müptela

olacaklarını belirtmişlerdir: “İbtidaiye mekteplerinin muallimleri dahi gayet mühim bir vazife ile mükelleftir. Eğer iptidaiye mekteplerinin hocaları vatanın en büyük ümidi olan, pak, asil necip milletin ciğerpareleri bulunan o mini mini masumların terbiye ve tedrisinde zerre kadar gevşeklik gösterirler ve deruhte ettikleri şu vazife-i mukaddeseyi vatan ve insaniyet namına hakkıyla ifaya çalışmazlar ise maddi, manevi ne kadar mesuliyete duçar olacakları tarif edilemez.” (Mehmet Hazık, 1325, s. 6; Aktaran: İçen, 2020, s. 28).

Kitaplarda çeşitli vatan tarifleri bulunmaktadır:

Tablo 4.15. Malumat-ı Medeniye kitaplarında vatan tanımı

“Vatan bir milletin vücududur. Bir vücuttan hiçbir azayı ayırmak nasıl kabil değilse bir vatandan da bir cüz’ünü ayırmak öylece kabil değildir.” (Mehmet Hazık, 1325, s. 14).
“Memalik-i Osmaniye bizim (vatanımızdır) milletimiz de (Osmanlı) milletidir. (Vatan), (millet) tabirleri ekseriya kullanıldığından bunların manasını anlamalıdır.” (A. Rıza, 1327, s. 34).
“Vatan – Bir milletin oturduğu memleketler ve hükmünün geçtiği bütün yerler ve topraklardır. Bizim vatanımız (bütün memalik-i Osmaniye) dir. Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının en mühim ve güzel parçaları memalik-i Osmaniye’yi teşkil eder.” (Ahmet Ziya ve Ali Haydar, 1330, s. 21).
“Vatan diye insanın yalnız doğduğu yere demezler. Tâbî olduğu devletin idaresi altında bulunan memleketin hepsi de orada yaşayan ahalinin vatanıdır.” (Ali Ulvi, 1328, s. 11).
“Çocuklar! Milletimizin hükmünün geçtiği bütün memleketler, ecdadımızın birçok muharebeler ederek, seller gibi kanlar akıtarak kazandıkları bu mukaddes topraklar bizim vatanımızdır.” (Ahmet Ziya ve Ali Haydar, 1327, s. 28).

Kaynak: (İçen, 2020’nin Cumhuriyet Öncesi Vatandaşlık Eğitimi Metinleri kitaplarından yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Bu tariflerin genellikle Osmanlılık ideolojisi çerçevesinde yapıldığı görülmektedir. Çocukların iyi vatandaş olmaları açısından müstakil bir tanım bulunmazken bir kitapta iyi vatandaş olmak için tahsilin önemi vurgulanmıştır: “Tahsil-i maarifte lazımdır cahil bir adam iyi bir vatandaş olamaz. ...Tahsil-i maarif yalnız bizi iyi vatandaş ve çalışkan etmekle kalmaz, büyük adamların yazdıkları tarihleri ve şiirleri okuyarak istifade ettirir. Okumak bilen bir kimsenin hiçbir vakit canı sıkılmaz. Çalışkan bir adam, iyi bir vatandaş olmak için mektebe devam ederek tahsil-i maarif etmeliyiz.” (A. Rıza, 1327, s. 15-16; Aktaran: İçen, 2020, s. 42).

Kişinin vatana karşı olan sorumluluklarının toplumun diğer kesimlerini de etkilediğinden hareketle: “Bir insanın bütün vezaif-i medeniyesi umumun bir hakkıdır, bir insanın hakkı da umumun vazifesidir, demek olur ki bir insanın vezaif-i medeniyesi diğerlerinin (hukuk-i medeniye) sini teşkil eder. Bir insan dinine, vatanına ve bütün milletine ve insanlara karşı olan vazifesini yapmazsa yalnız

kendisini değil, herkesi mutazarrır etmiş olur.” (Ahmet Ziya ve Ali Haydar, 1329, s. 3).

“İşte umumi ve büyük bir aile ocağı demek olan vatanımızın dahi saadeti, efrad-ı milletin her birinin vazifesini bilmesi ve herkesin vazifesini tamamıyla yapması ile olur. Bir insan kendisine ait olan bir vazifede kusur ederse yalnız kendisini mutazarrır etmiş olur. Fakat vatanına ve milletine ait bir vazifede kusur ederse bütün milletini mutazarrır etmiş olur.” (Ahmet Ziya ve Ali Haydar, 1329, s. 14).

Ayrıca vatandaşlık vazifelerinden sayılan yardımlaşmanın önemi de çocuklara aşılanmak amacıyla: “Biz başkalarına yardım eder isek onlar da bize yardım ederler. Vatandaşlar birbirinin toprak karındaşı olduklarından birader gibi birbirlerini sevmeye yardım etmeye mecburdurlar. İşte buna (uhuvvet) derler.” (A.Rıza, 1327, s. 26).

“Efendiler! Hâkimiyet-i milliyemizi, idare-i meşrutamızı, vatanımızın şan ve şerefini muhafaza etmek, memleketimizi, milletimizi her suretle terakki ettirmek, Vatanımızı her türlü düşmanlardan korumak, ilim ve irfan nurlarını vatanın her tarafına saçmak, hükümetimize her işinde yardım etmek, adab-ı milliyemizi, güzel ve makbul olan adetlerimizi muhafaza, taassubi ve kötü şeyleri terk eylemek, bütün vatandaşlarımızla kardeş gibi geçinmek, denizlerde ve karalarda Osmanlı bayrağını kemal-i şan ve şerefle ve bütün mehabetiyle dalgalandırmak,

Hulasa, her suretle milletimizin, vatanımızın terakki ve tealisini istemek, milletin ve vatanın şerefini ve azametini yükseltmek, bütün efrad-ı milletin vazifesidir.” (Ahmet Ziya ve Ali Haydar, 1327, s. 40; Aktaran: İçen, 2017, s. 95).

Malumat-ı medeniye kitaplarında yer alan başlıkların birçoğu vatana karşı vazifeleri bildirirken genel itibariyle vatandaşların vatan vazifelerini bildirmek amacıyla: “Memleketimizin kanunlarını bilmek, hükümetle olan münasebetimizi öğrenmek, intihab edeceğimiz mebusların namuslu ve muktedir olmasına çok dikkat etmek, hükümetin kanunlarına ve memurlarına itaat etmek, vergilerimizi vaktiyle vermek, askerliğe davet olununca hemen gitmek, El-hasıl, milletini ve vatanını sevmek ve müdafaa etmek hep vazifemizdir. Herkese kardeş nazarıyla bakmak, kimsenin şahsına ve mezhebine karşı tecavüz ve tahkirde bulunmamak, vatandaşlarımıza, bi-

keslere yardım etmek, gece ve gündüz tahsil-i ilm ve irfandan geri durmamak dahi hepimizin vazifesidir.” (Ahmet Ziya ve Ali Haydar, 1327, s. 44; Aktaran: İçen, 2017, s. 105).

Çocuklara vatan terbiyesi ve sevgisi de ilk önce bu ğretim kademesinde meydana geldiğinden yola çıkılarak bu yolda çocuğın vatanına hizmet ettiğini açıkça belirtmek için Malumat-ı Medeniye kitaplarında vatanın tanımını yapılmakla birlikte vatana karşı vazifeler bildirilmiştir. Vatan sevgisini çocuklara benimsetmek amacıyla:

Tablo 4.16. Malumat-ı Medeniye kitaplarında vatan sevgisi

“Vatan ve milletin en büyük ümidi olan o sevgili yavruları güzel bir terbiye ve tahsil-i iptidai ile süsleyerek meydana çıkarsınlar. Bu sayede hem deruhte ettikleri vazife-i mhimmelerini hakkıyla ifa etmiş ve hem de vatana, millete büyük hizmetler etmiş olurlar.” (Mehmet Hazık, 1325, s. 8).

“Vatan muhabbetini her muhabbetin fevkinde olarak kalbinize yazınız. Biz vatana muhtacıız. Vatan bize muhtaçtır. Biz vatanın muhafaza-i saadetine ve selametine çalışalım ki a’dânın ayakları altında ezilmeyelim. Yaşasın vatan! Var olsun millet!” (A. Rıza, 1327, s. 39).

“ocuklar! Vatani sevmek, öyle sade laf ile olmaz. İnsan vatanını sevdiğini iş ile göstermelidir. Vatana hizmet etmeyi canına minnet bilmelidir. Yoksa yle ağızdan bol bol “ben vatanımı severim” demekle olmaz, elinden gelebilen her şeyi yapmalı ve vatanın şerefli hizmetlerinden katıyken kaçmamalısınız.” (Ahmet Ziya ve Ali Haydar, 1327, s. 15).

Kaynak: (İçen, 2020’nin Cumhuriyet ncesi Vatandaşlık Eğitimi Metinleri kitaplarından yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Vatanın ferdi ve geleceğini olduğunu belirtmek için çocuklara şu an yapabilecekleri en iyi şeyin iptidai mektepleri ve diğeri ğretim kademelerini layıkıyla tamamlayarak aslında vatana mühim bir hizmet ettiklerini aşılamak amacıyla: “Sevgili ocuklar! Siz vatanın mid-i istikbalisiniz. Siz şimdi ne kadar kk olursanız olunuz ileride vatan sizden pek büyük hizmetler bekler. Siz şimdi bir fidansınız, fakat bir fidan gibi büyüyüp kemale ereceksiniz. Siz ne bahtiyarsınız ki, mukaddes vatanın bütün emelleri, masum milletin bütün arzuları hep sizinle nihayet buluyor. Fakat siz “biz ufacık ocuklarıız. Vatana, millete ne yapabiliriz” demeyiniz. Siz şimdi ufacık çocuklar iseniz ileride büyük adamlar, cesur askerler, hazık tabipler, mütefekkir avukatlar, mahir sanatkarlar, dr-endiş siyasiyyunlar olabilirsiniz ve olacaksınız lakin bir merdivenin yukarı basamaklarına çıkabilmek için mutlaka altındaki basamaklarına basmalısınız.” (Mehmet hazık, 1325, s. 10; Aktaran: İçen, 2020, s. 36). “ocuklar! Sizin şimdilik gstereceğininiz vatanperverlik, muntazaman mektebe devam ve hüsn-i hal ve hareketle derslerinize sa’y  ikdam eylemek ve vatanınızı pek ziyade sevmektir.” (Ahmet Ziya ve Ali Haydar, 1327, s. 30; Aktaran: İçen, 2017, s. 75).

Malumat-ı Medeniye kitaplarında II. Abdülhamit döneminin baskıcı bir rejim olduğunu ve İttihat ve Terakki mensuplarının meşrutiyeti ilan ederek Osmanlı'nın mahrum olduğu özgürlüğe kavuşturduğu açıkça yer almıştır:

Tablo 4.17. Malumat-ı Medeniye ve İttihat ve Terakki

“25 seneden beri Avrupa’da çalışan ve vatanın saadet ve selametinden başka hiçbir şey düşünmeyen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin eser-i teşvikiyle Rumeli taraflarında umum asker ve ahali 10 Temmuz 1324 tarihinde hükümet-i müstebide aleyhine isyan ettiler. Zalim, gaddar bir padişah olan Abdülhamit’te işin fenalığını anladığından tekrar meşrutiyeti kabul etmeye mecbur oldu.” (Mehmet Hazık, 1325, s. 17)

“Çocuklar iyi biliniz ki 10 Temmuz sene 324’te ve fi 10 Nisan 325 tarihlerinde kazandığımız hürriyet ve meşrutiyetimiz İttihat ve Terakki Cemiyetinin beyniyle, askerlerimizin süngüleriyle, milletimizin ittihat ve mukavemetiyle alınmıştır.” (Doktor Hazık, 1328, s. 156).

“Çocuklar! (10 Temmuz sene 324; 11 Nisan sene 325) tarihlerinde kazandığımız hürriyet ve meşrutiyet İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin himmeti askerlerimizin kahramanlığı ve bütün milletin gayreti sayesinde olmuştur.” (Ahmet Ziya ve Ali Haydar, 1329, s. 24).

“324 senesine kadar istibdat devam etti. Nihayet İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin gayreti ile Rumeli’de asker ve ahali idare-i müstebide aleyhine kıyam etti. O senenin temmuzunun onunda evvela Manastır’da, Selanik’te, Siroz’da Kanun-ı Esasi ilan edildi ve Memalik-i Osmaniye’nin her tarafında usul-i meşveret yeniden tesis olundu. Herkes otuz üç seneden beri mahrum olduğu hukuk-ı hürriyet, müsavat, adalet ve uhuvvete nail oldu. Bu sebeple (Kanun-ı Esasi) bizim için mukaddestir, hepimiz o kanuna can u gönülden itaat ederiz.” (A. Rıza, 1327, s. 37).

Kaynak: (İçen, 2020’nin Cumhuriyet Öncesi Vatandaşlık Eğitimi Metinleri kitaplarından yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Malumat-ı Medeniye derslerinde II. Meşrutiyete ayrıca yer verilmiştir. II. Meşrutiyetin ilan edilmesinde rol oynayan İttihat ve Terakki, ders kitaplarında yerini almıştır. İttihat ve Terakki’nin uzun yıllardır vatanın mutluluğunu düşündüğü vurgulanmıştır. Osmanlı’nın mahrum kaldığı hürriyet, eşitlik ve kardeşlik kavramlarının öğrenciler tarafından bilinmesi hedeflenmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç ve Tartışma

İttihat ve Terakki dönemi vatandaşlık eğitimi politikalarının ve uygulamalarının değerlendirildiği bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden kültür analizi metodu kullanılarak yürütülmüştür. Araştırma, 1908-1918 yıllarını kapsamaktadır. Söz konusu tarih aralığına ait metinler Osmanlı Türkçesi ile yazıldığı için erişilen belgeler doküman incelemesinden yararlanılarak çözümlenmiştir. Çözümlenen belgeler ışığında İttihat ve Terakki döneminin vatandaşlık eğitimine ait politikaları ve uygulamaları ortaya koyulmuştur.

İttihat ve Terakki kendi adını taşıyan kulüpler açmıştır. Kulüplerde Osmanlı'da yayımlanan gazete, dergi ve haritaların bulunması, ahlak, sağlık, ziraat gibi konularda konferanslar yolu ile halkı bilinçlendirmek hedeflenmiştir. Kulüpler vasıtasıyla okullar açmış ve bu okulların masraflarını karşılamışlardır. Küçükkeleş'in (2021), bu okulların İttihat ve Terakki'nin kendi fikir ve düşünceleri yaydığı bulguları ile benzerlik göstermektedir.

İttihat ve Terakki, paramiliter kuruluşları ile eğitime her kademedede destek olmuşlardır. Balkan Savaşlarından olukça etkilenmişlerdir. Nitekim bu tarihten sonra halkın her kesiminin eğitilmesi hususuna eğilmişlerdir. Halkta vatan sevgisi oluşturmak, geliştirmek ve bilgilendirmek amaç edinilmiştir. Çocuklara da küçük yaştan itibaren vatan sevgisi aşlamak yoluna gitmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin genç nesile yönelik vatandaş yetiştirme modelinde birçok kendi alt kuruluşu veya desteklemiş olduğu kuruluşlar yer almaktadır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Türk

Ocakları, İzçiler Ocağı, Güç Dernekleri ve Genç Dernekleri sayesinde genç nesilde vatandaş sevgisi oluşturarak vatani koruma yolları öğretilmiştir. İzçiler Ocağı, Güç Dernekleri ve Genç Dernekleri Harbiye Nazırı Enver Paşa himayesinde açılmıştır. Bu oluşumlar beden terbiyesi üzerine odaklanarak vatanını hem ruhen hem bedenen müdafaa eden nesiller yetiştirmek amacı güdülen kuruluşlardır. Bu kuruluşların hepsi öncelikli olarak mekteplerde teşkilatlanmaya çalışmaları İttihat ve Terakki'nin vatandaş yetiştirilmesinde izlediği yollar hakkında bilgi vermektedir. Balkan Savaşlarından sonra Osmanlılık ideolojisi yerini Türkçülük ideolojisine bırakmıştır. Bu noktada evlad-ı vatanın yetiştirilmesinde birçok yol denenmiştir. Nitekim bu öğretiler cumhuriyetin kazanılmasında rol oynadığı şeklinde yorumlanabilir. Araştırmaya ait dernek, kuruluş ve vakıfların Osmanlı genç neslin ruhen, ahlaken ve bedenen sağlam olması ile ilgili bulguları Başkutlu (2020) ve Akcan'ın (2015) bulguları ile benzerlik göstermektedir. Araştırmanın Genç Dernekleri Mecmuasına yönelik bulguları ile Demirbacak'ın (2022) bulguları örtüşmektedir.

II. Meşrutiyet döneminde vatandaşlık eğitimi çerçevesinde çeşitli kitaplar ve dersler müfredatta yerini almıştır. Müstecabizade İsmet Bey tarafından kaleme alınan Rehber-i İttihad, vatandaş yetiştirme noktasında yazılan ilk kitaplar arasındadır. Kitabın o dönemde derslerde okutulup okutulmadığı hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte kitabın ikinci kez basılması ilgi gördüğü şeklinde yorumlanabilir. İçeriğinde Osmanlı vatani, melis-i mebusan, padişah, yeryüzü, madenler, hayvanlar gibi konular yer almaktadır. Rehber-i İttihad çerçevesinde ele alınan bulgular Toprak (1988), Tuna (2008) ve Duman ve Tuna'nın (2012) araştırmalarındaki bulgular ile benzerlik göstermektedir.

II. Meşrutiyet döneminde örgün eğitimde vatandaşlık eğitimi noktasında oluşturulan ders ise Malumat-ı Medeniye'dir. Malumat-ı Medeniye ile iyi vatandaşlar yetiştirerek ülkelerine hizmet etmeleri beklenmektedir. Malumat-ı Medeniye dersi iptidai, sultani, idadi mektepleri ders müfredatlarında yerini almıştır. Yaşar'ın (2018) Malumat-ı Medeniye kitaplarının, vatandaşlık eğitiminin bir parçasını oluşturduğu bulguları ve Üstel'in (2008) yeni rejimin ilkelerine bağlı vatandaşlar yetiştirmekte araç görevi gördüğü bulgusu ile araştırmanın bu görüşe yönelik bulguları örtüşmektedir. Malumat-ı Medeniye dersi Emrullah Efendi'nin girişimleriyle müfredatta yerini almıştır. Malumat-ı Medeniye kitapları iptidai, sultani ve idadilerde

okutulmak üzere farklı yazarlar tarafından hazırlanmıştır. Dönemin ideolojik anlayışını benimseyen bu kitaplarda çocukların anlayacağı bir dil kullanılmıştır. Kitabın içerdiği konular ise vatan, millet, askerlik, devlet, devlet-i aliyye-i osmaniye'nin teşkilatı, nazırlar, vergi sistemi, hukuk ve çeşitli ahlak kuralları yer almaktadır. Özellikle meşrutiyetin anlatılmasına yönelik kavramlar sıklıkla kullanılmıştır. Araştırmanın bu bulgusu Civelek'in (2019) araştırmasındaki malumat-ı medeniye kitaplarında meşrutiyet vurgusunun çok geçmesi bulgusu ile örtüşmektedir.

Malumat-ı Medeniye kitapları dönemin siyasi yaşantısını vurgulama çerçevesinde kaleme alınmıştır. Araştırmanın bu bulgusu Kuş ve Diğerleri (2018) ve Çam'ın (2019) malumat-ı medeniye kitaplarının dönemin siyasi çerçevesini yansıttığı bulgusu ile Tuna'nın (2008) Malumat-ı Medeniye ile birlikte Osmanlılık ideolojisinden uzaklaştığı görüşü ile örtüşmektedir. Malumat-ı Medeniye içeriğinin ve işlevinin tarih ve coğrafya dersinin bütünleyicisi ve aynı zamanda disiplinler arası olması ve değerlere yönelik çeşitli ifadelerin yer aldığı bulgusu Keskin'in (2002) araştırmasının dönemin ders kitaplarının tarih, coğrafya ve değerler üzerine durması bulguları ve İğneci'nin (2020) Malumat-ı Medeniye dersinin disiplinler arası özellik taşımasının bulguları ile örtüşmektedir.

İttihat ve Terakki, Kanun-i Esasi ile Meşrutiyetin yeniden yasal düzene kavuşmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda Balkan Savaşları'nın öncesinde Osmanlılık ideolojisi ekseninde eğitim anlayışı sergilemiştir. Ancak Balkan Savaşları sonrasında milliyetçi bir kimliğe bürünerek Türkçülük ideolojisi ekseninde eğitim uygulamalarına yer vermiştir. Dönemin çocuklarını "evlad-ı vatan" olarak nitelendirerek vatandaşlık eğitim uygulamalarını bu doğrultuda şekillendirmiştir. İzçiler Ocağı, Güç Dernekleri ve Genç Dernekleri ile aklen, bedenen ve ruhen sağlam, vatanını seven genç nesillerin yetişmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda İttihat ve Terakki'nin vatandaşlık eğitimi felsefesinin ahlak ve beden terbiyesine dayandığı şeklinde yorumlanabilir.

5.2. Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki öneriler sunulabilir

- İttihat ve Terakki kulüplerinin vatandaşlık eğitimi, dönemin gazetelerinden yararlanılarak araştırılabilir
- 1908-1918 yılları arasında kurulan derneklere, kurumlara ve kuruluşlara ait vatandaşlık eğitimi, dönemin gazetelerinden yararlanılarak araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- A. Rıza. (2020). *İbtidaiyelere malumat-ı ahlakiye ve medeniye* (Cilt 4). (M. İçen, Dü.) İstanbul: DBY Yayınları.
- Abatay, G. (2019). *İzmir basınına göre ittihat ve terakki cemiyeti kulüpleri (ahenk, ittihat, anadolu)*. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Acar, Ş. D. (2009). *Eğitimde bir üstad satı bey'i tanımak*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Ağaoğulları, M. A. (2002). *Kent devletinden imparatorluğa*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ahmad, F. (1999). *İttihat ve terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmet Ziya, & Ali Haydar. (2017). *Yeni malumat-ı medeniye*. (M. İçen, Dü.) İstanbul: DBY Yayınları.
- Ahmet Ziya, & Ali Haydar. (2020). *Yeni malumat-ı medeniye* (Cilt 3). (M. İçen, Dü.) İstanbul: DBY Yayınları.
- Akcakaya, U., & Aydoğan, E. (2014). Hatıralar ışığında şerif hüseyin isyanı ve hicaz cephesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 38(106), 349-390.
- Akcan, E. (2015). *İttihat ve terakki fırkası'nın paramiliter gençlik kuruluşları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akça, B. (2006). Mustafa kemal'in askerlik hayatında çanakkale savaşları'nın yeri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(Özel Sayı), 107-114.
- Akçiçek, E., & Karayaman, M. (2007). *Atatürk'ün türk ocaklarını ziyaretleri ve yaptığı konuşmalar*. İzmir.
- Akçura, Y. (1976). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akgül, A. (2018). *Mustafa satı bey (satı el husri) vatan fikri ve terbiyesi*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Aksoy, A. Ş. (200). *İttihat ve terakki*. İstanbul: Nokta Kitap.
- Aksoy, A. Ş. (2008). *İttihat ve terakki*. İstanbul: Nokta Kitap.
- Aksoy, N. D., & Arslantaş, H. A. (2009). Devlet ve yurttaşlığın fonksiyonel değişimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*(25), 9-26.

- Akşin, S. (2009). *Jön türkler ve ittihat ve terakki*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Akyüz, K. (1986). Türk ocakları. *Bellekten*, 196, 201-228.
- Akyüz, Y. (2020). *Türk eğitim tarihi m.ö 1000 - m.s. 2020*. Ankara: Pegem Akademi.
- Akyüz, Y., Uygun, S., & Kafadar, O. (2005). Anaokullarının ikinci meşrutiyet dönemindeki gelişiminde okul ve çocuk sağlığı. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*, 4(7), 147-172.
- Ali Seydi. (2020). *Resimli Vezaiif-i Medeniye* (Cilt 7). (M. İçen, Dü.) İstanbul: DBY Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2000). *Tanzimat'tan cumhuriyet'e modernleşme sürecinde eğitim istatistikleri 1839 - 1924*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2008). Osmanlı imparatorluğunda modernleşme ve eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 9-84.
- Arun, A. C. (1997). Selim sırrı tarcan'ın hayatı geçen sayıların devam. *Beden Eğitimi ve Spor Çalışmaları Dergisi*, 7(19), 2-6.
- Aslan, C., & Tansü, Y. E. (2020). Kuruluşundan kağanışına kadar bir kültür kurumu olarak türk ocakları. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 801-810.
- Atabey, F. (2017). Öncesi ve sonrası ile osmanlı'nın kutü'l-amare zaferi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 205-215.
- Aybay, R. (1998). "Teba-i osmani"den "t.c. yurttaşı"na geçişin neresindeyiz? A. Ünsal içinde, *Tebaa'dan yurttaş'a doğru* (s. 37-43). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1983). *Makedonya'dan ortaasya'ya enver paşa*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Aydın, H. (2012). İttihat ve terakki kulüpleri. II. *Uluslararası İletişim Sempozyumu* (s. 806-815). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Babaoğlu, R. (2017). Savaş ve insan: avustralya ve yeni zelanda basınında çanakkale muharebeleri'nden insan manzaraları. 100. *Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi* (s. 731-769). Çanakkale: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Balıbar, E., & Wallerstein, I. (2000). *İrk ulus sınıfı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bardakçı, M. (2015). *Enver*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Başkutlu, S. (2020). İttihat ve terakki cemiyeti'nin genç nesil algısı ve yönetimi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(4), 4-21.
- Bayındır Uluskan, S. (2010). *Atatürk'ün sosyal ve kültürel politikaları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Bernstein, E. (1971). Citizenship and the social studies. *The School Review*, 79(3), 455-465.
- Birgen, M. (2006). *İttihat ve terakki'de on sene*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bleda, M. Ş. (2010). *İmparatorluğun çöküşü*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Bostancı, M. (2014). Birinci dünya savaşı'nda osmanlı devleti'nin hicaz'da hâkimiyet mücadelesi. *Gazi Akademik Bakış*, 7(14), 117-136.
- Cankut, A., & Şimşek, E. (2015). Çanakkale savaşları'nın deniz cephesi. *100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu* (s. 129-149). İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Cemal Paşa. (2010). *Anılarım (1913-1922)*. İstanbul: Paraf Yayınları.
- Cengiz, H. E. (1991). *Enver paşa'nın anıları (1881-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Civelek, N. (2019). *İkinci meşrutiyet dönemi "malumat-ı medeniye" ders kitaplarında vatandaşlık kavramı (1908-1922)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çam, İ. D. (2019). *Eğitim ve ideoloji: II. meşrutiyet dönemi'nde çocuk eğitime yönelik yaklaşımlar (1908-1922)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çavdar, T. (1991). *İttihat ve terakki*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çepni, S. (2021). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Çetin, H. (2001). Devlet, ideoloji ve eğitim. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 201-211.
- Çiftçi, A. (2015). İttihat ve terakki cemiyeti'nin örgütlenme ve yönetim yapısı içinde kulüplerin yeri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(37), 115-141.
- Çot, F. Z. (2010). *İttihat ve terakki cemiyeti eğitim sistemi*. Erzincan: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Demirbacak, A. (2022). Osmanlı genç dernekleri mecmuası ve eğitim politikası. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 36-47.
- Demiral, S. (2020). *Türkçe-fransızca sosyal bilimlerde kullanılan temel terimler sözlüğü*. London: IJOPEC .
- Demirel, F. (2012). II. Meşrutiyetten sonra osmanlı'da orta öğretim: sultaniler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(2), 339-358.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dinç, M. E. (2016). Halil kut paşa ve kut zaferi. *Kütü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi* (s. 439-473). Mardin: Atatürk Aratırma Merkezi Yayınları.
- Doktor Hazık. (2020). *Malumat-ı medeniye ve ahlakiye ikinci kısım* (Cilt 2). (M. İçen, Dü.) İstanbul: DBY Yayınları.
- Dölen, E. (2008). II. Meşrutiyet döneminde darülfünun. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1), 1-46.
- Duman, D., & Tuna, E. (2012). II. Meşrutiyet dönemi ilk vatandaşlık kitaplarından biri olan "rehber-i ittihad"ın içerik analizi. *Turkish Studies (Elektronik)*, 7(4a), 1631-1648.
- Düzgün, O. (2020). *Türkçe-arapça arapça-türkçe karşılıklar kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elban, M. (2020). Selim sırrı tarcan'ın anlayışında vatanseverlik eğitimi: coğrafya ve tarih öğrenmek. *PEARSON JOURNAL*, 5(7), 329-337.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye maarif tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergün, M. (1982). Emrullah efendi hayatı-görüşleri-çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 30(1-2), 7-35.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet devrinde eğitim hareketleri (1908 - 1914)*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1992). Osmanlı devletinde millet sistemi. İstanbul: Alternatif Üniversite Yayınları.
- Genç dernekleri teşkili hakkında kanun-ı muvakkat, talimatname*. (1332). İstanbul: Matbaa-i Askeriyye.

- Güler, D. S., & Öztürk, F. (2003). Türkiye'de okul öncesi öğretmenliği için ilk müfredat ve uygulamalar. *Eğitim Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 2(4), 262-275.
- Gündüz, M. (2012). *Mustafa satı bey ve eğitim bilimi: fenn-i terbiye cilt 1 ve 2*. Ankara: Otorite Yayınları.
- Günergun, F. (1995). Darülfünun fünun (fen) fakültesi mecmuası (1916-1933). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 285-349.
- Güngör, M. (2017). Bir kimlik inşası olarak ulus-devlet yurttaşlığı ve yurttaşlık kavramının dönüşümü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 438-464.
- Güven, İ. (2018). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Hanioğlu, M. Ş. (1985). *Bir siyasal örgüt olarak osmanlı ittihad ve terakki cemiyeti ve jöntürlük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (2010). Talat paşa. İ. Ansiklopedisi. içinde İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hatip, S. M. (2015). Birinci dünya harbi çanakkale savaşları'na genel bakış ve az bilinenler çanakkale savaşı denizde mi kazanıldı? *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 13(18), 161-194.
- Hoff, V. (1334). *Osmanlı genç dernekleri ehemmiyeti, maksadı nedir? ne suretle çalışılacaktır!* İstanbul.
- Howe, R. B., & Covell, K. (2009). Engaging children in citizenship education: a children's rights perspective. *The Journal of Educational Thought*, 43(1), 21-44.
- İçen, M. (Dü.). (2020). *Malumat-ı medeniye birinci kısım (Cilt 6)*. İstanbul: DBY Yayınları.
- İğneci, E. (2020). *Osmanlı'da modern vatandaşlık eğitiminin doğuşu tedrisat mecmuası bağlamında II. meşrutiyet dönemi vatandaşlık eğitimi tartışmaları*. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (1990). Dârulfünûn tarihçesine giriş. *Belleten*, 54(210), 699-738.
- İhsanoğlu, E. (1993). Dârulfünûn tarihçesine giriş (II) üçüncü teşebbüs : dârulfünûn-ı sultani. *Belleten*, 57(218), 201-240.
- İpek, M. (2002). *Bir eğitim bakanı olarak emrullah efendi'nin eğitim felsefesi, politikaları ve uygulamaları 1908-1914*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- İskit Yayınevi. (1963). *Mufassal osmanlı tarihi*. İstanbul: Güven Yayınevi.
- Kan, Ç. (2006). Etkili sosyal bilgiler öğretimi arayışı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 537-544.
- Kara, B. (2016). İttihat ve terakki'nin siyasal kimlik oluşturma teşebbüsünde geleceğin siyasal dokusuna mesajlar. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24), 50-74.
- Karakaş, N. (2016). Hedef kudüs: ingiliz askeri ve siyasi stratejisinde filistin hareketi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 31(2), 471-487.
- Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı tarihi* (Cilt IX.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı tarihi* (Cilt VIII.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. H. (2015). *Osmanlı'dan günümüze ortadoğu'da millet, milliyet, milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, M. M. (2020). *II. Meşrutiyetten cumhuriyete (1908-1961) vatandaşlık dersi öğretim programlarının değişimi ve ders kitaplarına yansımaları*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kincheloe, J. L. (2001). Civics in the social studies: critical democratic citizenship education in a corporatized hyperreality. *Counterpoints*, 100, 709-732.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi (1773-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kolutek, M. (2020). Cebel-i bereket türk ocağı ve binası (1925-1941). *Tarih Okulu Dergisi*(XLIX), 3987-4007.
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılap tarihimiz ve jön türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kuş, Z., Arık, B., Altunok, B. N., & İridağ, A. (2018). 100 Yılda ne değişti? yeni malumat-ı medeniye ve günümüz vatandaşlık eğitimi ders kitabının karşılaştırılması. *Turkish History Education Journal*, 344-371.
- Küçükkeleş, N. (2021). *İttihat ve terakki'nin eğitim politikası (1908-1918) cemiyet'in kendi insan tipini yaratma politikası*. Tekirdağ: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lewis, B. (1993). *Modern türkiyenin doğuşu*. (M. Kıratlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Maarif-i Umumi Nezareti. (1329). *Mekatib-i iptidaiye ders müfredatı*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Maarif-i Umumi Nezareti. (1331). *Mekatip-i sultani ders programı*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Maarif-i Umumi Nezareti. (1332). *Ticari, sınai, zirai, umumi şubeler havi idadilere mahsus müfredat programı*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Mehmet Hazık. (2020). *Malumat-ı medeniye birinci kısım* (Cilt 1). (M. İçen, Dü.) İstanbul: DBY Yayınları.
- Nizamoğlu, Y. (2013). 1917 Yılında hicaz cephesi: arap isyanının yayılması ve medine'nin tahliyesi programı. *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(66), 128-148.
- Oğuz, A. (2015). İstanbul ve çanakkale boğazlarının savunması için yapılan istihkamlar ve torpil/mayın yerleştirme çalışmaları (1815-1915). *100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu* (s. 23-45). İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Orhon, A. (1997). Tarcan'ın beden eğitimi ve spor anlayışı. *Türk Eğitim Derneği IV. Anma Toplantısı*. Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Orhon, A. (1997). Tarcan'ın beden eğitimi ve spor anlayışı. *Türk Eğitim Derneği IV. Anma Toplantısı* (s. 97-117). Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti. (1327). *Osmanlı ittihat ve terakki cemiyetinin nizamnamesi*. Selanik: Rumeli Matbaası.
- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti. (1330-1332). *Osmanlı ittihat ve terakki cemiyeti program ve nizamnamesidir*. Bursa.
- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti. (1332). *Osmanlı ittihat ve terakki cemiyeti program ve nizamnamesidir*. İstanbul: Tanin Matbaası.
- Ozan, H., & Kuş , Z. (2021). Meşrutiyet'ten cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşası. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 237-257.
- Öğün, T. (2018). Osmanlı basınında cihad-ı ekber: iran örneği. *Türkiyat Mecmuası*, 28(1), 91-114.
- Özkan, A. (2008). Millet-milliyetçilik-millî tarih bağlamında türk yurdu dergisi'nde millî tarih oluşturma çabaları (1911-1918). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(37), 289-309.

- Özkan, I. (2019). Prof. dr. durmuş tezcan'a armağan. *D. E. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2205-2251.
- Özkazanç, A. (2009). Toplumsal vatandaşlık ve neo-liberalizm sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 247-274.
- Özmen, C. (2015). Dünya ve ülkemizde sosyal bilgiler. C. Özmen, & K. Yazıcı içinde, *Sosyal Bilgiler Öğretimi* (s. 3-19). Ankara: Pegem Akademi .
- Palmer, A. (1995). *Osmanlı imparatorluğu son üç yüz yıl bir çöküşün yeni tarihi*. İstanbul: Bilgin Yayıncılık.
- Paşa, C. (2010). *Anılarım (1913-1922)*. İstanbul: Paraf Yayınları.
- Polat, E. G. (2011). Osmanlıdan günümüze vatandaşlık. *Ankara Barosu Dergisi*(3), 127-157.
- Ramsour, E. E. (2001). *Genç türkler ve ittihat terakki*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Renan, E. (2016). *Ulus nedir?* İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Rugg, E. U. (1930). Some implications of citizenship education. *Junior-Senior High School Clearing House*, 4(10), 593-598.
- Sakin, S. (2010). Birinci dünya savaşı'ndaki irak cephesinde osmanlı devleti ile ingiltere arasındaki çarpışmalar (1915). *Gazi Akademik Bakış*, 4(7), 133-152.
- Sander, O. (2012). *Siyasi tarih ilkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sel, R. (1997). Selim sırrı tarcan. *Türk Eğitim Derneği IV. Anma Toplantısı* (s. 211-219). Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Selim Sırrı. (1333). Vatan nedir? *Genç Dernekleri Mecmuası*(2), 10-12.
- Selim Sırrı. (1333). Vatanın ruhaniyeti. *Genç Dernekleri Mecmuası*(3), 6-8.
- Selim Sırrı. (1334). Maddi ve manevi vatan. *Genç Dernekleri Mecmuası*(5), 7-9.
- Sezer, S. (2017). Volkan gazetesinde 31 mart vakası. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 143-159.
- Somel, S. A. (2015). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şanal, M., & Alaca, E. (2020). *Türk eğitim tarihi orta asya'dan günümüze*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Şimşek, U., Küçük , B., & Topkaya, Y. (2012). Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının ideolojik temelleri. *Journal of Turkish Studies*, 2809-2823.

- Taşkıran, C. (2009). 18 Mart çanakkale deniz savaşı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 25(73), 25-38.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (1999). *Osmanlı imparatorluğu'nda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tekeşin, H. (2016). Süleyman askeri bey'in intiharı olayı. O. Neçare (Dü.), *Kutü'l Amare Zaferini'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi* içinde (s. 265-295). Mardin: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Temo, İ. (2013). *İttihat ve terakki anılarım*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Toprak, Z. (1988). 80. Yıldönümünde 'hürriyetin ilanı' (1908) ve 'rehber-i ittihad'. *Toplum ve Bilim*(42), 157-173.
- Toprak, Z. (1999). II. Meşrutiyet'ten mütareke yıllarına: türkiye'de izciliğin ilk evresi. *Tombak-Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi*(24), 19-27.
- Tuna, E. (2008). *Bir osmanlı vatandaşlık ders kitabı olan rehber-i ittihad çerçevesinde 2. meşrutiyet döneminde vatandaşlık eğitimi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de siyasal partiler* (Cilt I.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de siyasal partiler*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunç Yaşar, F. (2018). II. Meşrutiyet döneminde yurttaşlık, ahlak ve medenilik eğitimi: malumat-ı medeniye ders kitapları. *Osmanlı Araştırmaları*, 311-342.
- Tunçoku, M., & Taşkıran, C. (2000). *Çanakkale, churchill ve anzaklar*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Turan, K. (2009). 95. Yıldönümünde çanakkale zaferi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 25(73), 63-82.
- Türk, İ. C. (2009). II. Meşrutiyet dönemi eğitimcisi satı bey ve coğrafya öğretimi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16(40), 423-438.
- Türkan, E. V. (2020). *Bir osmanlı maarif nazırının portresi: emrullah efendi*. İsmail: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Türkmen, Z. (2016). 100. Yılda kütulamare zaferi. *Türkiye Bilimler Akademisi*.
- Tüzün, M. (1997). Tarcan ve türk millî olimpiyat komitesi. *Türk Eğitim Derneği IV. Anma Toplantısı* (s. 118-136). Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi tarih (1789-2014)*. İstanbul: Der Yayınları.

- Ulvi, A. (2020). *Malumat-ı Medeniye* (Cilt 5). (M. İcen, Dü.) İstanbul: DBY Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, L. (2021). Birinci dünya harbi'nde hiaz cephesi ve medine mğdafaası. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(49), 126-153.
- Ünal, U., & Birbudak, T. S. (2010). *Mustafa satı bey ve eğitime dair layihaları*. Ankara: Murat Kitabevi.
- Ünalp, F. R. (2016). 1916 Kutü'l amare zaferi: komutanlar ve hareketin sonuçları. *Kütü'l Amâre Zaferi'nin 100. yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu (2016:Mardin)* (s. 179-202). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Üstel, F. (2004). *İmparatorluktan ulus-devlete türk milliyetçiliği: türk ocakları (1912-1931)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (2008). *"Makbul vatandaş"ın peşinde: II. meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Veugelers, W., & Groot, I. (2019). Theory and practice of citizenship education. W. Veugelers içinde, *Education for Democratic Intercultural Citizenship* (Cilt 15, s. 14-41). Brill.
- Yazıcı, F. (2019). Tarihsel tarama. A. Şimşek içinde, *Tarih İçin Metodoloji* (s. 222-225). Ankara: Pegem Akademi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zamacı, A. (2015). *Müdâfaa-i milliye cemiyetleri ve faaliyetleri*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zamacı, A. (2022). "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti", Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi, Ed. Murat Karataş, İstanbul: Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını.
- Zürcher, E. J. (1987). *Milli mücadelede ittihatçılık*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Arşiv Kaynakları

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, 4158/311797, H. 20.04.1331

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, 4158/311797 H. 20.04.1331

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, 3882/291128 H. 17.04.1329

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, 3652/273863 H. 09.10.1327

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, 4288/321592 H. 06.07.1332

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, 3896/292171 H. 23.05.1329

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Hapishaneler Müdiriyeti Müteferrik (DH. MB. HPS. M.)*, 15/30, H. 06.09.1332

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye İdare (DH. İD.)*, 26/23, H. 26.12.1328

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye İrade-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK.)*, 101/74, H. 23.06.1334

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Maarif (İ. M.F.)*, 15/15, H. 28.07.1327

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Maarif (İ. M.F.)*, 15/66, H. 26.05.1328

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Maarif (İ. M.F.)*, 16/16, H. 12.07.1328

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Maarif (İ. M.F.)*, 16/47, H. 22.10.1328

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Maarif (İ. M.F.)*, 17/36, H. 13. 04. 1329

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS.)*, 28/1204, H. 02.09.1280

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS.)*, 37/1541, H. 07.03.1286

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.)*, 1177/63, H. 28.01.1330

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.)*, 958/2, H. 20.08.1324

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.)*, 1085/55, H. 18.11.1326

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.)*, 424/13, H. 05.07.1326

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT.)*, 517/51, H. 10.11. 1332

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT.)*, 290/7, H. 10.11.1328

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT.)*, 259/102, H. 18.01.1328

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT.)*, 216/41, H. 12.10.1326

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT.)*, 246/74, H. 28.09.1327

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT.)*, 242/53, H. 20.0.1327

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT.)*, 320/48, H. 02.05.1329

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT.)*, 474/2, H. 27.01.1332

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM.)*, 1128/25, R. 31.10.1330

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, 152/32, H. 22.05.1329

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, 235/87, H.02.06.1332

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, 189/11, H. 02.07.1332

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, 224/80 H. 27.02.1327

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, 226/71, H. 08.04.1329

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, 226/54, H. 21.10.1328

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, 226/28, H. 06.07.1328

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)*, 41/133, H. 14.10.1285

B. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, Devre:1, Cilt:6, İnikad:107, 1326

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, Devre:1, Cilt:2, İnikad:23, 1326

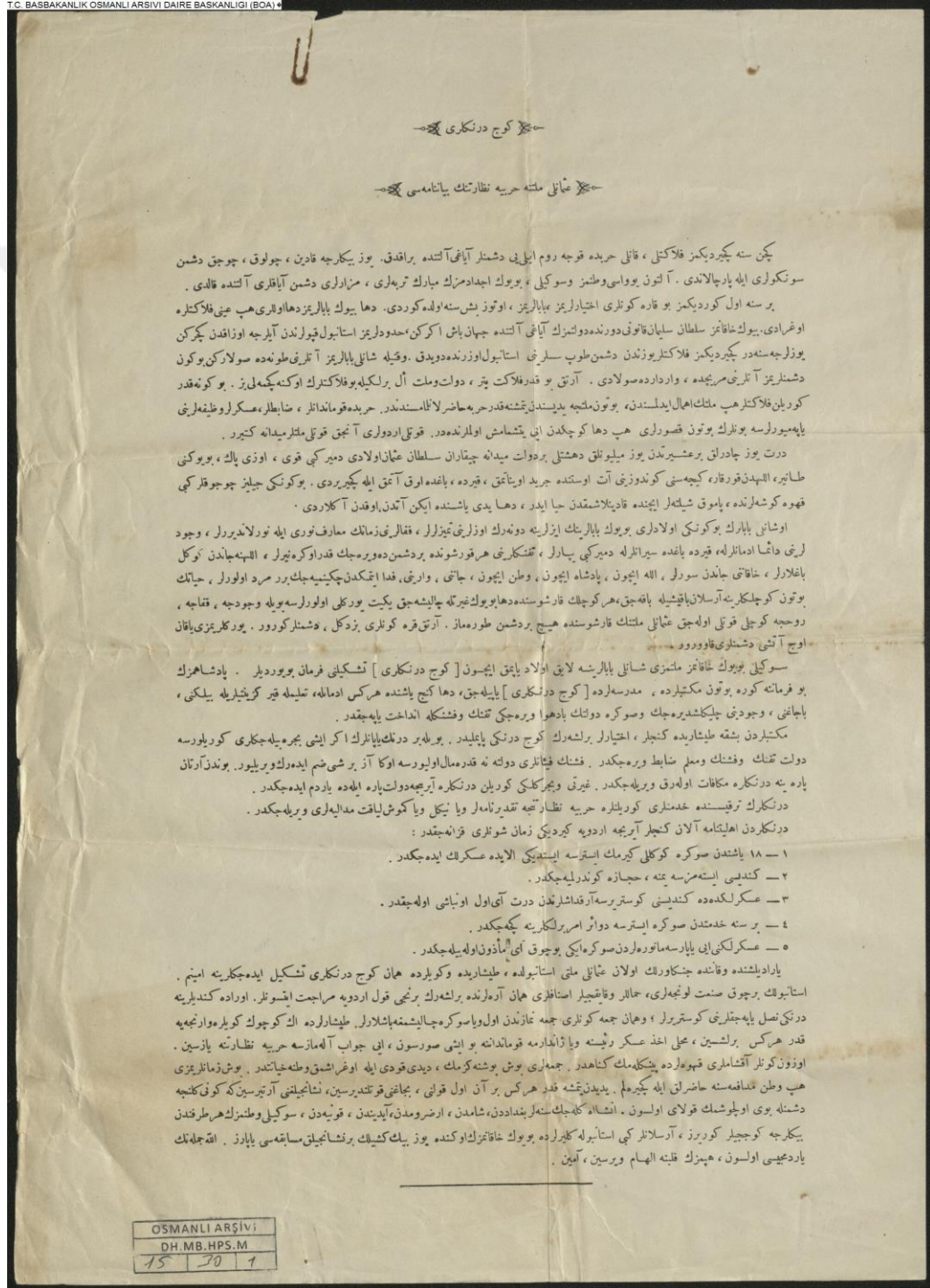
İnternet Kaynakları

Eğitim tarihi: ÇİFTÇİ ÇOCUĞU, Hüseyin Kâzım, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul 1331, 80 s., 14x20 cm. (tarihsiz). 07 10, 2023 tarihinde Phebus: <https://phebusmuzayede.com/82794-egitim-tarihi-ciftci-cocugu-huseyin-k-zim-matbaa-i-hayriye-ve-surekasi-istanbul-1331-80-s-14x20-cm.html> adresinden alındı

18/05/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemal-pasa-1872-1922/?pdf=3728> adresinden erişilmiştir

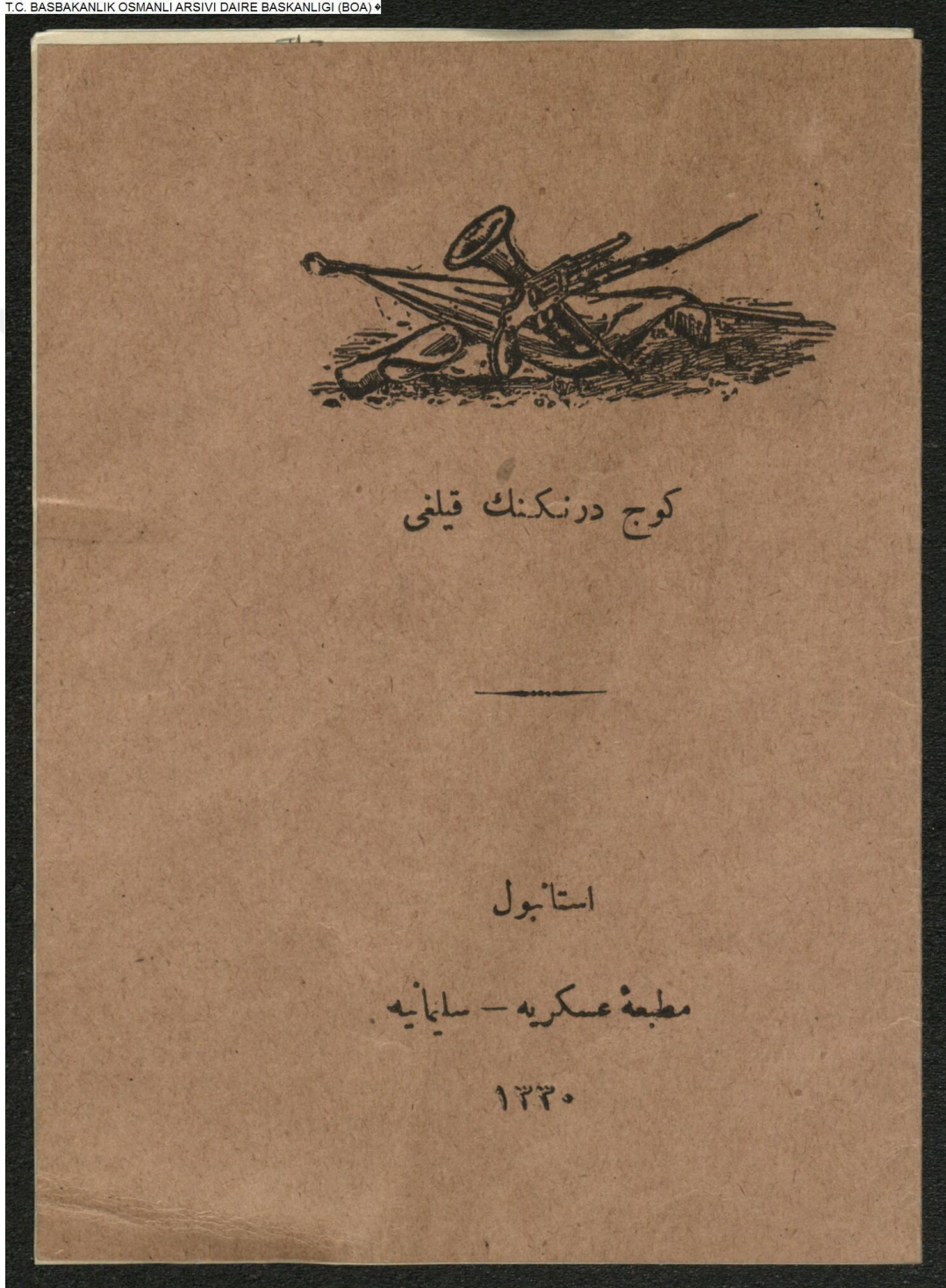
EKLER

Ek 1. BOA'de "Harbiye Nezareti"nce Ülke çapında "Güç Dernekleri" kurularak halkın eğitilmesi mükemmel bir asker olması için yazılan beyanname gereği yapılacak hususlar." hakkında belge. Güç Dernekleri.

Ek 2. BOA'de "Harbiye Nezareti'nce Ülke çapında "Güç Dernekleri" kurularak halkın eğitilmesi mükemmel bir asker olması için yazılan beyanname gereği yapılacak hususlar." hakkında belge. Güç Dernekleri'nin kılığı.

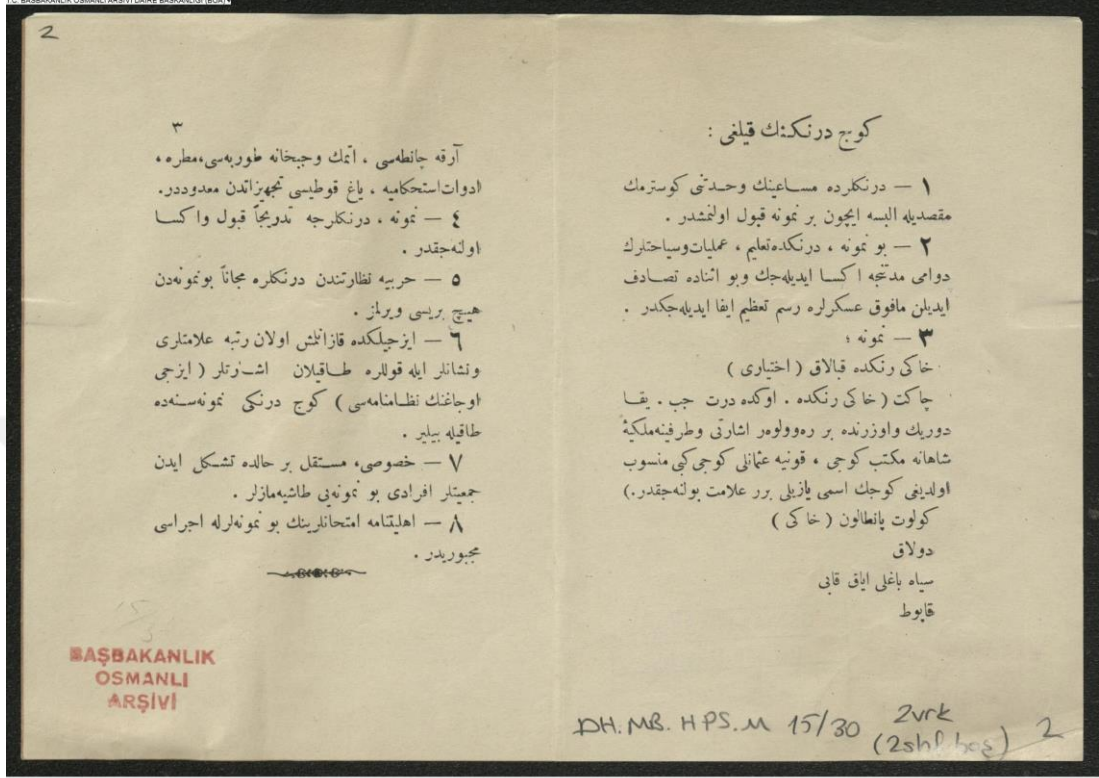
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ♦

DH.MB.HPS.M.00015.00030.002

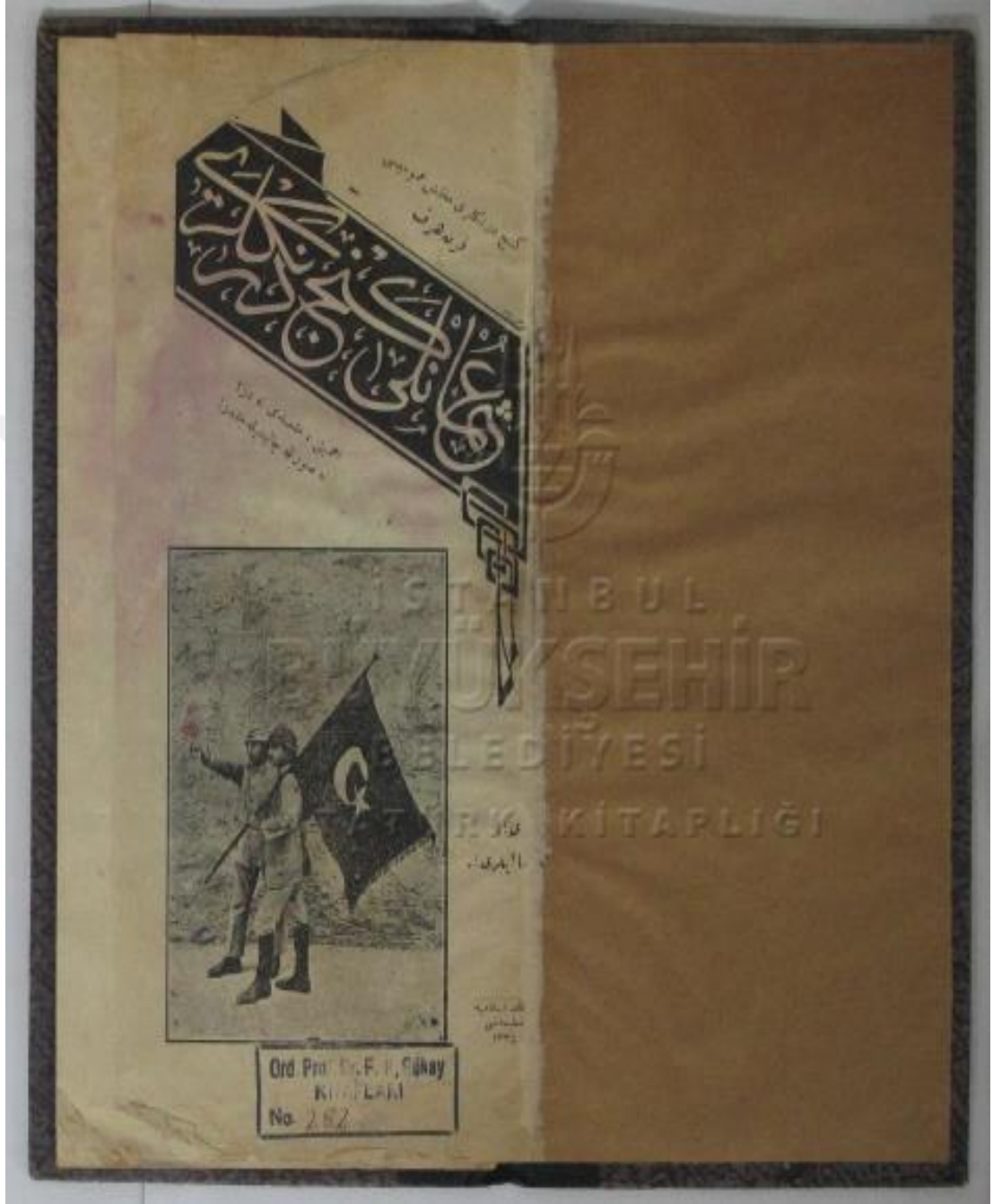

Ek 3. BOA'de "Harbiye Nezareti"nce Ülke çapında "Güç Dernekleri" kurularak halkın eğitilmesi mükemmel bir asker olması için yazılan beyanname gereği yapılacak hususlar." hakkında belge. Güç Dernekleri'nin kılığı.

DH.MB.HPS.M.00015.00030.002

Ek 4. Von Hoff tarafından yazılan “Genç Dernekleri ehemmiyeti maksadı nedir? Ne suretle çalışılacaktır!” isimli eser.

Ek 5. Genç Dernekleri teşkili hakkında kanun-ı muvakkat.

Ek 6. Genç Dernekleri Mecmuası'nın 1 Eylül 1917 tarihli birinci sayısı.

Ek 8. Genç Dernekleri Mecmuasının 1 Aralık 1917 tarihli dördüncü sayısında yer alan idman görseli.

Ek 9. Genç Dernekleri Mecmuası'nın 1 Ocak 1918 tarihli beşinci sayısı.

سنة : ١ : صافی : ٥

مراجعة عمل :

معلومات كبرية ايون طويردن طويرية
كنج درنگري مقلتي عومينك
مراجعة اولقندور -

لشمسي ٤٠ ياره

١٧ ربيع الاول ١٣٣٦ و ١ كانون ثاني ١٩١٨

مجلس عومينك آدرمسي :

امانسونده حربه نظارتده اقلتيه ايونك
اوست قانديكي دارا عومومده ماني كنج
درنگري مقلتي عومينك

طوقون نومروس : اسانبول - ٢٢٨٢

حربه نظارتك مساهمه سيد كنج درنگري مقلتي عومينك طرفنده آيره برتند اولتور تاپيري راجمئامى محمود

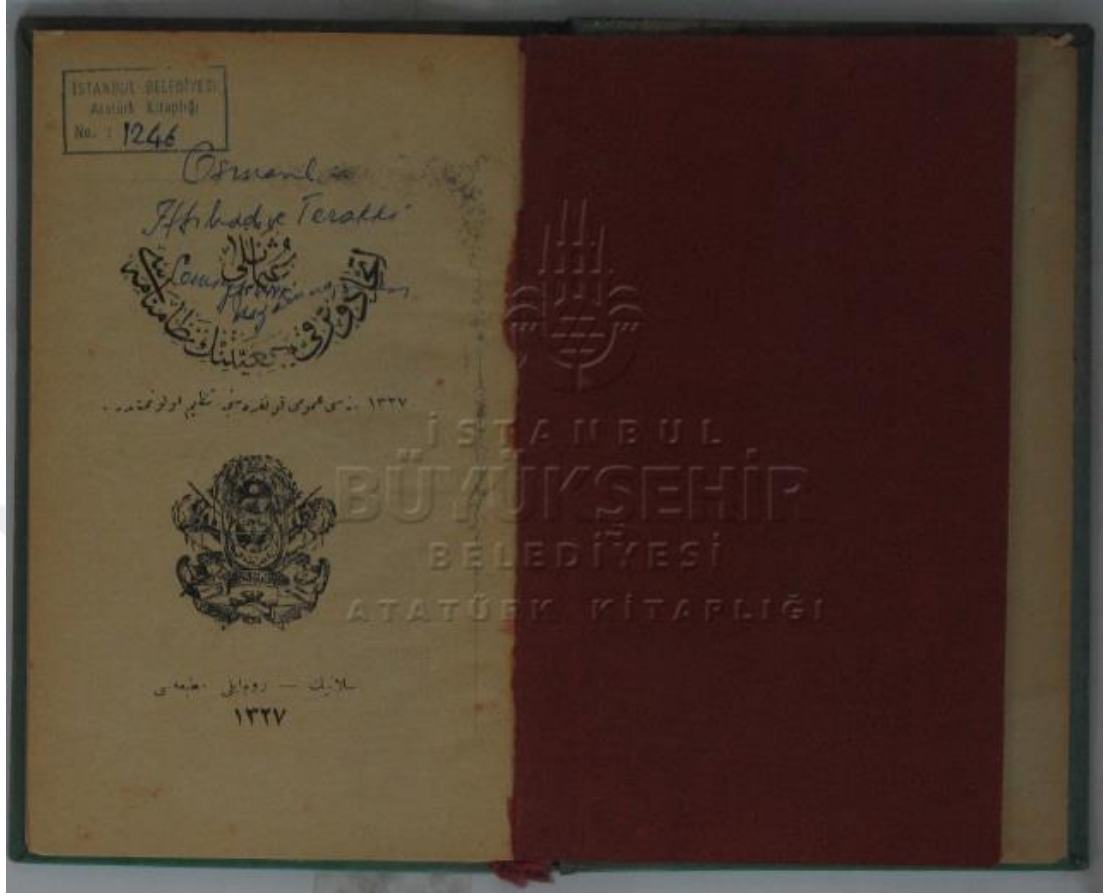
١٣٣٦
سنة ١٩١٨

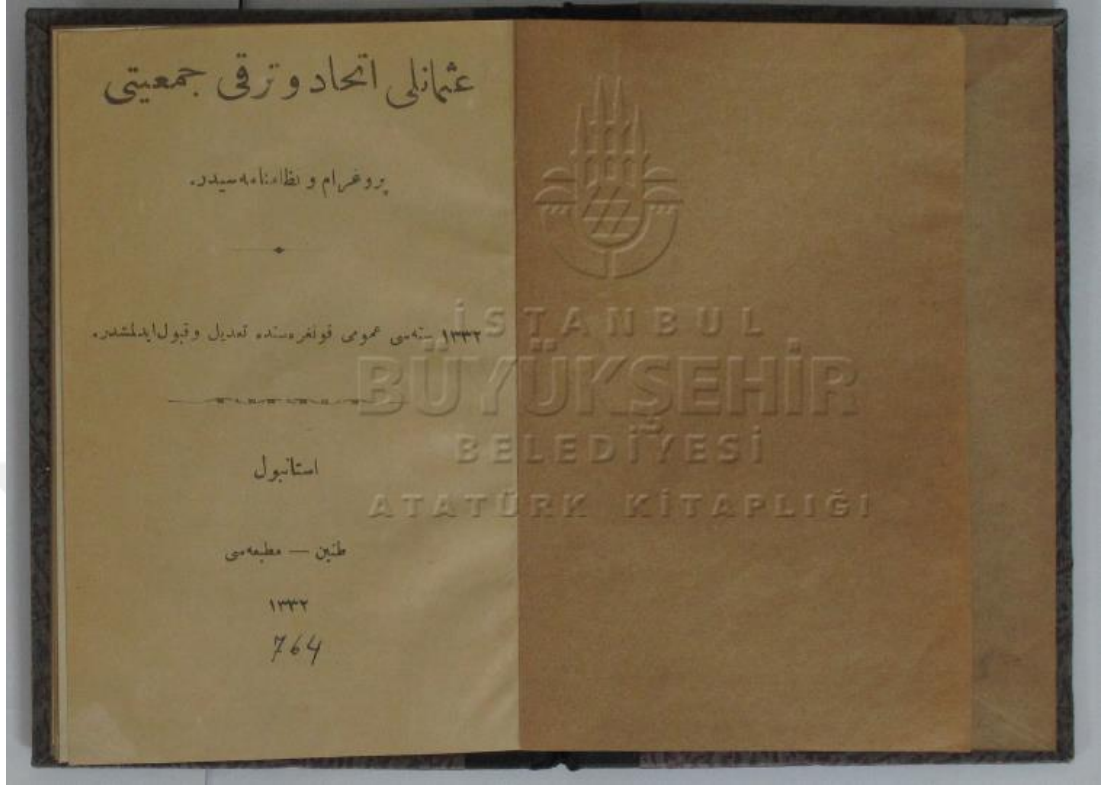
(بروسه اولمغابن كنج درنگري تاپيلرند)

بر آيايى قضاوده اولمغابن فرجه ايريلن فدرده برى ندا بير اوليه حميد ابراهيمنده
صكره نقل ايريليركن

Ek 10. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait 1327 tarihli nizamname.

Ek 11. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait 1332 tarihli program ve nizamname.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi

Yirmüçüncü İnikad

27 Kânunuevvel 1326 Pazartesi

M Ü N D E R E C A T

	Sayfa		Sayfa
I. — ZAPTI SABIK HULASASI	74	4. — Hicaz Demiryolu evrakı nakdiyye beyiyesi için 307 065 kuruşun tahsisatı muvazama sureti ile sarfına mezuniyet itisi hakkındaki kanun lâiyhasının ırsal kılınmışına dair Sadaret tezkiresi.	76
II. — ÂZAYI KİRÂM MUAMELÂTI	75	Teklifler	76
İnkâd	75	1. — Çanık Mebusu Mehmet Ali Beyin; kârı oynanmanın suç addi ile oynatanların teziyesine dair teklif kanunisi.	76
1. — Sinop Mebusu Rıza Nur Beyin; rahatsızlığına binaen, izin talebi.	75	Mazbatalar	76
III. — EVRAKI VARİDE	75	1. — Tahriri emlak muamelâtı ile merkez ve taşranın kayıdâtı hesabıyyesi için lüzumlu defatir ve evrak masarifi olarak 1 000 000 kuruşun Maliye Bütçesine zammı ile sarfına mezuniyet itisi hakkında kanun lâiyhası ve Muvazene Encümeni mazbatası.	76:77
Tezkireler	75	2. — Yedikule haricinde inşası mukarrer bapâhancı unumu için maktazi 195 200 lira hakkında lâiyhai kanuniyye ve Muvazene Encümeni mazbatası.	77:78
1. — 1326 senesi muvazenesinin muhtelif faslı ve maddelerinde münakale icrâsına dair lâiyhai kanuniyyenin ırsal kılınmış hakkında Sadaret tezkiresi.	75	3. — Donanmanın sene nihayetine kadar termizat ve telminat için 1 500 000 kuruşun	
2. — Âlât ve edevatı ıslâhiyyenin mühayyası için Bahriye Bütçesinin faslı ve maddeleri beyninde münakale icrâsı hakkındaki kanun lâiyhasının ırsal kılınmışına dair Sadaret tezkiresi.	76		
3. — Kolağası Niyazi Beyin, vâki tekaüt-lük talebinin kabulü ile kendisine bû-kaydı hayat şehri dört bin kuruş maaş tahsisı hakkındaki kanun lâiyhasının ırsal kılınmışına dair Sadaret tezkiresi.	76		

Ek 13. 1331 tarihli Mekatip-i Sultani ders programında yer alan derslerin isimleri.

فهرست	
دوره ابراهیم	صیغه
	۱ معلومات دینیہ
	۲ لسان عثمانی
	۱۷ خط
	۱۷ حساب و هندسه
	۲۲ جغرافیا
	۲۳ تاریخ
	۳۵ نجوم اشیا
	۴۱ معلومات اخلاق و معانیہ
	۴۷ ال ابداری و رسم
	۴۱ ترتیبہ دینیہ
دوره اولی	۲۱ علوم دینیہ
	۷۳ لسان عثمانی
	۸۳ تاریخ
	۹۶ جغرافیا
	۱۰۱ تاریخ طبیعی
	۱۰۷ فزیک
	۱۱۰ کیمیا
	۱۱۲ حساب
	۱۱۶ جبر
	۱۱۷ اصول دفتری
	۱۱۹ رسم خطی و هندسه

صیغه	صیغه
۲۶۱ اوقات نما	۱۳۰ رسم
۲۶۲ پیشین درسده اونقونجق فنون	۱۳۳ عربی
۲۶۴ زمانک سورت استعمال	۱۳۷ فرانسوزجه
۲۶۵ ال ابداری	۱۳۹ فارسی
۲۶۹ اویولاره مخصوص پروگرام	۱۴۰ ترتیبہ دینیہ
۲۷۳ خطا و صواب جدولی	
	دوره ثانیه (۱۳۳۱-۱۳۳۲)
	۱۵۵ معلومات دینیہ
	۱۵۹ ادبیات عثمانیہ
	۱۶۱ تاریخ قدیم
	۱۷۱ تاریخ عمومی
	۱۸۲ جغرافیا
	۱۸۷ طبقات الارض
	۱۹۰ تدریخ و وزیربولوی تباری - مستعائن
	۱۹۱ خط الحسمه
	۱۹۳ فزیک
	۲۰۲ کیمیا
	۲۰۵ جبر
	۲۱۰ حساب نظری
	۲۱۱ متنات مشورہ
	۲۱۳ هندسه و رسم خطی
	۲۲۴ نجوم و جغرافیا
	۲۲۵ بیضاتیک
	۲۲۸ فلسفہ
	۲۳۰ عربی
	۲۳۶ فارسی
	۲۳۶ فرانسوزجه
	۲۴۰ طبقات دینیہ
	۲۴۱ لسان اجنبی تدریسی حقدہ تظلماتہ

Ek 14. 1332 tarihli ticari, snai, zirai, umumi şubeler havi idadilere mahsus müfredat programında yer alan dersler.

لو الرده كذاذى مقرر اعداديلرك درس پروگرامى

اسمى دروس	قسم عمومي		قسم زراعى		قسم سنائى		قسم تجارى		ملاحظات
	م	س	م	س	م	س	م	س	
علوم دينيه	1	1	1	1	1	1	1	1	
معارف مدرسيه، عقوليه، انصافيه	1	1	1	1	1	1	1	1	
لسان عمومي	2	2	2	2	2	2	2	2	
فرائض	2	2	2	2	2	2	2	2	اسم تجارده برصافت فرانسويه اختصارك تجاربه كوستريله جگدر
تاريخ	2	2	2	2	2	2	2	2	
اجتماعيات	1	1	1	1	1	1	1	1	اسم عمومي و سنائى ده حساب درسي مسائله اصول افترى ده كوستريله جگدر
سنگاره دين، فلسفه	2	2	2	2	2	2	2	2	
معارف مدرسيه، كيميه، فيزيه	2	2	2	2	2	2	2	2	
مجموع	22	22	22	22	22	22	22	22	مشترك دروس
رسم عقلمى و عملى	2	2	2	2	2	2	2	2	
خط تركى	1	1	1	1	1	1	1	1	
خط كراموسوى	1	1	1	1	1	1	1	1	برنجى و ايكچى سطرده الماويه بر خانه خط تركى و رهنه فرانسوى كوستريله جگدر
حرف ايقاي اتملسى	1	1	1	1	1	1	1	1	
امنه تجاربه	2	2	2	2	2	2	2	2	
اصول محاسبه	3	3	3	3	3	3	3	3	
فلسفه	1	1	1	1	1	1	1	1	
دافيلو قرانق	1	1	1	1	1	1	1	1	
معلومات تجاربه	1	1	1	1	1	1	1	1	
معلومات مدرسيه (سنگاره مدرسيه)	1	1	1	1	1	1	1	1	
نظريات زراعيه	2	2	2	2	2	2	2	2	
سنگاره	1	1	1	1	1	1	1	1	
الكترى سنائى	2	2	2	2	2	2	2	2	
علم سنائيه	1	1	1	1	1	1	1	1	
زراعيه	1	1	1	1	1	1	1	1	
كيمياى زراعى و سنائى	1	1	1	1	1	1	1	1	
ال ايشلى	2	2	2	2	2	2	2	2	مراغورلىق، صبر حلك و نجه اعلايى كوستريله جگدر
مجموع عمومي	30	30	30	30	30	30	30	30	

Ek 15. 1329 tarihli mekatib-i iptidaiye ders müfredatında altı dersane ve muallimli mekteplere mahsus ders cetveli.

آلتی درسخانه و معلمی مکتبلره مخصوص توزیع دروس جدولی
نونه ۱

درسار					
دوره اولی		دوره متوسطه		دوره عالی	
بریکی	ایکینجی	بریکی	ایکینجی	بریکی	ایکینجی
سنت	سنت	سنت	سنت	سنت	سنت
۶	۰	۰	۰	۰	۰
۱	۴	۴	۴	۳	۳
۳	۲	۲	۲	۱	۱
۳	۳	۲	۲	۲	۲
۰	۱	۱	۱	۱	۱
۱	۱	۱	۱	۱	۱
۰	۰	۱	۱	۱	۱
۰	۷	۷	۷	۱	۱
۰	۱	۱	۱	۲	۲
۰	۳	۳	۳	۲	۲
۰	۱	۱	۱	۱	۱
۴	۳	۲	۲	۲	۲
۴	۲	۲	۲	۱	۱
۴	۲	۲	۲	۲	۲
۱	۱	۱	۱	۱	۱
۲	۲	۲	۲	۲	۲
۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰

المنا و اجزاء شریفه
قرآن کریم و معلومات دینیہ
مصاحبات اخلاقیہ (تاریخہ، صحیحہ و مدنیہ)
قرائت * (القیادون مکررہ)
املا
اثر (انشاء، تاریخ، تیلیار)
پازی (ثالث، رابع)
صرف و نحو
تحریر
تاریخ
جغرافیا
حساب
حقوق
اشیا درسی
زراعت
ال تیلیار
توسم
توسیقی (غنا)
توسیمتاریخ و تمدن، عسکر علمیں، اورون و لاشان

سالی کولتری اولاددن مکرر تریوی تازهلر ویا مھلرملر پاپیلر .
بھشھ کولتری اولاددن مکرر درسار برمضاد تمھیل اولور .
دوره اولاد و دوره متوسطه تک برکی سنھند آوره یا یلمق اوزره وقتلھ ویرملر . دھکر
دورلھ آوره یا یلمق اوزره ویرلھک ویرلھلر ایچون طنھک سنلرھ آوره تعلیمات مخصوصه
سنھ حدت تعین پایدھکنلر .
هرگون اولکلھ و آفشام تعلیملرلر دن اول ملھلھ حرکات بدنیہ پایدھلھکنلر .
آلتی سنھل هر مکتب (۳۰) توسولی کولھ جدولرھه نظرآ - درسارلرک حدتھ ورمالھ
دھلدرھاملک شریطلھ - درس و تالیملھ تنظیم ایدھیللر .
* برکی سنھند اشیا بیئجه پھندر قرالت برنھ الفیا اولور دھلھکنلر .

Ek 16. Müstecabizade İsmet tarafından 1 Haziran 1909'da yayımlanan Rehber-i İttihad adlı eser.

